

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ชุดโครงการ “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย”

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

โครงการเริ่มวันที่ 25 กันยายน 2560 – 24 กันยายน 2561
รวมระยะเวลาที่ทำวิจัยทั้งสิ้น 12 เดือน

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ชุดโครงการ “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย”

คณะผู้วิจัย:

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร

นางสาวกมลชนก ขำสุวรรณ

นางสาวพิมลพรรณ นิตยัณรา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ง
บทคัดย่อไทย-อังกฤษ	ฐ-ถ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	4
1.3 การดำเนินงานชุดโครงการวิจัย	4
1.4 ความเชื่อมโยงของโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการเพื่อการสังเคราะห์ชุดโครงการวิจัย	8
1.5 สถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวไทย	10
1.6 การสังเคราะห์งานวิจัยโดยสังเขป	12
1.7 ข้อจำกัดของการศึกษา	14
บทที่ 2 แนวทางในการสังเคราะห์	15
2.1 การทบทวนงานวิจัยอย่างเป็นระบบ (systematic reviews)	15
2.2 การสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้งโครงการ 4	20
2.3 แผนการดำเนินงาน	20
2.4 จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์	21
บทที่ 3 ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม	23
3.1 ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปราะบาง “ซ้ำซ้อน”	25
3.2 นิยามครอบครัวไทย ถึงกาลที่ต้องทบทวน...	27
3.3 นิยามความเปราะบาง (Vulnerability)	35
3.4 นโยบายครอบครัว	44
3.5 นโยบายสังคมที่เกี่ยวข้อง	49
บทที่ 4 ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการย่อย	55
4.1 คัดดีศรีของ “มนุษย์แม่” และ “ผู้สูงอายุ”	61
4.2 ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง	71
4.3 ความร่วมมือจากในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์	73

	หน้า
4.4 การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัย ที่เปราะบาง	
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	81
5.1 สรุปผลการศึกษา	81
5.2 ข้อเสนอแนะ	86
เอกสารอ้างอิง	89
ภาคผนวก	93
ก ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินการมาและผลที่ได้รับตลอดโครงการ	95
ข จริยธรรมในการวิจัย	96
ค สรุปรายงานการประชุมร่วมกับโครงการย่อย	97
ง การติดตามโครงการย่อยในการเก็บข้อมูล	143

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่	
2.2 จำนวนงานวิจัยที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก	18
2.3 แผนการดำเนินงานวิจัย	20
3.1 แสดงนิยามใหม่ของครอบครัวไทย	31
3.3 มาตรฐานและตัวชี้วัดรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ และความเปราะบาง	41
4.1 ข้อมูลสำคัญที่ค้นพบจาก โครงการย่อย 4	56

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่	
1 หน่วยสังคม (Social units) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุดโครงการวิจัยและโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ	1
2.1.1 กรอบแนวคิดการทบทวนอย่างเป็นระบบ	16
3.1 ร้อยละของประเภทครัวเรือนเดี่ยว พ.ศ.2536-2556	26
3.2 ร้อยละของประเภทครอบครัวขยายและครัวเรือนคนเดียว พ.ศ.2536-2556	27
4 แสดงมิติของความเปราะบางของครอบครัว	38
5 ร้อยละของครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลาน จำแนกตามอายุของหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ.2530-2556-	40

บทสรุปผู้บริหาร

ชุดโครงการวิจัย “การดูแลครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม” เป็นภาคต่อจากชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย” ที่ฉายภาพความอบอุ่นของครอบครัว ทำให้สถาบันครอบครัวแข็งแรง เป็นรากฐานอันแข็งแกร่งของสังคม แต่ได้ทิ้งท้ายให้เห็นประเด็นเปราะบางที่น่าเป็นกังวลไว้หลายประเด็น อาทิ การดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของครอบครัว ความยากลำบากของผู้หญิงในการเลี้ยงดูลูกและการทำงาน ภาระการดูแลบุคคลหลายเจนเนอเรชั่นของผู้ดูแล ซึ่งสังคมไทยต้องระมัดระวัง เนื่องจากหากไม่ได้รับการดูแลหรือดูแลอย่างไม่ถูกต้อง อาจทำให้ครอบครัวแตกสลายได้ โดยเฉพาะในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เป็นผลจากการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและเป็นพลวัตร จนทำให้สังคมไทยเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ที่ผ่านมามีหลายมิติ

ชุดโครงการวิจัยนี้ประกอบด้วยโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ ได้แก่ (1) การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร (2) การดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและการสนับสนุนครัวเรือน (3) กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง : กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอยู่คนเดียว และ (4) ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและธุรกิจเพื่อสังคม โดยชุดโครงการวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิจัยเอกสาร และทบทวนวรรณกรรม ตลอดจนสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวในประเด็น

2.1 รูปแบบการอยู่อาศัย (Living arrangement) ที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงการ

สร้างประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคม

2.2 ความเปราะบางของครอบครัวในรูปแบบการอยู่อาศัยแบบต่างๆ

2.3 เพื่อกำกับ ติดตาม และให้คำแนะนำ การดำเนินงานของโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ

2.4 เพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบจากการวิจัยเอกสาร การทบทวนวรรณกรรม และจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับครอบครัว

การศึกษาครั้งนี้ กำหนดแนวทางในการสังเคราะห์ออกเป็น 2 แนวทาง คือ การทบทวนอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นวิธีการที่ผู้มีความรู้มาช่วยรวบรวมข้อมูลหลักฐานเฉพาะเรื่องด้วยวิธีการที่น่าเชื่อถือ และสะดวกต่อการใช้ประโยชน์หรือช่วยในการตัดสินใจในการทำวิจัย และการสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ เพื่อเคาะค้นให้ได้องค์ความรู้ใหม่มาเพิ่มเติมองค์ความรู้ที่ค้นพบเดิม

ของแต่ละโครงการ อันจะช่วยให้ผลที่ได้หนักแน่น เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้มีข้อจำกัดในการนำผลการวิจัยไปใช้ในวงกว้าง เนื่องจากการศึกษาเชิงคุณภาพที่การเลือกตัวอย่างในการศึกษา เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง แต่สามารถนำไปใช้กับประชากรกลุ่มอื่นที่มีลักษณะคล้ายกันได้

ผลการสังเคราะห์ข้อมูล จำแนกได้ 2 ประเด็น ได้แก่ ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม และผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการสังเคราะห์โครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลส่วนนี้ มุ่งที่จะฉายภาพที่ชัดเจนของความเปราะบางในบริบทของครอบครัว โดยได้ทำการสังเคราะห์ ทั้งในบริบทสากลและประเทศไทย เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนผ่านทางประชากรเข้าสู่สังคมสูงวัย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญของประเทศไทยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ-สังคม ตลอดจนนโยบายสาธารณะในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะมิติครอบครัว ปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้ครอบครัวมีข้อจำกัดในการดูแลผู้สูงอายุมากขึ้น ส่วนผู้สูงอายุก็มีข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการทางสุขภาพ และปัญหาการเคลื่อนไหวที่ล้วนต้องการผู้ดูแลมากขึ้น ขณะที่การอยู่อาศัยในครอบครัวที่พ่อ-แม่วัยทำงานเริ่มมีบุตร ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานให้มีความยืดหยุ่นทั้งการทำงานและการดูแลบุตร ซึ่งเท่ากับต้องปรับตัวให้อยู่รอดในสังคมปัจจุบัน นับว่ามีความเปราะบางในการทำหน้าที่ **ทำให้ชุดโครงการวิจัยนี้มีความสำคัญกับผู้สูงอายุหญิง และผู้หญิงเลี้ยงลูก เนื่องจากอยู่ในสภาพไม่พร้อม ที่เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการพึ่งพาอาศัย การดูแลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เสี่ยงต่อความยากจน ที่เป็นสาเหตุให้เกิดความเปราะบางหลายๆ ด้าน**

เห็นได้ว่าในปัจจุบันครอบครัวไทยกำลังเผชิญหน้ากับความเปราะบางซ้ำซ้อนในสองมิติ มิติแรก ได้แก่ การเปลี่ยนผ่านทางด้านประชากรและครอบครัว มิติที่สองได้แก่ ความเปราะบางด้านโครงสร้างครอบครัวและความสัมพันธ์ในครอบครัว ขณะที่การพัฒนาศักยภาพครอบครัวเพื่อเสริมสร้างครอบครัวอบอุ่นและเข้มแข็ง ยังคงมองนิยามครอบครัวในความหมายเดิม ส่งผลให้การพัฒนาครอบครัวไม่ครอบคลุมประชากรที่ไม่ถูกนับรวม ซึ่งต้องการความช่วยเหลือที่แตกต่างกัน จึงมีความจำเป็นต้องทบทวนนิยามครอบครัวใหม่

ชุดโครงการวิจัยนี้สามารถสรุปได้ว่านิยาม “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ที่ผ่านมา ยังขาดความชัดเจนอันเนื่องมาจากวัตถุประสงค์ของการใช้นิยามของหน่วยงานต่างๆ มีความแตกต่างกัน แต่ชุดโครงการวิจัยนี้สามารถสะท้อนให้เห็นว่านิยาม “ครอบครัว” มีมากกว่าหนึ่งนิยามขึ้นอยู่กับอุดมการณ์

ของสำนักคิด และมีความหลากหลายตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งความหมายของครอบครัวในมุมมองของสำนักคิดทางสังคมวิทยา มุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัวเป็นหลัก ส่วนมุมมองของสำนักคิดทางเลือก มุ่งเน้นไปที่การเข้าถึงสวัสดิการต่างๆ ของบุคคลในครอบครัวเป็นหลัก

ส่วนขอบเขตของ “ครัวเรือน” ถ้ามองแบบผิวเผินในทางภูมิศาสตร์ จะให้ความหมายในเชิงรูปธรรม เช่น พื้นที่ที่มีแหล่งที่ตั้งแน่นอน แต่คำว่า “ครอบครัว” ถ้ามองในเชิงสังคมศาสตร์ จะหมายถึงความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัว ซึ่งเป็นพื้นที่ทางด้านจิตใจ—อารมณ์—ความรู้สึก ซึ่งข้อมูลนี้สะท้อนว่า ในโลกแห่งความเป็นจริงที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 มีความแตกต่างหลากหลาย มีความเสี่ยงที่เป็นผลจากการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา มีปัญหาสังคมที่ทับซ้อนและซับซ้อนมากขึ้น จนทำให้ไม่สามารถอธิบายขอบเขตของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ได้ชัดเจนด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง เนื่องจากถ้ามองกันอย่างผิวเผินวิเคราะห์แล้วจะพบว่า ทั้ง “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” เป็น “พื้นที่ทางสังคม” ซึ่งมีขอบเขตและความหมายครอบคลุมพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (รูปธรรม) และพื้นที่ทางสังคมศาสตร์ที่เป็นความรู้สึกนึกคิด (นามธรรม) เชื่อมโยงกัน ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับพื้นที่ ดังนั้นความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” จึงไม่สามารถหาขอบเขตของพื้นที่มาเป็นเส้นแบ่งที่ชัดเจน

ส่วนนิยาม “ความเปราะบาง” เป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีวิกฤตเกิดขึ้น ทำให้สูญเสียเสถียรภาพ และอาจไม่สามารถกลับคืนสู่สภาพความปกติได้ ความเปราะบางมีหลายมิติ และมีหลายครอบครัวเผชิญกับความเปราะบางทับซ้อนหลายมิติในคราวเดียวกัน

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการย่อย

การนำข้อค้นพบจากโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ มาสังเคราะห์เพื่อหาจุดเชื่อมต่อการทำให้สามารถฉายประเด็นสำคัญ เกี่ยวกับการ “ดูแล” และ “ประคับประคอง” ครอบครัวไทยได้เป็นองค์รวม (Hollistic) ครอบคลุมและชัดเจนขึ้น ทั้งยังทำให้เห็นปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และการอุดหนุน เกื้อกูลกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว แม้มีอาจกล่าวได้ว่าจะสามารถสกัดประเด็นต่างๆ ได้ครอบคลุม ทุกซอกทุกมุม แต่ก็นับว่าได้ทำให้เห็นประเด็นใหม่ที่มีความสำคัญเพิ่มเติมขึ้น 4 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

- คักดีศรีของ “แม่” และ “ผู้สูงอายุ”
- ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง
- ความร่วมมือจากในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์
- การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบาง

คักดีศรีของ “แม่” และ “ผู้สูงอายุ”

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ทำให้ “เวลาร่วม” และ “พื้นที่ร่วม” หายไป เพราะย้ายถิ่นไปทำงาน ซึ่งสะท้อนว่า ครอบครัวน่าจะมีเงินมากขึ้น แต่การสัมผัสใกล้ชิดไม่มี นอกจากนี้ยังทำให้ความคาดหวังของผู้สูงอายุที่มีต่อลูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากเดิมมีความคิดแบบ “แก่มาแล้วกินกับลูก” หรือให้ลูกเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า เปลี่ยนเป็นให้พึ่งพาลูกแต่เพียงยามจำเป็น การพลัดพรากและอยู่ต่างถิ่น หรือแม้แต่ในจังหวัดเดียวกันแต่ดูห่างไกล เช่น ชีวิตในเมืองใหญ่ๆ เป็นประสบการณ์ที่กลายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตครอบครัวไทยมากขึ้น ครั้วเรือนผู้สูงอายุ 4 แบบ ได้แก่ ครั้วเรือนผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังคนเดียว/ตามลำพังกับคู่สมรส/ตามลำพังกับหลาน, อยู่กับคนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ญาติ, และครั้วเรือนผู้สูงอายุดูแลกันเอง ไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้เปราะบางเสมอไป แต่ที่เปราะบางเพราะการช่วยเหลือจุนเจือกันทำได้ยากกว่าในอดีต ทำให้ผู้สูงอายุต้องต่อสู้ต่อเพื่อให้มีรายได้เพื่อจะได้ไม่รบกวนลูกมากเกินไป เพราะลูกเองก็มีภาระค่าใช้จ่ายมากอยู่แล้วตามความเพ้อของค่าเงินและมาตรฐานการครองชีพสมัยใหม่ อยู่ไกลกันทำให้ต้องดูแลตัวเองมากขึ้นอย่างมีคักดีศรี และมีค่า แต่ “ยิ่งแก่ก็ยิ่งคิดถึงลูก” และ “ไม่อยากตายคนเดียว”

ขณะที่บทบาทของผู้หญิงเปลี่ยนไปจากเดิม คือผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกบ้านเพื่อร่วมรับผิดชอบภาระด้านเศรษฐกิจในครอบครัวเช่นเดียวกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงได้รับความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้นในเรื่องการทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างการทำงานกับการเลี้ยงดูลูก เนื่องจากบรรทัดทางสังคม ได้จำกัดให้ผู้หญิงกลายเป็นผู้รับภาระในครั้วเรือน การทำหน้าที่ “แม่” ตามความคาดหวังของสังคม เป็นความอิหลักอิเหลื่อที่ “แม่” ต้องตัดสินใจเลือกกระหว่างคักดีศรีของลูกผู้หญิง (การทำงานพึ่งตนเอง) กับการเป็น “แม่” และ “เมีย” ที่ดี (ลดคักดีศรี) ซึ่งการศึกษานี้สะท้อน

ความไม่เป็นธรรม ที่อาจนำไปสู่ความเปราะบางของผู้หญิงที่ต้องทำงานและเลี้ยงดูลูก ซึ่งส่งผลให้การตัดสินใจมีลูกของผู้หญิงยุคปัจจุบัน เนื่องจากมีลูกแล้วเป้าหมายชีวิตของแม่เปลี่ยน ซึ่งต้องการที่จะให้เวลากับการเลี้ยงลูกและอยู่กับลูก ทำให้ผู้หญิงจำนวนมาก ไม่อยากลดบทบาทและศักดิ์ศรีของตัวเอง จึงลังเลใจที่จะมีลูก

ความวิตกกังวลต่อครอบครัวไทยในอนาคต เนื่องจากจะมีความเปราะบาง ในเรื่องบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ในครอบครัวมากขึ้น อันเนื่องมาจากความไม่สมดุลของลูก-หลานกับผู้สูงอายุ เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้เตรียมวางแผนการเงินระยะยาวไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงเวลาหนึ่งจึงต้องกลายเป็นผู้พึ่งพิง ดังที่เป็นที่กังวลกันทั่วไปว่า “สังคมไทยเป็นสังคมแก่ก่อนอุดม” ดังนั้นภาระในการดูแลผู้สูงอายุในอนาคต ส่วนหนึ่งจึงตกไปอยู่ที่ลูก-หลานในครอบครัว และด้วยค่านิยม “ลูกกตัญญู” ที่ลูก-หลานรับรู้อยู่เต็มอก แต่ไม่สามารถทำได้จริงในทุกครอบครัว เช่น บางครอบครัวเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ผู้ดูแลต้องทำหลายบทบาท อาทิ บทบาทในทางเศรษฐกิจ (การทำงาน) บทบาทในการดูแลทั้งบุตรและบุพการี รวมทั้งหลานไปพร้อมๆ กัน นอกจากนี้ยังต้องทำบทบาทในการดูแลสามีในคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นบทบาทเชิงซ้อนที่ลูกผู้หญิงคนหนึ่งต้องทำ ที่เป็นภาระในการดูแลบุคคลหลายช่วงอายุ (Intergenerational) จึงเป็นประเด็นซับซ้อน นำไปสู่ความวิตกกังวลของลูก-หลานที่เป็นคนรุ่นใหม่ เนื่องจากต้องการสร้างความก้าวหน้าและสร้างเนื้อสร้างตัว แต่ขณะเดียวกันก็ยังห่วงหน้าพะวงหลัง กระอักกระอ่วนใจเพราะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งบทบาทในการดูแลบุคคลหลายช่วงอายุ จะเป็นบทบาทที่พบเห็นได้ในปัจจุบันและในอนาคต ที่แนวโน้มผู้ดูแลผู้สูงอายุจะต้องทำหลายบทบาทที่มีความยากลำบากมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องเร่งเตรียมการเพื่อก้าวให้ทันกับสถานการณ์ปัญหาที่ข้างหน้า นโยบายไปแล้ว

ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง

การจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ มีความสำคัญที่จะช่วยทำให้มองเห็นภาพความจริงได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด และน่าจะช่วยทำให้การกำหนดจังหวะก้าวเดินในลำดับต่อไปของสังคมผู้สูงอายุให้มีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น และสามารถเชื่อมโยงกับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ผู้สูงอายุในครัวเรือนเปราะบางพึงได้รับจากหน่วยงานภาครัฐ แต่นิยามครัวเรือนเปราะบางขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กับนิยามครัวเรือนเปราะบางที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง เนื่องจากในมุมมองของ อบต. มุ่งฉายภาพของครัวเรือนที่มีความเสี่ยงในการดำรงชีวิตทั้งในแง่เศรษฐกิจ สุขภาพร่างกาย ตลอดจนการไร้ที่พักพิงเป็นสำคัญ เช่น ครัวเรือนที่มีผู้พิการ ครัวเรือนยากไร้ (ไม่มีงานทำ/ไม่มีที่อยู่อาศัย/หรือมีบ้านเรือนในลักษณะไม่ถาวร) จากนั้นจึงจะมาพิจารณาถึงครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้เป็นลำดับถัดไป

ซึ่งในสถานการณ์จริง ครั้วเรือนผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว หรือผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง ที่ยังสามารถดูแลช่วยเหลือตนเอง สามารถประกอบอาชีพได้ ทาง อบท. จะไม่ได้พิจารณาว่ากลุ่มครั้วเรือนเหล่านี้เป็นครั้วเรือนเปราะบางที่อยู่ในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงและต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับกับครั้วเรือนข้ามรุ่นที่พบว่า อบท. ส่วนใหญ่ยังคงมีการรับรู้ด้านความเปราะบางของครั้วเรือนกลุ่มนี้อยู่ในระดับที่น้อยมาก ซึ่งการดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งกับบริบทในพื้นที่จริง จะทำให้ผู้สูงอายุในพื้นที่จริงตกขอบนิยามของการช่วยเหลือ หรืออาจกล่าวได้ว่านโยบายสังคมไม่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง ดังนั้นการจัดทำฐานข้อมูลครอบครัวเปราะบางจึงมีความจำเป็น เนื่องจากจะช่วยให้เกิดการกำหนดนโยบายและแนวทางการนำนโยบายไปปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของนโยบายคือการพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุและประชากรทุกกลุ่มได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะทำให้ข้อมูลของหน่วยงานมีความถูกต้อง แม่นยำ ทันสมัย และสะดวกต่อการเรียกใช้งาน นอกจากนี้ยังช่วยให้หน่วยงานสามารถกำหนดแผนนโยบายและทิศทางการพัฒนาผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความร่วมมือจากในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์

ภายใต้รูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ก่อให้เกิดช่องว่างของการดำเนินการจากการที่ผู้สูงอายุเพิ่มจำนวนขึ้นเกือบทุกภูมิภาคทั่วโลก ได้ทำให้รัฐบาลในทุกประเทศ หาทหารับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อดูแลให้ผู้สูงวัยห่างไกลจากความเปราะบางไปตลอดจนวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งในเรื่องร่างกาย จิตใจ สังคม สุขภาพ และเศรษฐกิจ ซึ่งในหลายประเทศเริ่มพบว่า การดำเนินการโดยภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียวอาจส่งผลกระทบต่อระบบการเงินและการคลังของประเทศ ซึ่งในหลายประเทศที่เข้าสู่สังคมสูงอายุมาก่อน ได้จัดการกับปัญหาโดยการส่งเสริมแนวทางภาคีสวัสดิการสังคม โดยให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการจัดหาบริการ เพื่อสนับสนุนให้การดูแลผู้สูงอายุในสังคมมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยในการดำเนินการของแต่ละประเทศ ก็จะมีแนวทางในการที่มีทั้งข้อดี ข้อเสียที่แตกต่างกันไป โดยทั่วไป มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินการ เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเป็นสำคัญ

ระบบสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุแบบบูรณาการ จึงเป็นแนวทางในการดำเนินการเพื่อส่งเสริมภาคีสวัสดิการสังคมจากการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม เพื่อสนับสนุนให้เกิดระบบหรือกลไกในการดูแลผู้สูงอายุร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมในการดูแลผู้สูงอายุที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เป็นการเชื่อมต่อภาพการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึงท้องถนน กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” เป็นการส่งสัญญาณให้เห็นว่า เรื่องของครอบครัว ไม่ใช่เรื่องของเฉพาะครอบครัว แต่เป็นเรื่องที่ทุกภาคส่วนต้องระดมกำลังและทรัพยากรเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ครอบครัวไทย แม้ว่า

สภาพเศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้างประชากรจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นนี้ เพื่อให้ครอบครัวไทย และสังคมไทย ดำเนินไปได้อย่างเข้มแข็ง

การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบาง

ทุนทางสังคมในมิติต่างๆ เช่น ระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ รักใคร่ปรองดอง ภูมิปัญญา จารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ อุดมการณ์ จริยธรรม ศาสนา และเครือข่ายทางสังคม ฯลฯ นับว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจิตวิญญาณของภาคีเครือข่าย/หุ้นส่วนทางสังคม สามารถนำปัญหามาเป็นพลังในการยกระดับจิตใจให้สามารถมองเห็นความทุกข์ของผู้สูงอายุ อย่างเป็นองค์รวม โดยคำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องตระหนักในความสำคัญและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์สังคมผู้สูงอายุ

สรุปผลการศึกษา

โดยการศึกษาครั้งนี้ จะทำหน้าที่เชื่อมต่อภาพการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึง ท้องถิ่น กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” ข้อค้นพบที่สำคัญได้ฉายภาพการดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางประชากร และสังคมไทยในอนาคตอีก 10 ปีข้างหน้า ที่จะมีความเปราะบางในหลายกรณี เริ่มตั้งแต่นิยามครอบครัวนิยาม “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ที่ยังขาดความชัดเจนอันเนื่องมาจากวัตถุประสงค์ของการใช้นิยาม และความหมายของหน่วยงานต่างๆ มีความแตกต่างกัน ซึ่งการศึกษานี้สะท้อนให้เห็นว่า ควรปรับเปลี่ยนนิยามครอบครัวใหม่ เพื่อให้สมาชิกทุกคนของสังคมได้รับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่พึงได้รับจากภาครัฐ

ความหลากหลายของรูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกัน อาทิ ปัจจุบันครัวเรือนเดี่ยวซึ่งมี 2 เจเนอเรชันมีเพิ่มมากขึ้น จำนวนสมาชิกในครัวเรือนน้อยลง อีกทั้งการย้ายถิ่น และการพัฒนาเป็นสังคมเมือง ทำให้เกิดครัวเรือนข้ามรุ่น ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว และอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น แม้ครอบครัวก็ยังคงเป็นครอบครัวที่มีสมาชิกอยู่ครบแต่อยู่กันคนละที่ คนละครัวเรือน มีระยะทางคั่นกลางที่ส่งผลต่อเวลาการอยู่ร่วมกัน และอาจส่งผลถึงระยะห่างของความสัมพันธ์อันเนื่องมาเวลาร่วมกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันน้อยลง ขึ้นอยู่กับระยะทางที่คั่นกลางนั้นใกล้ ไกล เพียงใด ใช้เวลามากน้อยเพียงใด ในการไปมาหาสู่กัน นอกจากนี้ยังพบอีกว่า แม้ในบางครัวเรือนที่สมาชิกทั้ง 3 รุ่น อาศัยอยู่ร่วมกันแบบครัวเรือนขยายก็จริง แต่การทำมาหากิน และการใช้ชีวิตที่มีรูปแบบแตกต่างกันทำให้บางช่วงเวลาคือครัวเรือนขยาย และในบางเวลาเป็นเหมือนครัวเรือนเดี่ยว ดังเช่นผู้สูงอายุที่ถูกทิ้งให้อยู่บ้านคนเดียวในช่วงเวลากลางวันไม่แตกต่างอะไรจากการเป็นครัวเรือนคนเดียว อีกทั้งมิติความเป็นเมืองที่กำลัง

ขยายตัวอยู่ตลอดเวลาทำให้เพื่อนบ้านกลายเป็นคนแปลกหน้าที่เห็นห่าง และไม่กล้ารบกวน หรืออับอายที่จะเข้าไปขอความช่วยเหลือ นำมาสู่ข้อเสนอนี้ในการจัดทำฐานข้อมูลครัวเรือนประเภทบาง

สุดท้ายการศึกษานี้แนะนำให้ “สังคมไทย” ต้องมี “วยาสติ” หรือการมีสติต่อความแก่ และ “วยานุสติ” หรือสติที่จะเตรียมการรับมือตอนแก่ โดยสังคมไทยต้องเข้มแข็ง (strong) ต้องดูแลกันเองให้แข็งแรงขึ้น พี่ตัวเองได้มากขึ้น ซึ่งหมายถึง ความเข้มแข็งใน 3 ด้าน

1) นโยบายสังคมที่เข้มแข็ง (strong) เพื่อให้สามารถดั่งศักยภาพและความสามารถของผู้สูงอายุมาใช้ประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เนื่องจากโดยภาพรวมแล้วผู้สูงอายุผู้สูงอายุที่ยังเป็นผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ มีความสามารถ มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในชีวิตของตนเองมาใช้ให้ เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ภาครัฐต้องสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) และให้การศึกษา การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง (Educate) ในการเตรียมการรับมือสังคมผู้สูงอายุอย่างมีสติ

2) ผู้สูงอายุและผู้หญิง ต้องมีสติเข้มแข็ง และตระหนักถึงทางเลือกที่มีหลากหลาย ที่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ที่จะมากระทบหรือทำให้เปราะบางได้ ต้องเตรียมการดูแลตนเองให้มีสุขภาพ (กาย+ใจ) ที่ดี ไม่เป็นภาระแก่ลูกหลาน

3) คนในสังคม ต้องเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง เข้าใจความเป็นไปของสังคมผู้สูงอายุ และเข้าใจในพฤติกรรมของผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยให้เขาเลือกใช้ทางเลือกที่เหมาะสมในการกระทำต่อผู้สูงอายุยิ่งขึ้น ไม่มีอคติหรือทัศนคติด้านลบต่อผู้สูงอายุ มีความเมตตา กรุณาและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน

ซึ่งความเข้มแข็งของสังคมใน 3 ด้านนี้เปรียบได้กับคุณธรรม-จริยธรรมขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข เท่ากับว่าสังคมไทยต้องมีสติ ทั้งการมีสติต่อสังคมผู้สูงอายุ และสติที่จะตามมาตอนเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งการมีสตินี้ไม่สามารถสร้างได้ด้วยความรู้ที่เป็นศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้ความรู้ที่เป็นศิลปะหรือความรู้จากจิตสำนึกที่อยู่ภายใน ได้แก่ ความรัก ความเข้าใจ ความสามัคคี ความดี ความงาม ความเมตตา ให้เกิดขึ้นในหัวใจของทุกคน ก็จะทำให้สังคมเข้มแข็งได้

ข้อเสนอแนะ

ด้านนโยบาย

1.1 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ควรเร่งประชาสัมพันธ์สร้างความรู้เรื่องนियามครอบครัวและครัวเรือน “ใหม่” ให้หน่วยงานภาคีเครือข่ายที่นำนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาศาสนาครอบครัว พ.ศ. 2560-2564สู่การปฏิบัติ

1.2 กระทรวงแรงงาน ควรเร่งรณรงค์นายจ้างหรือผู้ประกอบการ ในการให้โอกาสแม่ที่ต้องดูแล ลูกกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยสร้างทางเลือกให้ทำงานแบบไม่เต็มเวลาหรือมีเวลาทำงานที่ยืดหยุ่นได้

1.3 สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา ต้องสนับสนุนส่งเสริมมหาวิทยาลัยให้มีหลักสูตร “ผู้ประกอบการทางสังคม” เพื่อดึงความสนใจของนักศึกษาที่เป็นคนรุ่นใหม่ที่ต้องการทำธุรกิจหรืออยาก เป็นผู้ประกอบการ start-up ให้หันไปสนใจในการแก้ไขปัญหาสังคม

ด้านวิชาการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่าย SRI6 นำไปใช้โดย : นำองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็น องค์ความรู้สำคัญเกี่ยวกับสถานการณ์การอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุใน อนาคตต้องพึ่งตนเองมากขึ้น เกณฑ์ในการจัดลำดับความรุนแรงของรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ของครอบครัวเปราะบาง เช่น ไม่มีผู้ดูแล/มีผู้ดูแลเป็นบางเวลา ไม่มีลูกอยู่ภายในหมู่บ้านหรือตำบล เดียวกัน หรือเป็นผู้สูงอายุวัยกลาง (70-79 ปี) อยู่กับหลานอายุ 14-17 ปี (ช่องว่างระหว่างวัย) หรือ ภาระการดูแลบุคคลหลายเจนเนอเรชั่นของผู้หญิง (บุตร-บุพการี-สามี-หลาน) ไปใช้กำหนดทิศทาง ความต้องการด้านการดูแลครอบครัวเปราะบางในอนาคต เพื่อให้ผู้สูงอายุ และคนในสังคมเตรียมการ รับมือกับสังคมผู้สูงอายุอย่างมี “สติ” และ “สำรอง”

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ RDG60X0003
ชื่อโครงการ การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม
ชื่อนักวิจัย ผศ.ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
E-mail Address: Bhubate.sam@mahidol.ac.th
ระยะเวลาโครงการ 25 กันยายน 2560 – 24 กันยายน 2561 (12 เดือน)

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนนิยามและขอบเขต “ครอบครัว” “ครัวเรือน” และ “ครอบครัวเปราะบาง” ในบริบทของครอบครัวไทยในรูปแบบการอยู่อาศัยแบบต่างๆ รวมทั้งเพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ โดยกำหนดแนวทางในการสังเคราะห์ออกเป็น 2 แนวทาง คือ การทบทวนอย่างเป็นระบบ และการสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ ผลการสังเคราะห์ พบว่า นิยามครอบครัวในปัจจุบันมีความหลากหลายตามบริบทของสังคมไทยที่มีความซับซ้อนขึ้น โดยขอบเขต “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจน เนื่องจากทั้งครอบครัวและครัวเรือนเป็น “พื้นที่ทางสังคม” ครอบคลุมพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่จากความรู้สึกนึกคิดเชื่อมโยงกัน ส่วนผลการสังเคราะห์โครงการย่อย พบว่า สถานการณ์การอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุทำให้ความคาดหวังของผู้สูงอายุที่มีต่อลูกเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมมีความคิดแบบ “ให้ลูกเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า” เปลี่ยนเป็น “พึ่งพาลูกยามจำเป็น” ที่สะท้อนความมีคุณค่าและศักดิ์ศรี แต่ “ยิ่งแก่ก็ยิ่งคิดถึงลูก” และ “ไม่อยากตายคนเดียว” ส่วนการทำหน้าที่ “แม่” ตามความคาดหวังของสังคม และ “การทำงานทางเศรษฐกิจ” ควบคู่กัน ส่งผลให้ผู้หญิงมีคุณค่า แกร่ง และสตรอง แต่สิ่งใจที่จะมีลูก ส่วนการดูแลครอบครัวเปราะบาง ต้องบูรณาการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึง ท้องถิ่น กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” โดยรัฐบาลท้องถิ่นต้องจัดทำฐานข้อมูลครัวเรือนเปราะบาง เพื่อให้สามารถกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: การดูแลครอบครัวเปราะบาง ผู้สูงอายุ บทบาทสตรี สมดุลชีวิตและการทำงาน
ครอบครัวในชนบท ฐานข้อมูลครัวเรือน กิจกรรมเพื่อสังคม รูปแบบที่อยู่อาศัย

Abstract

Project Code: RDG60X0003

Project Title: Caring for Vulnerable Family in the Social and Demographic Transition

Investigator: Bhubate Samutachak, et.al

Institute for Population and Social Research, Mahidol University

E-mail Address : Bhubate.sam@mahidol.ac.th

Project Period: 25 September 2017 – 24 September 2018 (12 months)

The objective of this study is to review the definition and scope of ‘family’, ‘household’, and ‘vulnerable household’ within the context of different living arrangements of Thai households. This study also aims to synthesize the findings of the other 4 projects conducted under this project. The synthesis approach of this study is of 2 strands: systematic literature review and the synthesis of the findings from the 4 projects. The results show that the current official definitions of family are diverse according the increasing complexity of the Thai society. The demarcation of ‘family’ and ‘household’ because family and household are ‘social space’ encompassing physical location and emotional connection. Connecting and integrating the findings from the 4 projects revealed that the diverse living arrangement of the older persons led to changes in their expectation towards their children. The conventional idea that older persons would depend on their children as they become aged has changed to ‘dependence as the occasions call’, reflecting the concern for self-value and dignity of the older persons. Nonetheless, ‘the more ones become aged the more ones miss their children’ and ‘don’t want to die alone’. Women’s double roles as a mothering and co-breadwinning have become stronger that creates frustration and hesitates to bear children. The mechanism for taking care for vulnerable families must collaborate ‘within house’ (family members’, ‘next door’ (neighbor), and community, local government, public agency, private sectors, civil society, and ‘stock market’. The local governments must develop the vulnerable family database in order to suggest effective policy and directions to improve older persons’ quality of life.

Keywords: Caring for vulnerable family, older persons, elderly persons, female roles, work-life balance, rural family, household database, social enterprise, living arrangement

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อ พ.ศ.2559 คณะผู้วิจัยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ได้รับมอบหมายให้ดำเนินชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย” โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในครั้งนั้น คณะผู้วิจัย ได้รายงานข้อค้นพบหลายประเด็นที่สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวไทยอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน อาทิ การบีบคั้นทางเศรษฐกิจที่ทำให้ประเด็นการสร้างสมดุลระหว่างการทำงานและการสร้างครอบครัว รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตในปัจจุบันนำไปสู่การตัดสินใจมีลูกน้อย ความไม่สมดุลในการกระจายตัวทั้งเชิงปริมาณ เชิงพื้นที่ และเชิงคุณภาพของสถานรับเลี้ยงเด็ก ซึ่งเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงขึ้นในพื้นที่เขตเมือง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของลักษณะการอยู่อาศัย (Living arrangement) ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดการความสัมพันธ์ภายในครอบครัวชนบท ทำให้พบว่ามีครอบครัวไทยหลายลักษณะ ที่มีความเปราะบางต่อความอยู่ดีมีสุข อันเนื่องมาจากกลไกการดูแล และการช่วยเหลือเกื้อกูล จากทั้งสมาชิกในครอบครัวเองที่อยู่ห่างไกลกันมากขึ้น จากทั้งชุมชนที่มีความใกล้ชิดและคุ้นเคยกันลดลง และจากทั้งกลไกและโครงสร้างองค์การภาครัฐในท้องถิ่นมีความแตกต่าง หลากหลาย เป็นที่มาให้คณะผู้วิจัยเสนอชุดโครงการวิจัย **“การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย”** เพื่อหาข้อสรุป และข้อเสนอแนะเชิงนวัตกรรม เกี่ยวกับโครงสร้างทางสังคมมิติต่างๆ ได้แก่ สถาบันครอบครัว ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการดูแลแก้ไขความเปราะบางของครอบครัวไทย ตามรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายปัจจุบัน ซึ่งเป็นมิติที่ยังไม่เคยมีการศึกษามาก่อน

อนึ่ง ในการดำเนินการชุดโครงการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยของสถาบันฯ สำนวณสภาพความเป็นไปของสถานการณ์ครอบครัวไทยในปัจจุบัน เพื่อมุ่งทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น แต่มีเป้าหมายร่วมกันที่จะมองทิศทางของพลวัตที่จะเกิดต่อไปในอนาคต โดยเฉพาะในสภาวะการณ์ที่สังคมไทยจะดำเนินไปสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (Complete aged society) และสังคมสูงวัยระดับสุดยอด (Super aged society) เพื่อสมานความเปราะบางที่จะเกิดและรุนแรงขึ้น และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวไทยรักษาความ

อบอุ่น ช่วยเหลือเกื้อกูล ฟังพากันอาศัย ในระดับต่างๆ ทำให้ครอบครัวยังเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุด แต่แข็งแรงที่สุด ในการผลิตและดูแลทรัพยากรมนุษย์ให้กับสังคมไทย

ในหนังสือ *The Sociology of Family Deborah Chambers* (2102) ได้สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวในศตวรรษที่ 19 และ 20 ที่มีปัจเจกานุวัตน์ (Individualization) ซึ่งโดยรวม หมายถึงการที่คนในสังคมมุ่งสู่ความเป็นปัจเจกนิยม ด้วยการปรับสภาพแวดล้อมต่างๆ ให้เหมาะสมและตรงตามความต้องการของตนเอง และมีความเป็นตัวของตัวเองสูงขึ้น โดยนัยหนึ่งนั้นสื่อความหมายถึงการเสื่อมคลายของความเป็นพหุนิยม (Collectivism) ที่มุ่งเน้นการเชื่อมต่อส่วนรวม และในเชิงของครอบครัวศึกษานั้น สื่อต่อเนื่องไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปจากแบบแผนประเพณี (Detraditionalization) ของการสร้างครอบครัว อาทิ การตัดสินใจ เกี่ยวกับจำนวนบุตรที่สามารถเลี้ยงได้ การอยู่อาศัยร่วมกันของสามีภรรยาในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการอยู่กินโดยไม่สมรส (Cohabitation) การแยกกันอยู่คนละที่ (Living Apart but Together: LAT) การชะลอการแต่งงานตลอดจนบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว อาทิ การเปลี่ยนแปลงบทบาทของสามีภรรยา และพ่อแม่ กระแสการเปลี่ยนของสังคมและครอบครัวเช่นนี้ ทำให้เกิดครอบครัว และครัวเรือนหลายลักษณะ ซึ่งบางลักษณะมีความเปราะบาง (Vulnerability) ที่เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับการเกิดระยะห่างเชิงพื้นที่ ที่อาจส่งผลกระทบต่อระยะห่างเชิงความสัมพันธ์ รวมทั้งการพึ่งพาอาศัยและการดูแลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ชาย โพธิ์สิตา (2552) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวไทยในประเด็นดังกล่าว และได้สะท้อนออกมาเป็นรูปแบบของครอบครัวและครัวเรือนไทยที่นับวันจะมีความหลากหลาย แตกต่างจากครอบครัวและครัวเรือนไทยในอดีต สังคมไทยในปัจจุบันมีทั้งครัวเรือนแบบดั้งเดิม ที่เป็นครัวเรือนขยาย (ที่มีคน 3 รุ่น หรือมากกว่า) ครัวเรือนเดี่ยว (ครัวเรือนที่มีคน 2 รุ่น) และยังมีครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่ไม่ใช่ญาติ และแม้ในครัวเรือนเดี่ยวก็ยังแยกย่อยออกเป็นครอบครัวแบบ คู่สามี-ภรรยาที่ไม่มีบุตร ครอบครัวเดี่ยวแบบมีทั้งสามี-ภรรยา และบุตร ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวคือมีลูกกับพ่อ หรือแม่ แม้ว่าปัจจุบันครัวเรือนขยายยังเป็นลักษณะครัวเรือนหลักที่มีสัดส่วนประมาณร้อยละ 33 ซึ่งสูงกว่าครัวเรือนประเภทอื่นๆ แต่การเพิ่มขึ้นของครัวเรือนประเภทอื่นๆ ก็เพิ่มขึ้นอย่างน่าจับตามอง (กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ 2558) ซึ่งความหลากหลายที่เกิดขึ้นนี้ ไม่เพียงแต่ทำให้การจัดการความสัมพันธ์ และการอุดหนุนเกื้อกูลกันภายในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป แต่ยังทำให้ทำให้นิยามเกี่ยวกับ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ต่างไปจากที่หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน เคยเข้าใจ และใช้ในการกำหนดนโยบายต่างๆ เพื่อการสนับสนุนครอบครัว ทำให้เกิดช่องว่างในการเฝ้าระวังความเปราะบางของครอบครัวไทย

การเปลี่ยนที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตครอบครัวในทุกจังหวัด และขั้นตอนของการดำเนินชีวิตครอบครัว (Life course) นับตั้งแต่การใช้ชีวิตร่วมกันเริ่มขึ้น การตัดสินใจมีลูก การเลี้ยงลูก การดูแลพ่อแม่ยามป่วยไข้ แก่ชรา ไปจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวไทยในศตวรรษที่ 21 แสดงให้เห็นแล้วว่าส่งผลต่อการสันคลอนเสถียรภาพของการอยู่ร่วมกันฉันท์ครอบครัว ที่อาจยิ่งทำให้การเกิดลดลง ส่วนความตายที่ยืดเวลาออกไปเนื่องจากการมีอายุยืนยาวขึ้น แต่กลับมีความกังวลเกี่ยวกับการตายอย่างเดี่ยวตาย ห่างไกลจากลูกหลาน และญาติพี่น้อง

ชุดโครงการวิจัย “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย” นี้ ประกอบด้วย 4 โครงการย่อย ที่สะท้อนความเปราะบางของครอบครัวไทยในมิติการอยู่อาศัยร่วมกันในรูปแบบต่างๆ เพื่อหาข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และเชิงนวัตกรรมทางสังคม ที่ครอบคลุมตั้งแต่ กลไกการดูแลกันภายในครอบครัว บ้านใกล้เรือนเคียง ชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยทั้ง 4 โครงการย่อยประกอบด้วย

1. โครงการวิจัย “การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร” ศึกษาความเปราะบางของครอบครัวรุ่นใหม่ ที่พ่อแม่ต้องมีการปรับวิถีการทำงาน และการดำเนินชีวิตเมื่อเริ่มมีลูก ในสถานะเศรษฐกิจที่บีบคั้น และในสภาพสังคมที่มีข้อจำกัดในมีลูกและการเลี้ยงลูก

2. โครงการวิจัย “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน” ศึกษามิติความหลากหลายของรูปแบบการอยู่อาศัย (Living arrangement) ของผู้สูงอายุ ซึ่งมีระดับและลักษณะความเปราะบางที่แตกต่างกัน ทั้งนี้มุ่งที่จะเสนอแนะแนวทางที่หลากหลายเหมาะสมต่อการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยต่างๆ

3. โครงการวิจัย “กลไกของชุมชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว” ศึกษาบทบาทขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง 2 ลักษณะ โดยคำนึงถึงความหลากหลายของลักษณะ และรูปแบบของ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งในแง่พื้นที่ และขนาดของงบประมาณ

4. โครงการวิจัย “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม” ศึกษามิติใหม่ของการร่วมมือในการดูแลสังคมจากภาคเอกชน ในรูปแบบกิจการเพื่อ

สังคม (Social enterprise) ที่ต้องทำงานร่วมกับภาครัฐ และภาคประชาชน เพื่อให้เกิดกลไกที่ยั่งยืนในการดูแลผู้สูงอายุ

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิจัยเอกสาร และทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวกับครอบครัวในประเด็น
 - 1.1 นิยามของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ในบริบทของประเทศไทย
 - 1.2 นิยามความเปราะบางโดยเฉพาะในบริบทของครอบครัวในรูปแบบการอยู่อาศัยแบบต่างๆ และสถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวไทย
2. เพื่อกำกับ ติดตาม และให้คำแนะนำ การดำเนินงานของโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ
3. เพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบจากการวิจัยเอกสาร การทบทวนวรรณกรรม และจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับครอบครัว

1.3 การดำเนินงานชุดโครงการวิจัย

ชุดโครงการวิจัยหลัก ทำหน้าที่กำกับ ติดตาม และให้คำแนะนำ การดำเนินโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ โดยทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับนิยามของ “ครอบครัว” “ครัวเรือน” และ “ความเปราะบางในเชิงรูปแบบการอยู่อาศัย” เพื่อเป็นกรอบการมองสถานการณ์ครอบครัวที่ตรงกัน เมื่อโครงการวิจัยย่อยเริ่มดำเนินการ ชุดโครงการวิจัยหลัก นัดหมายเป็นระยะๆ เพื่อให้มีการนำเสนอความคืบหน้าของโครงการวิจัยย่อย รวมทั้งอภิปรายเกี่ยวกับข้อค้นพบ ซึ่งการดำเนินโครงการวิจัยย่อย มีการดำเนินงานโดยสังเขป ดังนี้

1.3.1 โครงการวิจัย “การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร”

โครงการวิจัยย่อยที่ 1 นี้ศึกษาความเปราะบางในครอบครัวที่เกิดขึ้นเมื่อมีบุตร ในสภาพสังคมปัจจุบันที่สามีและภรรยาต้องช่วยกันทำมาหากินนอกบ้าน การอยู่ห่างไกลจากปู่ย่าตายาย การหาคนช่วยเหลือซึ่งทำให้ใจได้มีความยาก และแพงมากขึ้น ทำให้ต้องมีการปรับวิถีการทำงานในรูปแบบต่างๆ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การตัดสินใจเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนวิถีการทำงาน มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 3 ประการหลัก คือ 1) ความต้องการทางการเงิน 2) หน้าที่ความรับผิดชอบในการเลี้ยงบุตร และ 3) ทุนมนุษย์ของตนเอง

ในด้านความต้องการทางการเงิน หมายถึงการพิจารณารายได้เปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายสำหรับตนเองและสำหรับการเลี้ยงดูบุตร หากจำเป็นต้องลาออกจากงานหรือเปลี่ยนงานที่ได้รายได้น้อยลงจะต้องพิจารณาว่าแหล่งรายได้อื่นๆ เพียงพอต่อความต้องการหรือไม่ ดังนั้น จึงต้องพิจารณาถึงสภาพเศรษฐกิจ/ค่าครองชีพ สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว รายได้ของคู่ครอง ความยินยอมของคู่ครองในการค้าจุนครอบครัวด้านการเงิน และเงินสนับสนุนในการเลี้ยงดูบุตรจากแหล่งต่างๆ โดยต้องมาเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายจากการมีบุตร ซึ่งขึ้นอยู่กับจำนวนและอายุของบุตรด้วย

ในด้านหน้าที่ความรับผิดชอบในการเลี้ยงดูบุตร เป็นการพิจารณาว่าการเลี้ยงดูบุตรจำเป็นต้องใช้เวลาอย่างน้อยเพียงใด โดยพิจารณาจากทางเลือกที่มีในการช่วยเลี้ยงดูบุตร เช่น ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง หรือสถานรับเลี้ยงเด็กเล็ก เป็นต้น การมีทางเลือกในการช่วยเลี้ยงดูบุตร หมายถึงการที่พ่อและแม่สามารถจัดการเวลาในการทำงานได้มากขึ้น

ในด้านทุนมนุษย์ หมายถึงระดับการศึกษาและประสบการณ์ในการทำงานของผู้หญิง โดยทั่วไปผู้ที่มีทุนมนุษย์สูงกว่าจะมีรายได้สูงกว่าคนที่มีทุนมนุษย์ต่ำ ซึ่งหมายความว่า การลาออกจากงานหรือการเปลี่ยนงานจะต้องสูญเสียรายได้สูงกว่า ผู้ที่มีทุนมนุษย์สูงกว่าจึงมีค่าเสียโอกาสสูงกว่า นอกจากนี้ ผู้ที่มีทุนมนุษย์สูงกว่าอาจมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากกว่า และอาจมีอำนาจในการต่อรองในด้านความยืดหยุ่นในการทำงานมากกว่า

การศึกษานี้จะตั้งสมมติฐานการวิจัยเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของครอบครัวรุ่นใหม่มีปัจจัยเกี่ยวข้องตามกรอบแนวคิดในข้างต้นนี้ เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ที่มาและสาเหตุของการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานเมื่อมีบุตรของครอบครัวรุ่นใหม่ อันจะนำไปสู่ผลกระทบในด้านต่างๆ ของชีวิต

วิธีการศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่ 1) การวิเคราะห์ตัวบท (Textual analysis) จากการสนทนาบนกระดานสนทนาสาธารณะออนไลน์หรือ Web Board ที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ โดยใช้ เว็บไซต์พันทิป (pantip.com) เนื่องจากเป็นกระดานสนทนาที่ได้รับความนิยมอย่างสูงจากผู้ใช้งานที่มีความหลากหลายความคิดเห็นในกระดานสนทนาสะท้อนความคิดเห็นของกลุ่มที่ต้องการศึกษาเป็นอย่างดี และ 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของครอบครัวที่มีบุตรในปัจจุบัน

เป้าหมาย เพื่อสร้างองค์ความรู้ในระดับลึกเกี่ยวกับการปรับตัวของครอบครัวที่มีความหลากหลาย
ในด้านการทำงานเมื่อมีบุตร และการเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมครอบครัวที่มีบุตรหรือวางแผนการ
มีบุตรในการสร้างครอบครัวที่มีคุณภาพ

1.3.2 *โครงการวิจัย* “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายใน
สังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”

โครงการวิจัยฯ ย่อยที่ 2 นี้ศึกษาความเปราะบางของครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุ โดยเน้นศึกษารูปแบบ
การอยู่อาศัย (Living arrangement) ของผู้สูงอายุรูปแบบต่างๆ อาทิ ผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังผู้สูงอายุที่อยู่
ด้วยกัน ผู้สูงอายุในครอบครัวขยาย รวมทั้งการดูแลผู้สูงอายุในครอบครัวเหล่านี้ซึ่งจะเป็นการนำเสนอ
ความหลากหลายของผู้สูงอายุในมิติของ “รูปแบบการอยู่อาศัย” เพื่อให้การเสนอแนะด้านนโยบายมีความ
รอบคอบเกี่ยวกับความหลากหลายของผู้สูงอายุ โดยศึกษาทั้งด้านความต้องการของผู้สูงอายุ (Demand)
และการให้การดูแลแก่ผู้สูงอายุ (Supply) ครอบคลุมการดูแล 4 ด้าน ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านอารมณ์และ
จิตใจ ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม

กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษานี้ได้กำหนดขอบเขตการวิจัยสำหรับการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการอยู่
อาศัยของผู้สูงอายุใน 2 มิติคือ

1) ความต้องการการดูแลของผู้สูงอายุ (The demand for caring of the elderly) เป็นการศึกษาใน
มิติของความต้องการการดูแลของผู้สูงอายุในประเด็นต่างๆ โดยทำการศึกษาจากผู้สูงอายุที่มีรูปแบบการ
อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน

2) การดูแลผู้สูงอายุโดยผู้ดูแลในครอบครัว (The supply of family caregiver) เป็นการศึกษาการ
ดูแลผู้สูงอายุ โดยทำการศึกษาจากผู้ดูแลผู้สูงอายุในครอบครัวที่อาศัยอยู่ในครอบครัวผู้สูงอายุที่มีรูปแบบ
การอยู่อาศัยที่แตกต่างกัน

วิธีการศึกษา ใช้การศึกษแบบผสมผสาน (Mixed method) ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงปริมาณ
(Quantitative approach) โดยใช้ข้อมูลการสำรวจระดับชาติมาเป็นพื้นฐาน อาทิ สำนวนประชากรและเคหะ
การสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย เพื่อวิเคราะห์ตัวแปรที่เกี่ยวข้องในการอธิบายสถานการณ์และ
แนวโน้มในด้านลักษณะของครอบครัว/ครัวเรือนผู้สูงอายุในประเทศไทย รวมถึงลักษณะความเป็นอยู่
รูปแบบการอยู่อาศัย การดูแล และความต้องการการดูแลของผู้สูงอายุ ในบริบทต่างๆ และ 2) การวิจัยเชิง
คุณภาพ (Qualitative approach) เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในครอบครัว/ครัวเรือนของผู้สูงอายุ ตามลักษณะ
ของรูปแบบการอยู่อาศัยการศึกษานี้จะทำให้เห็นภาพกว้างการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ จำนวน 30-40
ครัวเรือน

เป้าหมาย เพื่อหาแนวทางในการวางระบบและรูปแบบการดูแลผู้สูงอายุที่คำนึงถึงมิติความหลากหลายของรูปแบบการอยู่อาศัย อีกทั้งการให้การดูแลและการให้ความช่วยเหลือของภาครัฐ ภาคเอกชน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่มีประสิทธิภาพมาก

1.3.3 *โครงการวิจัย* “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”

โครงการวิจัยฯ ย่อยที่ 3 นี้ ศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลาย ทั้งในเชิงพื้นที่ (เมือง-ชนบท) และขนาดของงบประมาณ ในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง 2 ลักษณะ คือ 1) ครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพัง และ 2) ครัวเรือนข้ามรุ่น (Skipped household) เนื่องจากสมาชิกที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนมีเพียงประชากรวัยพึ่งพิง ขณะที่ประชากรวัยแรงงานของครัวเรือนส่วนใหญ่มีการย้ายถิ่นออกไปทำงานที่อื่น

วิธีการศึกษา ใช้การศึกษาแบบผสมผสาน (Mixed method) โดย 1) การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative approach) ใช้ข้อมูลทุติยภูมิ อาทิ สำมะโนประชากรและเคหะ การสำรวจประชากรสูงอายุ การสำรวจการย้ายถิ่น รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวเปราะบางทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าว รวมทั้งศักยภาพในการดูแลครัวเรือนเปราะบางขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำแนกตามพื้นที่ (เมือง-ชนบท) และขนาดงบประมาณ และ 2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative approach) เก็บข้อมูลเชิงลึก จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ผู้นำชุมชน รวมถึงเด็กและผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนเปราะบางในทุกภูมิภาคและพื้นที่เมืองและชนบทของไทย

เป้าหมาย เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มีความชัดเจนเกี่ยวกับการให้การสร้าง และปรับใช้กลไกของภาครัฐที่มีอยู่เดิมในการดูแลครัวเรือนที่มีความเปราะบางประเภทครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่คนเดียว

1.3.4. *โครงการวิจัย* “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”

โครงการวิจัยฯ ย่อยที่ 4 นี้ศึกษาระบบสนับสนุนผู้สูงอายุ ในรูปแบบความร่วมมือของ 3 ภาคส่วน ได้แก่ ภาคเอกชน ภาครัฐ และองค์กรไม่แสวงผลกำไร ในการทำงานร่วมกันตามแนวคิด Social Impact Partnership เพื่อการดูแลผู้สูงอายุ โดยอาศัยจุดแข็งของแต่ละภาคส่วนหนุนเสริมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบการดำเนินกิจการเพื่อสังคม (Social enterprise) ซึ่งเป็นนวัตกรรมเชิงสังคม เพื่อให้การดำเนินงานดังกล่าวมีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ในการศึกษาในครั้งนี้จึงนำกรอบแนวคิด Social Impact Partnership มาเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบสนับสนุนแบบบูรณาการโดยการสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการดูแลผู้สูงอายุ

วิธีการศึกษา ใช้การศึกษา 2 รูปแบบคือ 1) การวิจัยเอกสารเกี่ยวกับระบบสนับสนุนแก่ครัวเรือนผู้สูงอายุ รวมทั้งการรูปแบบ ลักษณะ และความเป็นไปได้ในการดูแลผู้สูงอายุ 2) การวิจัยภาคสนาม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) 10 รายสัมภาษณ์เชิงลึกครัวเรือนผู้สูงอายุ 10 ครัวเรือน สัมภาษณ์เชิงลึกองค์กรที่ให้การสนับสนุนผู้สูงอายุ 10 ครัวเรือน สัมภาษณ์เชิงลึกภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมที่ให้การดูแลผู้สูงอายุ 10 ครัวเรือน

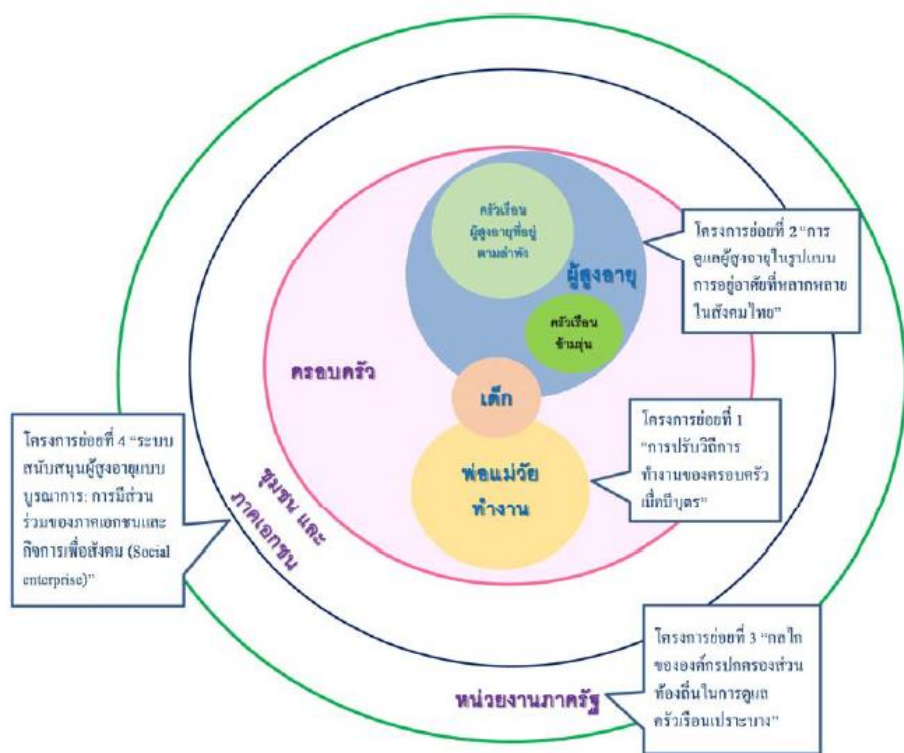
เป้าหมาย พัฒนาระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ ที่มีแรงจูงใจให้ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการการดูแลอย่างมีประสิทธิภาพในแง่ของการเข้าถึง แบ่งเบาภาระของภาครัฐ และมีความยั่งยืน

1.4 ความเชื่อมโยงของโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการเพื่อการสังเคราะห์ชุดโครงการวิจัย

ภารกิจสำคัญของชุดโครงการวิจัย “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย” คือการเชื่อมโยง และสังเคราะห์ข้อค้นพบจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ โดยมีจุดเชื่อมโยงอยู่ที่ “การดูแลครอบครัว” โดยกลไกต่างๆ ตั้งแต่กลไกภายในครอบครัว อันได้แก่สมาชิกครอบครัว กลไกชุมชนที่แวดล้อมครัวเรือน กลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลไกนโยบายภาครัฐ กลไกบทบาทของเอกชน และกลไกภาคประชาสังคม โดยเฉพาะการดำเนินกิจการเพื่อสังคม

รูปที่ 1 แสดงให้เห็นถึงหน่วยสังคม (Social units) ต่างๆ ที่แวดล้อมครอบครัวอันเป็นหน่วยย่อยที่สุดของสังคม ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกครอบครัวในความหมายแคบที่สุด ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ย่าตายาย (ผู้สูงอายุในครอบครัว) หน่วยสังคมที่อยู่ใกล้ชิดกับครอบครัวที่สุดคือ ชุมชน ซึ่งอาจหมายถึงชุมชนอย่างไม่เป็นทางการในละแวกใกล้เคียงกับที่ที่ครอบครัวตั้งอยู่ และภาคเอกชนต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่และส่วนที่อยู่ชั้นนอกสุด คือหน่วยงานภาครัฐ ทั้งที่อยู่ภายในท้องถิ่น และที่กำหนดและกำกับนโยบาย ระดับมหภาค ในแผนภาพนี้แสดงให้เห็นว่า โครงการย่อยทั้ง 4 มุ่งประเด็นการวิจัยไปยังแต่ละหน่วยสังคมอย่างครบถ้วน ทำให้เห็นภาพรวมขององค์ประกอบต่างๆ ที่สามารถช่วยบรรเทาความเปราะบางของครอบครัวไทย ได้แก่

การสังเคราะห์ข้อค้นพบจากทั้ง 4 โครงการย่อย จะทำให้เห็นบทบาทของหน่วยสังคมต่างๆ ที่แวดล้อมครอบครัว ไปพร้อมๆ กัน เกิดเป็นภาพที่ครบถ้วนและเป็นองค์รวม (Holistic) โดยเฉพาะเมื่อนำข้อค้นพบจากแต่ละโครงการย่อยมาประชุม และอภิปรายร่วมกัน ทั้งนี้การสังเคราะห์จะทำทั้งในเชิงคุณลักษณะ (Qualitative synthesis) และสังเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative synthesis)

รูปที่ 1: หน่วยสังคม (Social units) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุดโครงการวิจัย และโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ

1.5 สถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวไทย

ครอบครัวเป็นสถาบันหลักและเป็นรากฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของประชากร เป็นกำลังสำคัญในการสร้างและพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพ ประเทศไทย โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาครอบครัวอย่างเด่นชัด นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป็นต้นมา โดยได้บรรจุมาตรการบางส่วนเกี่ยวกับการพัฒนาครอบครัวไว้ในแผนดังกล่าว (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2559) และปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) โดยการมี “ครอบครัวอบอุ่น” เป็นหนึ่งในวิสัยทัศน์เพื่อการพัฒนาประเทศ มุ่งสู่การอาศัยอยู่ในสังคมที่มีความ “อยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของคนไทย” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ฉบับล่าสุดที่กำหนดยุทธศาสตร์เสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ รวมทั้งเสริมสร้างสถาบันทางสังคมให้มีความเข้มแข็ง โดยมีแนวทางการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เป็นสถาบันที่เข้มแข็งและพัฒนาคนคนให้มีคุณภาพเพื่อเอื้อต่อการพัฒนาประเทศในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

ในช่วงระยะเวลา 20 ปี ที่ผ่านมา สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนาสังคม ตลอดจนการแปรเปลี่ยนตามกระแสสังคมโลกที่มีพลวัตการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่ไม่หยุดยั้ง ทั้งทางประชากร สังคม เศรษฐกิจ รวมถึงเทคโนโลยีการสื่อสารที่ไร้พรมแดน สถาบันครอบครัวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจึงได้รับผลกระทบและแปรเปลี่ยนไปจากเดิม การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวไทยในปัจจุบันหากพิจารณาตามลักษณะของข้อมูลสามารถแบ่งได้ 2 ด้าน (ชาย โพธิ์สิตา, 2552) คือ 1) การเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีข้อมูลสนับสนุนและมีการรวบรวมข้อมูลค่อนข้างชัดเจน เช่น เรื่องการแต่งงาน ที่คนไทยแต่งงานหรือสร้างครอบครัว ณ อายุที่สูงขึ้น หรือจำนวนคนครองโสดมากขึ้น หรือรูปแบบการแต่งงานในปัจจุบันแตกต่างไปจากเดิม ที่คนรุ่นใหม่อยู่กันกันอย่างเปิดเผยมากขึ้นแม้ยังไม่ได้แต่งงาน รวมถึงจำนวนการหย่าร้างที่เพิ่มขึ้นและ 2) การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ เป็นการสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์หรือเรื่องราวเกี่ยวกับโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของครอบครัว ที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว เช่น ลักษณะการอยู่ร่วมกันและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่มีความใกล้ชิดและมีปฏิสัมพันธ์กันลดลง ครอบครัวไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งผลพิจารณาดัชนีครอบครัวอบอุ่นจากรายงานผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ 4 ปี ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 พบว่า ดัชนีครอบครัวอบอุ่นลดลงจากร้อยละ 68.31 ในปี 2555 เป็นร้อยละ 65.34 ในปี 2558 และดัชนีบทบาท

หน้าที่ของครอบครัว พบว่าลดลงจากร้อยละ 73.85 เหลือร้อยละ 64.92 ในช่วงเวลาเดียวกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) จากข้อมูลทั้ง 2 ด้านดังกล่าวสามารถชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของครอบครัว และเป็นข้อสังเกตที่สะท้อนให้เห็นว่าอะไรกำลังเกิดขึ้นกับครอบครัวไทยในปัจจุบันได้ (ชายโพธิ์ลีตา, 2552)

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อหลายๆอย่างกับครอบครัว จากเดิมที่ครอบครัวถูกนิยามว่าหมายถึง “บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่ใช้ชีวิตร่วมกัน โดยมีความผูกพันทางสายโลหิต ทางกฎหมาย ทางจิตใจ หรือทางสังคม ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อกัน” (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2559) หากพิจารณาคำว่าครอบครัวในสถานการณ์จริง ในปัจจุบันนิยามดังกล่าวอาจไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ของครอบครัวได้อย่างเพียงพอ เนื่องจากทุกวันนี้บริบทและความเป็นครอบครัวมีความหลากหลาย ซับซ้อนและมีความละเอียดอ่อนมากขึ้นดังที่ได้กล่าวมาในช่วงต้น ส่งผลให้ครอบครัวมีความเปราะบางมากขึ้นเช่นกัน

ความเปราะบาง (Vulnerability) เป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ เนื่องจากไม่ได้เตรียมการหรือจัดการหรือไม่สามารถเตรียมการจัดการกับความเสี่ยงไว้ได้อย่างเพียงพอ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2549) ความเปราะบางสามารถเกิดขึ้นได้ในหลากหลายระดับ และบริบท ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคล ครอบครัว สังคม หรือประเทศชาติ แต่ในการศึกษานี้มุ่งความสำคัญในประเด็นความเปราะบางของครอบครัว ซึ่งหากพิจารณานิยามความเปราะบางในบริบทของครอบครัวนั้นจะพบว่า เป็นเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่จะทำให้ครอบครัวไม่สามารถช่วยเหลือตนเองหรือจัดการกับเหตุการณ์ต่างๆ ได้ที่เรียกว่าเป็น “ครอบครัวเปราะบาง” นั้น มีความเป็นไปได้ที่จะเกิดมาจากหลายๆ มิติ เช่น หากมองความเปราะบางของครอบครัวในมุมมองของการด้อยโอกาสตามข้อกำหนดของสำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สามารถแบ่งได้เป็น 5 ประเภท คือ 1) ครอบครัวยากจน 2) ครอบครัวเรื้อรัง 3) ครอบครัวที่มีผู้พันโทษ 4) ครอบครัวที่มีผู้ติดเชื้อเอชไอวี ผู้ป่วยเอดส์ หรือครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากเอดส์และ 5) ครอบครัวที่มีผู้มีปัญหาสถานะทางทะเบียนราษฎร และหากพิจารณาจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน สามารถแบ่งครอบครัวเปราะบางได้ 6 ประเภท คือ 1) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว 2) ครอบครัวต่างวัย 3) ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว 4) ครอบครัวคู่เพศเดียวกัน 5) ครอบครัวที่มีเด็กพิการ/เด็กที่มีภาวะซึมเศร้า และ 6) ครอบครัวเขยต่างชาติ (ระพีพรรณ คำหอม และทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล, 2557) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาของศุภชัย ปิตกุลตั้ง ที่ศึกษาสถานการณ์และแนวโน้มของครอบครัวไทย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงด้านสัมพันธภาพภายในครอบครัว เช่น การหย่าร้าง ความรุนแรงใน

ครอบครัว การทอดทิ้งบุตรหรือผู้สูงอายุ ปัญหาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว ล้วนเป็นสิ่งที่สะท้อนภาพของครอบครัวเปราะบางให้เห็นชัดขึ้น (ศุภชัย ปี ดิกุลตั้ง, 2552)

จากการศึกษาข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเปราะบางของครอบครัว สามารถกล่าวได้ว่าความเปราะบางของครอบครัวเป็นสถานการณ์ความเสี่ยง ที่ส่งผลในทางตรงข้ามกับการมีความเป็นอยู่ที่ดี และมีความสุขของครอบครัว และจากผลการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคมดังที่กล่าวข้างต้น ยิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่า สถานการณ์ของครอบครัวในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะมีความเปราะบางมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า ที่ผ่านมายังไม่ค่อยมีงานวิจัยหรือการศึกษาที่ศึกษาในรายละเอียดของความเปราะบางภายใต้บริบทของครอบครัวไทยมากนัก ส่วนใหญ่คำว่า “ครอบครัวเปราะบาง” ปรากฏอยู่ภายใต้ข้อความหรือคำพูดที่ทำหน้าที่เป็นเพียงส่วนขยายหรืออธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับผลกระทบของสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของครอบครัวเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับคำว่า “ครอบครัวเปราะบาง” หรือทราบถึงขอบเขตหรือนิยามตามหลักวิชาการ ย่อมนำไปสู่การศึกษาต่อยอดและอาจทราบได้ว่าครอบครัวที่เปราะบางควรมีลักษณะอย่างไร อะไรคือความเสี่ยงหรือสาเหตุที่ทำให้ครอบครัวเปราะบาง และเมื่อครอบครัวเปราะบางแล้วผลกระทบที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไร ใครคือผู้ที่ได้รับผลกระทบการศึกษาในประเด็นนี้จึงเป็นเรื่องที่ทำนายและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนนโยบายเพื่อหาแนวทางในการลดความเปราะบางของครอบครัว ในทางกลับกันก็เพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมให้ครอบครัวไทยมีความอบอุ่นและเข้มแข็ง และสมาชิกในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมั่นคงเป็นกำลังสำคัญเพื่อสร้างและพัฒนาประเทศชาติต่อไป

1.6 การสังเคราะห์งานวิจัยโดยสังเขป

วิธีการสังเคราะห์งานวิจัยจากชุดโครงการวิจัยย่อย ใช้วิธีการการจัดระบบและเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์และความหมายหรือหลักการที่แฝงอยู่ โดยเชื่อมโยงประเด็น “ความเปราะบางที่ศึกษาผ่าน 4 โครงการย่อย”

1.6.1 การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร” ศึกษาความเปราะบางของครอบครัวรุ่นใหม่ ที่พ่อแม่ต้องมีการปรับวิถีการทำงาน และการดำเนินชีวิตเมื่อเริ่มมีลูก ในสภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น และในสภาพสังคมที่มีข้อจำกัดในมีลูกและการเลี้ยงลูก เป็นสถานการณ์ “เกิด”ในยุคครอบครัวไทยที่เปราะบางซ้ำซ้อน

1.6.2 การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน โดยพบว่า ผู้สูงอายุ 3.8 ล้านคน จาก 10 ล้านคน อยู่ในครัวเรือนเปราะบาง 62% โดยกลุ่มเปราะบางอยู่ในพื้นที่ชนบทมากที่สุด (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) โดยครัวเรือนทุกประเภทที่เปราะบางอยู่ในเขตเทศบาล ยกเว้นครัวเรือนข้ามรุ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)

การอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุไม่ได้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ผู้สูงอายุเปราะบาง แต่รูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย บางรูปแบบ เป็นสถานการณ์ที่ต้องนำมาขบคิด เนื่องจากมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่ไม่ตรงกับค่านิยม เช่น ตอนกลางวันเป็นครอบครัวเดี่ยว ตอนกลางคืนเป็นครอบครัวขยาย หรือ การศึกษานี้เรียกว่า “เดี่ยวเทียม” และตอนกลางวันหรือตอนกลางคืนก็เดี่ยวตาย หรือการศึกษานี้เรียกว่า “เดี่ยวเด็ดขาด” ซึ่งอาจนำไปสู่ความเปราะบางได้ในอนาคต

อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยนี้ พบว่า ความเปราะบางของผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่เกิดจากสุขภาพ (ร่างกาย+จิตใจ) ยิ่งอายุมากขึ้นยิ่งเปราะบางมากขึ้น เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ ไม่มีผู้ดูแล ทำให้ต้องการได้รับการสนับสนุนในทุกด้าน ทั้งร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม ขณะเดียวกันประเด็น “ศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ” เป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนออกมา เนื่องจากผู้สูงอายุเกือบทั้งหมดไม่ยอมรับภวณลูกลาน/ไม่ยอมรับเป็นภาระ/ไม่ยอมรับพึ่งลูกตอนแก่ ทำให้ผู้สูงอายุต้องลุกขึ้นมาปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเอง เช่น การทำงานมีรายได้ และการทำงานเพื่อสังคม ที่สะท้อนความมีคุณค่าของผู้สูงอายุ

1.6.3 กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว ผู้สูงอายุที่เปราะบางใน 2 ลักษณะนี้ เป็นผู้ที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่นเมื่อถึงจุดหนึ่ง ภายใต้อาการเสื่อมถอยของร่างกายที่เพิ่มตามอายุ โดยหลักในการดูแลผู้สูงอายุคือ สมาชิกในครอบครัว ได้แก่ บุตรหลาน หรือญาติที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน อาจเป็นสามี ภรรยา บุตร ญาติพี่น้อง จะรับหน้าที่ ในการดูแล แต่การลดลงของสมาชิกในครอบครัว ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ และทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นความสำเร็จด้านวัตถุ เป็นปัจจัยทำให้การดูแลผู้สูงอายุโดยสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถรับบทบาทการดูแลผู้สูงอายุที่เป็นที่คาดหวังของสังคมได้ จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับผู้ดูแลผู้สูงอายุที่มาจากนอกครอบครัว ซึ่งกลไกหนึ่งคือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องเข้ามาดูแลให้ความช่วยเหลือ โดยต้องใช้งบประมาณมหาศาลในการช่วยเหลือดูแล ขณะที่ประเทศยังคงต้องการใช้เงินใน การพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ อยู่มาก

1.6.4 ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม (Social enterprise)” ศึกษามิติใหม่ของการร่วมมือในการดูแลสังคมจากภาคเอกชน ในรูปแบบกิจการเพื่อสังคม (Social enterprise) ที่ต้องทำงานร่วมกับภาครัฐ และภาคประชาชน เพื่อให้เกิดกลไกที่ยั่งยืนในการดูแลผู้สูงอายุ

ข้อมูลจากโครงการวิจัยนี้ อธิบายได้ว่า ผู้สูงอายุแต่ละวัยมีความต้องการไม่เหมือนกัน เช่น ผู้สูงอายุวัยปลาย นอกเมือง อยู่เดี่ยวเหียม ต้องการการเยี่ยมรายวัน ผู้สูงอายุวัยกลางในเมือง อยู่เดี่ยวเด็ดขาด ต้องการผู้พาไปตรวจสุขภาพ สะท้อนภาพภาคีเครือข่ายในการดูแลผู้สูงอายุ จากในบ้านถึงตลาดหลักทรัพย์ ได้แก่ คนในครอบครัว ญาติ คนข้างบ้าน รัฐบาลท้องถิ่น รัฐบาลกลาง ผู้ประกอบการทางสังคม นักลงทุนทางสังคม นักธุรกิจท้องถิ่น และสามารถเชื่อมโยงไปการระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์

1.7 ข้อจำกัดของการศึกษา

การเลือกตัวอย่างในการศึกษานี้ เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ทำให้การนำผลการศึกษาไปใช้ในวงกว้างเป็นไปอย่างจำกัด แต่สามารถนำไปใช้กับประชากรกลุ่มอื่นที่มีลักษณะคล้ายกันได้

บทที่ 2

แนวทางในการสังเคราะห์

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิจัยเอกสาร และทบทวนวรรณกรรม และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวในประเด็น

- 1) รูปแบบการอยู่อาศัย (Living arrangement) ที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคม
- 2) ความเปราะบางของครอบครัวในรูปแบบการอยู่อาศัยแบบต่างๆ
- 3) เพื่อกำกับ ติดตาม และให้คำแนะนำ การดำเนินงานของโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ
- 4) เพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบจากการวิจัยเอกสาร การทบทวนวรรณกรรม และจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ เพื่อสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับครอบครัว

การศึกษานี้กำหนดแนวทางในการสังเคราะห์ออกเป็น 2 แนวทาง คือ การทบทวนอย่างเป็นระบบ และการสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ

2.1 การทบทวนงานวิจัยอย่างเป็นระบบ (systematic reviews)

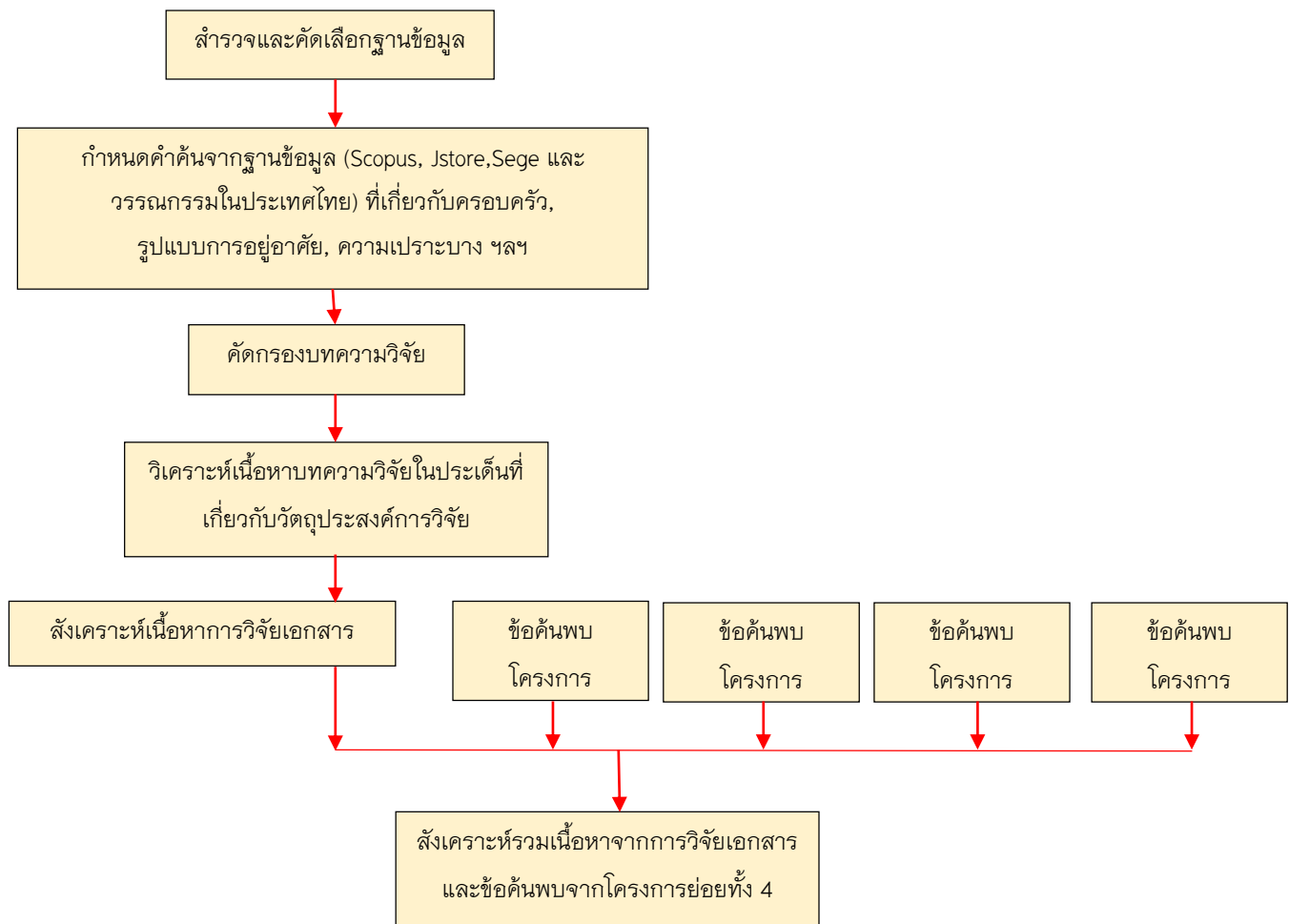
การทบทวนอย่างเป็นระบบ หมายถึง การสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่จากความรู้เดิมที่มีอยู่ โดยใช้วิธีการทบทวนอย่างเป็นขั้นตอน มีการจำกัดอคติ และเป็นระบบในการสืบค้นหาข้อมูลที่มีอยู่ ประเมินคุณภาพและสังเคราะห์ให้เป็นข้อมูลใหม่ เพื่อตอบคำถามเฉพาะเรื่อง (Cook et al., 1997) การทบทวนอย่างเป็นระบบ จึงเป็นวิธีการที่ผู้มีความรู้มาช่วยรวบรวมข้อมูลหลักฐานเฉพาะเรื่องด้วยวิธีการที่น่าเชื่อถือ และสะดวกต่อการใช้ประโยชน์หรือช่วยในการตัดสินใจในการทำวิจัย ซึ่งประกอบด้วย 2 ขั้นตอนหลัก คือ (1) การรวบรวมงานวิจัยและหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการเพื่อการทบทวน และ (2) การวิเคราะห์-สังเคราะห์งานวิจัยและหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการ

การรวบรวมงานวิจัยและหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการเพื่อการทบทวน

2.1.1 การสืบค้นงานวิจัย

การศึกษานี้ ดำเนินการตามกรอบแนวคิดเรื่องความเปราะบางของครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนแปลงผ่านทางประชากรและสังคม (ดูรูป 3.1) ซึ่งประกอบด้วยความเปราะบางในด้านรูปแบบการอยู่

อาศัย เศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ ความต้องการการดูแลจากภาคีเครือข่ายทั้งในครอบครัว และนอกครอบครัว ได้แก่ คนในครอบครัว ญาติ คนข้างบ้าน รัฐบาลท้องถิ่น รัฐบาลกลาง ผู้ประกอบการทางสังคม นักลงทุนทางสังคม นักธุรกิจท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงไปถึงตลาดหลักทรัพย์ โดยคณะวิจัย ได้ใช้ องค์ประกอบดังกล่าวนี้ เป็นเกณฑ์ในการสืบค้น ซึ่งใช้คำสำคัญเหล่านี้เป็นเกณฑ์ในการสืบค้น ได้แก่ ครอบครัว รูปแบบการอยู่อาศัย ความเปราะบาง ครีวเรือนไทย สถานการณ์ครอบครัว ปัญหาครอบครัว families in Thailand Redefinition of family, Type of Family, Living Arrangement, Vulnerable Family, Risk Family, Marginal Family, Vulnerable index

รูป 2.1.1 กรอบแนวคิดการทบทวนอย่างเป็นระบบ

2.1.2 การกำหนดฐานข้อมูลในการสืบค้นงานวิจัย

ฐานข้อมูลในการสืบค้นงานวิจัยและหลักฐานเชิงประจักษ์อื่นๆสืบค้นจากระบบฐานข้อมูลต่างๆ
ดังนี้

- สืบค้นหลักฐานเชิงประจักษ์จากงานวิจัยที่ตีพิมพ์จากระบบฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ระดับนานาชาติ ได้แก่ ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ระดับนานาชาติ ได้แก่ SCOPUS, JSTORE, SAGE ฯลฯ

- ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ระดับชาติ ได้แก่ Thai LIS, TCI, Thaijo, คลังข้อมูลงานวิจัยไทย (TNRR), OECD, United Nations, Statistics Division

- งานวิจัยจากฐานข้อมูลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวง พม. กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, TDRI, UNFPA Thailand, สสส. สำนักงานสถิติแห่งชาติ, UNFPA Thailand, สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มศว. ฯลฯ

โดยกำหนดระยะเวลาสืบค้น ในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา (2550-2560) ซึ่งจะทำให้การสังเคราะห์ 3 ประเด็นหลัก ดังนี้ นิยามของครอบครัวในบริบทสากล-ไทย 2) นิยามความเปราะบางในบริบทสากล-ไทย 3) ความเปราะบางในรูปแบบการอยู่อาศัยต่างๆ

2.1.3 เกณฑ์ในการคัดเลือกงานวิจัย

เกณฑ์ในการคัดเลือกงานวิจัยใช้เกณฑ์ Critical appraisal of evidences ของ Earl-Slater (2002) อ้างใน สมเกียรติ โพธิ์สัตย์ และคณะ (2547) กำหนดเป็น 3 เกณฑ์ดังนี้

1. พิจารณาความถูกต้องเที่ยงตรง (validity) ของข้อมูล
2. พิจารณาความสำคัญ น้ำหนัก และข้อมูลหลักฐาน
3. พิจารณาจากความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

ผลการทบทวนอย่างเป็นระบบ พบว่า มีงานวิจัยที่ผ่านเกณฑ์แสดงตามตารางที่ 3.2 โดยผลการสังเคราะห์ข้อมูลในภาพรวมสามารถกำหนดค่านิยามของครอบครัว และเกณฑ์หรือตัวชี้วัดความเปราะบาง
ดังนี้

ตารางที่ 2.2 จำนวนงานวิจัยที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก

ฐานข้อมูล	คำสำคัญในการสืบค้น	จำนวนการ ศึกษาวิจัยที่ สืบค้นได้	จำนวนการ ศึกษาวิจัยที่ ตรงตาม เกณฑ์
Hard copy	ครอบครัว		1
	รูปแบบการอยู่อาศัย		2
	ครอบครัวไทย		15
	ครัวเรือนไทย		1
	เปราะบาง		1
	Vulnerable family		3
	Living arrangement		1
JSTOR	Vulnerable family 2010 – 2017	1,010	10
	Risk family 2010 – 2017	1,830	4
	Marginal family 2010 – 2017	777	1
OECD	Vulnerable family	27	1
SAGE Journals	Vulnerable family 2010 – 2017	1,895	20
SCOPUS	Living arrangement 2010 – 2017	679	6
	Risk family 2010 – 2017	148	3
	Vulnerable family 2010 – 2017	113	16
	Marginal family 2010 – 2017	342	1

ฐานข้อมูล	คำสำคัญในการสืบค้น	จำนวนการ ศึกษาวิจัยที่ สืบค้นได้	จำนวนการ ศึกษาวิจัยที่ ตรงตาม เกณฑ์
TCI	ครอบครัวไทย	12	1
TCI Thaijo	ปัญหาครอบครัว	886	3
TDRI	ความเปราะบาง	12	1
United Nations Statistics Division	Demographic and Social Statistics	1	1
UNFPA Thailand	Publications	22	2
สถาบันวิจัยพฤติกรรม ศาสตร์ มศว.	ครอบครัว	18	1
สำนักงานกองทุน สนับสนุนการสร้างเสริม สุขภาพ	สถานการณ์ครอบครัวไทย	30	1
สำนักงานกิจการสตรี และสถาบันครอบครัว	เอกสารเผยแพร่ Master Plan	16	1
คลังข้อมูลงานวิจัยไทย (TNRR)	ครอบครัวไทย	57	1
สำนักงานสถิติแห่งชาติ	(บทความเด่น) ครอบครัว	5	1
	สำมะโนประชากร	1	1
รวม		7,881	<u>100</u>

โดยผลของการทบทวนอย่างเป็นระบบ นำเสนอในตารางที่ 3.2 จำนวนงานวิจัยที่ผ่านเกณฑ์
คัดเลือก ส่วนรายละเอียดการสืบค้น ดูได้จากภาคผนวก

2.2 การสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ

การสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ ใช้วิธีการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ เนื่องจากเป็นการศึกษาวิจัยที่เก็บรวบรวมข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับคนหรือผู้ใช้ข้อมูล ซึ่งให้ความสำคัญกับการนำองค์ความรู้จากหลายๆ โครงการ เพื่อเคี้ยวคั้นให้ได้องค์ความรู้ใหม่มาเพิ่มเติมองค์ความรู้ที่ค้นพบเดิมของแต่ละโครงการ เนื่องจากผลการวิจัยที่ได้จากแต่ละโครงการ เปรียบได้กับชิ้นส่วนสำคัญเพียงชิ้นเดียวของภาพรวมใหญ่ ที่อาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ไม่ครอบคลุมหรือไม่ตรงประเด็น ซึ่งการนำโครงการวิจัยทั้ง 4 โครงการมาสังเคราะห์ร่วมกัน จะช่วยให้ผลที่ได้หนักแน่น เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องมากขึ้น (เบญจา ยอดดำเนิน แอดดิกซ์, 2561)

2.3 แผนการดำเนินงาน

ชุดโครงการ “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและครอบครัว” ได้ดำเนินงานในรอบ 8 เดือน (วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2560 ถึงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2561) ดังตาราง 2.3

ตารางที่ 2.3 แผนการดำเนินงานวิจัย

กิจกรรม	เดือนที่							
	1	2	3	4	5	6	7	8
เตรียมแผนการดำเนินการ								
กำหนดฐานข้อมูล กำหนดคำสืบค้น ทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง								
ประชุมเพื่อติดตามการดำเนินงานของโครงการวิจัยย่อย (เดือนละ 1 ครั้ง)	x	x	x	x	x	x	x	x
สังเคราะห์ข้อค้นพบจากการวิจัยเอกสาร และทบทวนวรรณกรรม								
สังเคราะห์ข้อค้นพบจากโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ								
จัดการประชุมเพื่อถกแถลงผลการสังเคราะห์								
การเขียนรายงาน และจัดทำรายงาน								
การประชุมเสนอผลงานศึกษาวิจัย								

2.4 จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

การเก็บข้อมูลนี้ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยจากสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ตามเอกสารหมายเลข COA. No. 2017/11-238 โดยคณะวิจัยให้ความเคารพในสิทธิและคำนึงถึงสวัสดิภาพของผู้เข้าร่วมการวิจัยอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับมาตรการในการรักษาความลับของข้อมูล ซึ่งในระหว่างดำเนินการกิจกรรมต่างๆ จะมีการบันทึกข้อมูลเป็นรูปถ่ายและบันทึกเสียง ดังนั้นผู้เข้าถึงข้อมูลได้จะมีเพียงทีมนักวิจัยเท่านั้น ข้อมูลที่ได้จากผู้เข้าร่วมวิจัยทั้งหมดจะถูกปกปิดเป็นความลับ ผลการศึกษาจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ในภาพรวมเท่านั้น และจะไม่เผยแพร่ต่อสาธารณะเป็นรายบุคคล สำหรับข้อมูลที่มีการบันทึกในเทปบันทึกเสียง จะทำการเผาทำลายเทปบันทึกเสียงหลังจากการวิเคราะห์เสร็จสมบูรณ์

หน้าว่าง ช่วยทำให้ไม่มีเลขหน้า

บทที่ 3

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม

การสังเคราะห์วรรณกรรมในส่วนนี้ มุ่งที่จะฉายภาพที่ชัดเจนของความเปราะบางในบริบทของครอบครัว โดยได้ทำการสังเคราะห์ ทั้งในบริบทสากลและประเทศไทย เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนผ่านทางประชากร เข้าสู่สังคมสูงวัย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญของประเทศไทยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนนโยบายสาธารณะ ในหลากหลายมิติ เช่น มิติเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากสัดส่วนประชากรวัยแรงงาน (อายุ 15–59 ปี) ลดลง ซึ่งประชากรกลุ่มนี้เป็นกำลังผลิตที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจ ในฐานะผู้สร้างรายได้มากกว่าการบริโภค และการเพิ่มขึ้นของประชากรวัยสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) ในครัวเรือน ซึ่งอยู่ในฐานะผู้บริโภคมากกว่าผู้สร้างรายได้ ส่งผลให้รายจ่ายระดับครัวเรือนเพิ่มขึ้น อัตราการพึ่งพิงวัยแรงงานสูงขึ้น นับนี้สื่อความหมายถึงการเป็นผู้พึ่งพิง และเปราะบางต่อความยากจนทั้งในระดับครัวเรือนและปัจเจกบุคคล

ในสังคมดั้งเดิมสมาชิกครอบครัวจะเป็นผู้ดูแลพ่อแม่/ผู้สูงอายุ เนื่องจากการดูแลพ่อแม่-ผู้สูงอายุเป็นหน้าที่ของแต่ละครอบครัวได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา มีคุณค่าและความหมายทางวัฒนธรรม จารีตประเพณีที่สูงยิ่งทางสังคม โดยที่บุตรหลานหรือญาติเป็นผู้ทำหน้าที่ในการดูแล เป็นความผูกพันภายในครอบครัว เป็นประเพณีที่เคยปฏิบัติต่อกันมา แต่เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาในปัจจุบัน ที่มุ่งเน้นวัตถุนิยมและทุนนิยม สมาชิกในครอบครัวต้องใช้เวลาในการทำงานมากขึ้น เพื่อหารายได้ให้มากขึ้น ทำให้การใช้จ่ายใช้สอยมากขึ้นตามสภาพการพัฒนา บทบาทของครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุจึงลดน้อยลง ทำให้คุณค่าผู้สูงอายุลดน้อยตามไปด้วย (ปิยากร หวังมหาพร, 2546) แม้ว่าผู้สูงอายุจะมีอายุยืนยาวขึ้น แต่ก็มีภาวะเจ็บป่วยเรื้อรังและทุพพลภาพเพิ่มขึ้นเช่นกัน ในขณะที่ครอบครัวมีข้อจำกัดในการดูแลผู้สูงอายุมากขึ้น ส่วนผู้สูงอายุก็มีข้อจำกัดในการดูแลเข้าถึงบริการทางสุขภาพ และปัญหาการเคลื่อนไหว

โดยสถานการณ์เจ็บป่วยของผู้สูงอายุเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพได้ถึงแม้ว่าผู้สูงอายุจะมีชีวิตยืนยาวขึ้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้สูงอายุจะมีสุขภาพดีขึ้น ในทางตรงกันข้ามช่วงชีวิตที่ยืนยาวขึ้น เป็นช่วงชีวิตที่มีการเจ็บป่วยเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน ขณะที่ภาวะสมองเสื่อมยังเป็นปัญหาที่พบบ่อยและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วในผู้สูงอายุ กระทรวงสาธารณสุขคาดการณ์ว่า ปัจจุบัน มีผู้ป่วยโรคสมองเสื่อมประมาณ 600,000 คน (หนังสือพิมพ์ผู้จัดการออนไลน์ วันที่ 22 กันยายน 2559) โดย

เพิ่มมากขึ้นสองเท่าทุก 5 ปี หลังอายุ 65 ปี การเพิ่มอย่างรวดเร็วนี้เกิดขึ้นจนถึงอายุ 90 ปี ปัญหาที่พบบ่อยสำหรับผู้สูงอายุ คือการสูญเสียการรับรู้ ตนเอง (memory loss) โรคนี้ นอกจากจะไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้แล้ว ยังทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถปฏิบัติกิจวัตรประจำวันได้ตามปกติด้วย (จารุวรรณ นิมนานิตย์, 2551) นำไปสู่การพึ่งพิงที่ต้องมีผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด

ขณะที่วัฒนธรรมที่คนในสังคมให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกัน การมุ่งเน้นการเอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม ได้เปลี่ยนมาเป็นวัฒนธรรมที่มุ่งให้ความสำคัญกับตัวเองสูง และมีความเป็นอิสระทางความคิด (วิเชียร ตีรสุภาพกุล, 2011) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว พอจะคาดการณ์ได้ว่าในปัจจุบันและต่อเนื่องถึงอนาคตข้างหน้า จะเกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ที่ส่งผลต่อรูปแบบการอยู่อาศัย การสร้างครอบครัว ตลอดจนบทบาท-หน้าที่ รวมถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ทำให้เกิดการอยู่อาศัยหลากหลายรูปแบบ ซึ่งบางรูปแบบมีความเปราะบางที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพึ่งพาอาศัย และการเกื้อกูลดูแลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เช่น การอยู่อาศัยในครอบครัวที่พ่อ-แม่วัยทำงานเริ่มมีบุตร, การอยู่อาศัยของครอบครัวผู้สูงอายุแบบต่างๆ ที่ทำให้ผู้สูงอายุเปราะบางต่อบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ในครอบครัว

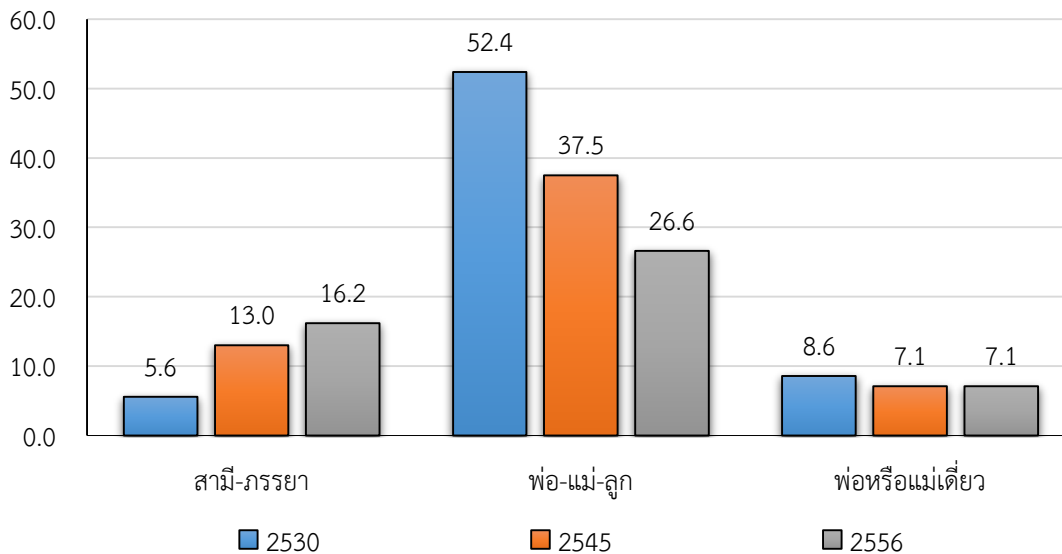
ส่วนครอบครัวรุ่นใหม่ต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำงานเมื่อมีบุตร รวมถึงผลกระทบต่อครอบครัว ในมิติด้านความมั่นคงทางการเงิน ความก้าวหน้าทางการทำงาน ตลอดจนความสัมพันธ์ในครอบครัว และคุณภาพในการเลี้ยงดูลูก รวมทั้งทำความเข้าใจสาเหตุของการต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำงานเมื่อมีบุตร ครอบครัวรุ่นใหม่ที่มีพ่อแม่เพียงจะมีลูก ต้องทำงานและเลี้ยงลูกไปด้วย และต้องปรับตัวให้อยู่รอดในสังคมปัจจุบัน นับว่ามีความเปราะบางในระดับหนึ่ง

ด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณและทรัพยากรของสถาบันทางสังคม ตลอดจนค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุในอนาคตจะไม่สามารถพึ่งพิงสถาบันได้อย่างปัจจุบัน ทำให้ชุดโครงการวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุหญิง และผู้หญิงเลี้ยงลูก เนื่องจากอยู่ในสภาพไม่พร้อมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพึ่งพาอาศัย การดูแลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เสี่ยงต่อความยากจน ที่เป็นสาเหตุให้เกิดความเปราะบางหลายๆ ด้าน

3.1 ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปราะบาง “ข้าซัชน”

ในช่วงระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและโครงสร้างครอบครัวที่ส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน โดยเริ่มจากการลดลงของอัตราการตาย ในขณะที่การเกิดสูงมาก จนทำให้รัฐบาลต้องประกาศนโยบายควบคุมประชากร ซึ่งผลของนโยบายดังกล่าว ทำให้อัตราการเพิ่มประชากรลดลง จนเหลือเพียงร้อยละ 1.6 ซึ่งเป็นอัตราการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทน (ชายโพธิ์สิตา และคณะ, 2552; ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ, 2559; ปิยวัฒน์ เกศวงศา, 2559; สุริย์พร พันพิง, 2554; ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2542) ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างอายุของประชากรที่เปลี่ยนจากวัยเด็กเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ

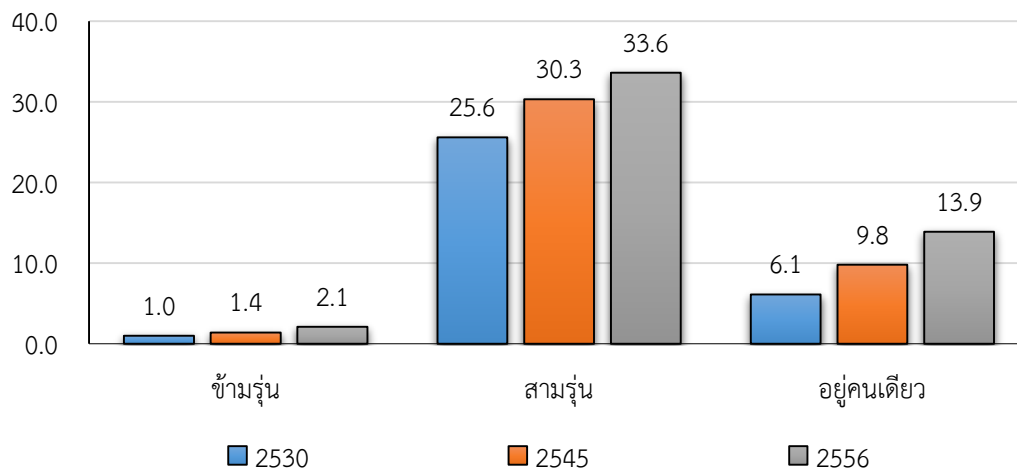
ส่วนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว เริ่มจากค่านิยมเกี่ยวกับครอบครัวและการแต่งงานเริ่มเปลี่ยนไป จากอดีตการแต่งงานและการสร้างครอบครัวขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานและขนบธรรมเนียมประเพณี ส่วนปัจจุบัน การแต่งงานและการสร้างครอบครัวเป็นเรื่องของความพึงพอใจของแต่ละบุคคล และยังคงจะมีแนวโน้มเช่นนี้ต่อไปในอนาคต ซึ่งค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อรูปแบบการอยู่อาศัย การสร้างครอบครัว ตลอดจนบทบาท-หน้าที่ รวมถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ทำให้เกิดการอยู่อาศัยหลากหลายรูปแบบ ซึ่งบางรูปแบบมีความเปราะบางที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพึ่งพาอาศัย และการดูแลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว (ดูรูปที่ 3.1 และ 3.2)

รูปที่ 3.1 ร้อยละของประเภทครัวเรือนเดี่ยว พ.ศ. 2536-2556

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจภาวะการณทำงานของประชากรไทย ไตรมาส 3 พ.ศ. 2530-2556 อ้างอิงจากกองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติประเทศไทย. (2560). รายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ. 2558 โฉมหน้าครอบครัวไทยยุคเกิดน้อย อายุยืน

รูป 3.1 แสดงให้เห็นว่า รูปแบบการอยู่อาศัยของครอบครัวไทย ในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ ครัวเรือนเดี่ยว (พ่อ-แม่-ลูก) จะไม่ได้เป็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมอีกต่อไป ส่วนครอบครัวขยาย แม้ว่าจะเป็นรูปแบบครอบครัวกระแสหลักในปัจจุบัน แต่สถานการณ์ครอบครัวข้ามรุ่นและครอบครัวอยู่คนเดียว ที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นนั้น ผลการศึกษาจำนวนมาก (ดูรูป 3.2) ได้ส่งสัญญาณให้ทราบว่าครอบครัวเหล่านี้กำลังเผชิญกับความเปราะบางที่ไม่เอื้อต่อการทำให้เกิดสัมพันธภาพในครอบครัว ซึ่งบั่นทอนต่อความเป็นอยู่ที่ดี และการพัฒนาเด็กหรือทุนมนุษย์ของสังคมและประเทศในอนาคต สิ่งดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างครอบครัวขยาย เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากมากในอนาคต เนื่องจากคนรุ่นใหม่ใช้ชีวิตอย่างอิสระ แต่งานช้าลง และมีลูกน้อยลง นอกจากนี้ครอบครัวรูปแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น และมีจำนวนมากขึ้น ยังคงเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐบาลและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องต้องเตรียมการรับมือในด้านต่างๆ ได้ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม คุณธรรม-จริยธรรม สุขภาพ การทำงาน ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อการปกป้องคุ้มครองครอบครัวเปราะบางให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

รูปที่ 3.2 ร้อยละของประเภทครอบครัวขยายและครัวเรือนคนเดียว พ.ศ. 2536-2556

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจภาวะการทำงานของประชากรไทย ไตรมาส 3 พ.ศ. 2530-2556 อ้างอิงจากแหล่งเดียวกัน

เห็นได้ว่าในปัจจุบันครอบครัวไทยกำลังเผชิญหน้ากับความเปราะบางซ้ำซ้อนในสองมิติ ได้แก่ มิติแรก การเปลี่ยนผ่านทางด้านประชากรและครอบครัว มิติที่สอง ได้แก่ ความเปราะบางซ้ำซ้อนด้านโครงสร้างครอบครัวและความสัมพันธ์ในครอบครัว ขณะที่การพัฒนาศักยภาพครอบครัวเพื่อเสริมสร้างครอบครัวอบอุ่นและเข้มแข็ง ยังคงมองนิยามครอบครัวในความหมายเดิม ส่งผลให้การพัฒนาคอร์ปครัวไม่ครอบคลุมประชากรที่ไม่ถูกนับรวม ซึ่งต้องการความช่วยเหลือที่แตกต่างกัน จึงมีความจำเป็นต้องทบทวนนิยามครอบครัวใหม่

3.2 นิยามครอบครัวไทย ...ถึงกาลที่ต้องทบทวน

บริบทนานาชาติ

แนวคิด “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดย “ครัวเรือน” หมายถึง หน่วยทางเศรษฐกิจและสังคมที่ประกอบไปด้วยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มาอาศัยอยู่ด้วยกัน เพื่อให้สมาชิกของหน่วยมีที่พักอาศัย ส่วน “ครอบครัว” หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบพันธุ์ภายใต้กฎหมายหรือประเพณี และการมีบุตร โดยคำจำกัดความที่ยอมรับกันในสากล มีความแตกต่างกันตาม

อุดมการณ์ของสำนักคิดทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และจิตวิทยา ส่วนความหมายที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมากที่สุด คือความหมายของสำนักคิดทางสังคมวิทยา ที่ให้ความหมายว่าครอบครัวเป็นกลุ่มทางสังคม ที่ประกอบไปด้วยอย่างน้อย 2 คนขึ้นไป แต่งงานกันตามกฎหมายหรือประเพณี และการมีบุตร มาอาศัยอยู่ร่วมกัน มีความร่วมมือกันทางเศรษฐกิจและสังคม โดยสมาชิกครอบครัวต้องมีความสัมพันธ์กัน โดยการแต่งงานหรือโดยสายเลือด (United nation, 1970; Ansley J. C., et .al. (1965) ซึ่งความแตกต่างนี้ค่อนข้างมีนัยสำคัญต่อนโยบายครอบครัวในปัจจุบัน ในประเด็นว่าใครควรจะเป็นสมาชิกในครอบครัวบ้าง??

ขณะที่การเปลี่ยนผ่านทางประชากร เศรษฐกิจและสังคมในระยะที่ผ่านมา ส่งผลกระทบต่อนิยามครอบครัว ที่นอกจากจะทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อน ในประเด็นว่าใครควรจะเป็นสมาชิกในครอบครัว แล้ว ยังเชื่อมโยงกับความแตกต่างทางอุดมการณ์ของนักเขียนในสำนักคิดต่างๆ อีกด้วย (Jan Trost, 1990) เช่น สำนักคิดในยุคอดีต มุ่งเน้นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น และบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว เช่น พ่อ-แม่-ลูก ส่วนสำนักคิดในยุคปัจจุบัน มุ่งเน้นรูปแบบการอยู่อาศัย ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของครอบครัว ที่เปลี่ยนแปลงไป (UNFPA, 2558; UNDP, 2559; Work Health Life Blog, 2559) เช่น จำนวนคนที่อยู่คนเดียวทั่วโลกมีจำนวนมากขึ้น ผู้หญิงจำนวนมากกลายเป็นหัวหน้าครอบครัว และมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานมากขึ้น ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลาน อันเนื่องจากการย้ายถิ่นของวัยแรงงาน ครอบครัวคู่รักเพศเดียวกัน อันเนื่องมาจากความหลากหลายทางเพศ ฯ สิ่งดังกล่าวส่งผลต่อความซับซ้อน ในประเด็นว่าใครควรจะเป็นสมาชิกในครอบครัว ทำให้นิยามครอบครัวที่เป็นสากลในปัจจุบัน ไม่มีนิยามเดียว (Fine; 1993) แต่มีความหมายกว้างกว่า พ่อ แม่ ลูก ที่มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด ซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในสถานการณ์ หรือความรู้สึกที่คล้ายคลึงกัน เช่น ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่คนเดียว ครอบครัวข้ามรุ่น ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวเพศเดียวกัน ครอบครัวที่อยู่กับสัตว์เลี้ยง เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบเหล่านี้ เรียกร้องให้มีการดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับครอบครัวทุกลักษณะ

บริบทประเทศไทย

ข้อมูลจากการทบทวนอย่างเป็นระบบ (Systematic review) สะท้อนว่า สถานการณ์ครอบครัวไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับภาวะเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งการเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัว และภายนอกครอบครัว ทั้งด้านเศรษฐกิจที่กำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากประเทศที่มีรายได้ปานกลางสู่ประเทศที่มีรายได้สูง และด้านสังคมที่กำลังอยู่ในช่วงของการปรับตัวเพื่อรับมือกับการย้ายถิ่นของแรงงานต่างชาติ การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง และการสื่อสาร

เชื่อมโยงที่รวดเร็ว ฉบับนี้ ตลอดจนการเปลี่ยนผ่านทางประชากรจากภาวะเจริญพันธุ์สูงเข้าสู่ภาวะเจริญพันธุ์ต่ำกว่าระดับทดแทนจนเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างเต็มตัว

การเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อโครงสร้าง ขนาดและแบบแผนการดำรงชีวิตของครอบครัวที่อาจนำไปสู่ความเปราะบางได้ เนื่องจากในอดีตครอบครัวตามแบบแผนเดิมๆ ที่ประกอบไปด้วยพ่อแม่ลูกหรือมีปู่ย่า-ตายายร่วมด้วย มีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ ส่วนในปัจจุบันครอบครัวมีหลากหลายรูปแบบมากขึ้น ทั้งยังมีแนวโน้มหลากหลายมากขึ้นในอนาคต สิ่งที่สะท้อนออกมาคือ “การที่คนปฏิเสธการสร้างครอบครัวและมีลูก” ที่มีสาเหตุหลักจากการขาดแรงจูงใจในการทำงานและการมีชีวิตครอบครัวที่สมดุล (UNFPA, 2558) สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงต่อไปคือการพัฒนาประเทศให้มีความมั่นคง ยั่งยืน และประชากรมีความสุขนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับภาวะเจริญพันธุ์เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังขึ้นอยู่กับนโยบายสังคมที่มีคุณภาพของประเทศด้วย โดยเฉพาะนโยบายด้านครอบครัว ที่ต้องกระจายทรัพยากรและบริการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของครอบครัว และสามารถสร้างหลักประกันขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้กับครอบครัวทุกลักษณะอย่างครอบคลุม

ขณะที่ความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ของประเทศไทยที่สรุปความจาก “รายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ. 2558 โฉมหน้าครอบครัวไทยยุคเกิดน้อยอายุยืน (UNFPA, 2558) สะท้อนว่า การกำหนดนิยาม “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ในปัจจุบัน ยังขาดความชัดเจน เนื่องจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายครอบครัวยังใช้คำว่า “ครอบครัวกับครัวเรือนสลับกันไปมา” เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ จำแนกครอบครัวออกเป็น 2 ประเภทคือครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย และจำแนกครัวเรือนเป็น 2 ประเภทคือครัวเรือนคนเดียว และครัวเรือนที่ไม่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จำแนกครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย และครอบครัวลักษณะเฉพาะ ส่วนรายงานวิจัยของนักวิชาการ จำแนกครอบครัวโดยการนับจำนวนรุ่นของบุคคลที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน เช่น ครอบครัว 1 รุ่น, 2 รุ่น และ 3 รุ่น เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความสับสนของการกำหนดนิยาม “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ดังกล่าว เนื่องมาจากการยึดแนวคิดของสำนักคิดด้านสังคมวิทยาเป็นหลัก จึงติดกับดักคำจำกัดความว่า กลุ่มคนมากกว่า 1 คนขึ้นไป ที่รวมอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตหรือโดยการสมรส หรือโดยการรับเป็นบุตรบุญธรรม (ทวิรัศมี ธนาคม, 2524; สุพัตรา สุภาพ, 2537; คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ, 2537; ภัสสร ลิมานนท์ และคณะ, 2538 ; สนิท สมัครการ, 2539; ศิริกุล

อิศรานุรักษ์, 2542; วิระดา, 2546; กรมกิจการสตรีเด็กและสถาบันครอบครัว , 2560) ส่งผลให้มีประชากรที่ไม่ถูกนับรวมอยู่ในครอบครัว เช่น ประชากรที่อยู่คนเดียวตามลำพัง ประชากรที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น คู่รักที่เป็นเพศเดียวกัน ฯลฯ เนื่องจากมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่ไม่เหมือนนิยาม “ครอบครัว” จึงไม่ได้รับโอกาสการพัฒนาจากนโยบายภาครัฐ ดังนั้นการทบทวนนิยามครอบครัวใหม่ให้ชัดเจนและสอดคล้องกับสถานการณ์จริงที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆในปัจจุบัน เนื่องจากจะทำให้การวิเคราะห์สถานการณ์ครอบครัวมีความความแม่นยำและชัดเจนขึ้น อันจะนำไปสู่การกำหนดนโยบายสังคมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการช่วยเหลือครอบครัวที่แตกต่างกันได้อย่างครอบคลุม

เหตุผลดังกล่าวเป็นข้อเรียกร้องให้คณะนักวิจัยฯ นำเสนอนิยามใหม่ของครอบครัวที่มองจากหลากหลายมิติ เนื่องจากการมองความหมายครอบครัวในมิติสังคมวิทยาเพียงมิติเดียวนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาดได้ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนจำนวนมาก ในประเด็นที่ว่าใครควรจะได้/ไม่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินโครงการ/กิจกรรมของรัฐ เพื่อให้หลักประกันทางสังคมแก่ประชาชน ในด้านการป้องกัน การจัดการ และการต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นจากสภาพการณ์ที่ส่งผลทางลบต่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน ซึ่งสะท้อนได้นานิยามครอบครัวในมิตินี้ มีผลต่อการเข้าถึงสวัสดิการต่างๆ เช่น สุขภาพ การประกันชีวิต การศึกษา การบริการทางสังคม ขณะที่นิยามครอบครัวในอีกมิติหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความเชื่อและกฎเกณฑ์ทางสังคมเกี่ยวกับสิ่งที่ปกติและเบี่ยงเบนไปจากสังคมด้วย เช่น ครอบครัวผู้พัวโทษ ครอบครัวแม่เลี้ยงลูกคนเดียว ครอบครัวคู่รักเพศเดียวกันฯ เป็นต้น

จากคำนิยามในบริบทประเทศไทยและบริบทสากล คณะทำงาน นำมาเป็นการรอบในการกำหนดนิยาม “ครอบครัว” ในการศึกษาครั้งนี้ พอสรุปได้นานิยามครอบครัวไม่ได้มีนิยามเดียว แต่มีความหลากหลายตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ได้แก่ คูตารางที่ 2

1. ครอบครัว หมายถึง กลุ่มคนมากกว่า 1 คนขึ้นไป ที่รวมอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตหรือโดยการสมรส หรือโดยการรับเป็นบุตรบุญธรรม เช่น ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย (สำนักคิดสังคมวิทยา)

2. ครอบครัวทางเลือก หมายถึง รูปแบบการอยู่อาศัยอื่นๆ ที่เกิดขึ้นจริง นอกเหนือจาก (1) ได้แก่ ครอบครัวอยู่คนเดียว ครอบครัวคู่รักเพศเดียวกัน ครอบครัวที่อยู่กับสัตว์เลี้ยง ครอบครัวที่อยู่กับคนที่ไม่ใช่ญาติ เป็นต้น (สำนักคิดทางเลือกอื่นๆ)

ตาราง 3.1 แสดงนิยามใหม่ของครอบครัวไทย

นิยามใหม่	ครอบครัวเดี่ยว	ครอบครัวขยาย	ครอบครัวทางเลือก
.1สำนักคิดสังคมวิทยา	.1พ่อลูก-แม่-	.1พ่อแม่ลูก/ปู่ตายาย	-
	.2สามีภรรยา ไม่มีบุตร-	ปู่ตายาย 2/หลาน	-
	.3พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว	-	-
.2สำนักคิดทางเลือก	-	-	.1ครอบครัวผู้สูงอายุ อยู่ลำพังคนเดียว
	-	-	.2ครอบครัวคู่รักเพศ เดียวกัน
			.3ครอบครัวอยู่กับคน ที่ไม่ใช่ญาติ
			.4ครอบครัวผู้สูงอายุ อยู่กับพี่น้องสูงอายุ
	-	-	ฯลฯ

เห็นได้ว่าความหมายของครอบครัวในมุมมองของสำนักคิดทางสังคมวิทยา มุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัวเป็นหลัก ส่วนมุมมองของสำนักคิดทางเลือก มุ่งเน้นไปที่การเข้าถึงสวัสดิการต่างๆ ของบุคคลในครอบครัวเป็นหลัก

พื้นที่-เวลา-ระยะห่าง ข้อจำกัดในการดูแลครอบครัวไทย

“พื้นที่” และ “เวลา” เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์/ในการใช้ชีวิต การกระทำ หรือวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นๆ เพื่อเรียนรู้สังคม วัฒนธรรม หรือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการทางสังคมในการใช้พื้นที่ของมนุษย์ (Gidden, 1984) โดยพื้นที่ไม่ได้มีความหมายทางในทางกายภาพ/สิ่งปลูกสร้าง (รูปธรรม) เพียงอย่างเดียว แต่พื้นที่ยังมีความหมายในเชิงนามธรรมซ้อนทับอยู่ด้วย เนื่องจากภายในพื้นที่หนึ่งๆ จะมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมในชีวิตประจำวัน และปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันต่างๆ เกิดขึ้นภายในพื้นที่นั้นๆ ด้วย ทำให้พื้นที่ที่มีความเปลี่ยนแปลง สืบไหลไปตามกิจกรรมต่างๆ และการใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ (Lefebvre, 1991) ในขณะที่ “เวลา” จะแสดงถึง

การเปลี่ยนแปลงที่มีลำดับ หรือขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตของคนในแต่ละสังคม (Auslander, 2008) พื้นที่และเวลาที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแง่ที่ระยะทางเชิงพื้นที่ทำให้การใช้เวลาร่วมกันมีข้อจำกัด ในปัจจุบันที่มีทั้งพื้นที่จริง (Actual space) และพื้นที่เสมือน (Virtual space) ซึ่งหมายถึงการพบปะ หรือมีกิจกรรมร่วมกันในพื้นที่ดิจิทัล และสื่อออนไลน์ต่างๆ ซึ่งในบางกรณีช่วยเพิ่ม และบางกรณีก็ลดเวลาที่จะใช้ร่วมกัน

“ครัวเรือน” สะท้อนสภาพที่เป็นสถานที่ตั้งที่มองเห็นและรับรู้ได้ด้วยลักษณะทางกายภาพ แฉกนับได้ชัดเจน จึงเป็นหน่วยนับสำคัญของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในขณะที่ “ครอบครัว” สะท้อนความสัมพันธ์และความผูกพันเป็นหลัก มีลักษณะเป็นนามธรรม บอกขอบเขตและแฉกนับได้ยาก ทั้งครัวเรือนและครอบครัว สะท้อนคุณค่าทางด้านจิตใจของสมาชิก ภายใต้กิจกรรมและการมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิต เช่น การรับประทานอาหารร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ในยุคสมัยอดีต สมาชิกในครอบครัว จะนั่งล้อมวงรับประทานอาหาร ส่วนใหญ่จะอยู่กันเป็นครอบครัวใหญ่ สมาชิกประกอบไปด้วย พ่อ/แม่ ปู่ย่า/ตายาย ลุงป้า/น้าอา (Eazy-Thai cooking, 2549) มีอาหารจัดมาเป็นสำหรับอยู่ตรงกลาง สมาชิกของครอบครัว ได้พูดคุยกัน เป็นความสัมพันธ์ แนบแน่น มีความเป็นวิถีชีวิต ทำให้เด็กๆ มีโอกาสที่จะได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์และการมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกที่เป็นญาติผู้ใหญ่ โดยเฉพาะครอบครัวที่พ่อแม่ออกไปทำงานนอกบ้าน เนื่องจากสมัยก่อน การพัฒนาประเทศยังไม่เจริญก้าวหน้า มนุษย์เข้าใจพื้นที่ในมิติที่ไม่กว้างนัก เพราะอุปสรรคด้านระยะเวลา ซึ่งสะท้อนให้ทราบว่าพื้นที่และเวลาในสมัยอดีตมีคุณค่าทางด้านจิตใจต่อการสร้างสัมพันธ์ภาพของสมาชิกในครอบครัว

เมื่อเวลาผ่านไป การพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม รวมทั้งการขยายตัวของความเป็นเมือง ส่งผลกระทบทั้งด้านลบและด้านบวกในลักษณะคู่ตรงข้าม ผลกระทบด้านลบ ได้แก่ ทำให้มนุษย์สูญเสียการคำนึงถึงตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์ จึงมองตนเองเหมือนวัตถุที่เป็นสินทรัพย์ของรัฐและนายทุน เนื่องจากต้องทำงานเหมือนเครื่องจักร ไม่สามารถต่อสู้และต่อรองกับระบบสังคมได้ ทำให้เกิดความแปลกแยกในการดำรงชีวิต รู้สึกโดดเดี่ยว ขาดการเชื่อมโยงกับคนรอบข้าง โดยเฉพาะคนที่อาศัยอยู่ในเมือง ต้องดิ้นรน เร่งรีบ เผชิญกับภาวะกดดันในกระแสการบริโภควัตถุนิยม ต้องมีต้องใช้ที่อาจจะดูเหมือนไม่จำเป็นในการดำรงชีวิต และใช้เวลาให้หมดไปกับกิจกรรมต่างๆ ในสังคม (Lefebvre, 1991) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทุกวันในการดำรงชีวิตของคนเมือง ซึ่งผลกระทบจากทุนนิยมใหม่นี้ สามารถเชื่อมโยงไปถึงการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การทำงานมีความกดดันมากขึ้น เนื่องจากใช้กำไร-ขาดทุนเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของการทำงาน ทำให้เกิดความเครียด นำมาซึ่งปัญหาสุขภาพจิต

ผลกระทบด้านบวกคือ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมของประเทศ ที่เปรียบเสมือน การเชื่อมต่อภูมิภาคต่างๆ ของประเทศเข้าไว้ด้วยกัน และเชื่อมโยงเศรษฐกิจของประเทศเข้ากับเศรษฐกิจ ของเพื่อนบ้าน ที่เปรียบเสมือนลู่ทางของการสร้างโอกาสใหม่ ในการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและ ความสะดวกสบาย รวมทั้งความเจริญก้าวหน้าในการยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่คนในสังคมไทย เช่นเดียวกับรัฐสมัยใหม่แทบทุกแห่งในโลก (กฤษณ์ ปัทมะโรจน์, 2556)

ขณะที่เทคโนโลยีที่เป็นตัวแทนของความสมัยใหม่ ได้แก่ คอมพิวเตอร์ สมาร์ทโฟน โทรศัพท์มือถือ ได้สร้างการรับรู้เชื่อมต่อกับชีวิตมนุษย์เกิดเป็นโลกออนไลน์ โลกอินเทอร์เน็ต โลกเสมือนจริง ทำให้ ความสัมพันธ์บนพื้นที่ซ้อนพื้นที่อีกต่อหนึ่ง ส่งผลให้นิยาม “พื้นที่ซึ่งเป็นสถานที่อยู่อาศัยของสมาชิก ครอบครัว และพื้นที่ทางด้านจิตใจ” เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากสภาพสังคม วัฒนธรรมของโลกได้ถูก เชื่อมต่อกันผ่านระบบคมนาคม การสื่อสาร และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ทันสมัย ทำให้เกิดความกระชับ ระหว่าง “เวลา-พื้นที่-ระยะห่าง” ประดุจดังโลกใบเล็กลง (Monge, 1998) สิ่งดังกล่าวทำให้คุณค่าทางด้าน จิตใจของสมาชิกในครัวเรือน ภายใต้กิจกรรมและการมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิต เช่น การรับประทานอาหารเช้า ของ ครัวเรือนเปลี่ยนไป จากการรับประทานอาหารเช้าร่วมกันในบ้านไปเป็นการรับประทานอาหารเช้านอกบ้านอย่าง เร่งรีบ ต้องพึ่งอาหารสำเร็จรูปหรือแกงถุงหรือร้านอาหารต่างๆ เนื่องจากปัจจัยหลายๆ อย่าง อาทิเช่น ค่าครองชีพที่สูงขึ้นทำให้ต้องใช้เวลาในการทำงานนานขึ้น พ่อ-แม่ประสบปัญหาเรื่องเวลา ซึ่งต้องทำงานด้วยและเลี้ยง ลูกด้วยควบคู่กัน ทำให้จังหวะชีวิตต้องรีบเร่งแข่งกับเวลา นอกจากนี้เด็กและเยาวชนในครอบครัวเอง ก็ยังมี ภารกิจหลายอย่าง เช่น เล่นกีฬา กวดวิชา และกิจกรรมหลังเลิกเรียน ทำให้การรับประทานอาหารเช้า ร่วมกันของครอบครัวมีความเป็นไปได้น้อย ส่งผลให้ครอบครัวหลายครอบครัวมีความเปราะบางต่อการดูแลซึ่งกัน และกัน ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว/เครือข่ายลดลง การทำหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร/ ผู้สูงอายุน้อยลง สถาบันฯ อื่นต้องเข้ามาทำหน้าที่เลี้ยงดูแทน เช่น สถานรับเลี้ยงเด็ก สถานสงเคราะห์คนชราฯ (ชาย โพธิ์สิตาและคณะ, 2552; ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ, 2559; ปิยวัฒน์ เกศวงศา, 2559 ; สุรีย์พร พันพิ่ง, 2554, ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2542)

“แอ็บซาว์ที่หายไป”

แอ็บซาว์ในภาษาเหนือ หรือกระดืบข้าวในภาษาอีสาน ไม่ได้เป็นแต่เพียงภาษาชนจ๊กसानสำหรับบรรจุ ข้าวเหนียวสุกที่มีภูมิปัญญาในการรักษาข้าวเหนียวให้อุ่นและไม่แฉะเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อน การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรไทยในศตวรรษที่ 21 ที่สมาชิกครัวเรือนมีโอกาสนั่งล้อมวงกินข้าว ร่วมกันน้อยลง หรือแทบจะไม่มีเลย แอ็บซาว์ที่นับวันจะมีขนาดเล็กลงจนกระทั่งแทบจะสูญหายไปจากครัว ไทยบ่งบอกถึงการลดลงของสมาชิกในครัวเรือน และในบางบ้านหายไปเพราะไม่ได้นั่งล้อมวงกินข้าวร่วมกัน

ในบ้านอีกต่อไป การกินข้าวนอกบ้านให้เสร็จก่อนเข้าบ้านดูจะสะดวกและประหยัดกว่าการลงมือทำกับข้าว กินกันสองหรือสามคน เหลือให้เห็นก็เพียงแอ็บข้าวขนาดจิ๋วขนาด 1 คนกินตามร้านอาหาร และไม่เพียงแต่ แอ็บข้าวเท่านั้น เครื่องครัวอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ตู้กับข้าว กระทะ และหม้อขนาดใหญ่ ต่างทยอยหายไป เหลือเพียงตู้เย็น และเตาไมโครเวฟของวิถีชีวิตตามแบบฉบับของคนในเมือง

สมาชิกครอบครัวส่วนใหญ่กินอาหารที่ประกอบจากนอกบ้านกันมากขึ้น ขณะที่แม่บ้านส่วนใหญ่ยังออกไปทำงานนอกบ้านเพิ่มขึ้น ไม่มีเวลาประกอบอาหาร สอดคล้องกับพฤติกรรมการบริโภคอาหารของครัวเรือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2559) ที่พบว่าครัวเรือนในเขตกรุงเทพมหานครและนนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ มีการบริโภคอาหารนอกบ้าน ร้อยละ 38.6 ซึ่งสูงกว่าภาคอื่นๆ เนื่องจากความเป็นสังคมเมืองที่ค่อนข้างสูง การใช้ชีวิตที่เร่งรีบแข่งกับเวลา ซึ่งการบริโภคอาหารนอกบ้านเป็นความสะดวกสบายและประหยัด อย่างไรก็ตามมีงานศึกษาวิจัย รายงานว่า การทำกิจวัตรครัวเรือน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีความต่อเนื่อง สามารถสะท้อนบทบาทและความรับผิดชอบ (เรื่องประจำ/เรื่องปกติ) ของสมาชิกครัวเรือน เช่น การรับประทานอาหารร่วมกัน และการทำกิจกรรมร่วมกันในวันหยุด เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้สมาชิกครัวเรือนมีความรัก ความผูกพันที่เป็นคุณค่าทางด้านจิตใจ ก่อให้เกิดเป็นครอบครัวอบอุ่นเข้มแข็ง (บังอร เทพเทียนและคณะ, 2008; Sprunger, L.W., Boyce, W. T., & Gaines, J. A., 1985)

การเปลี่ยนผ่านทางประชากร เศรษฐกิจและสังคม จนเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุในยุคปัจจุบัน (ศตวรรษที่ 21) นอกจากจะสะท้อนนิยามของครอบครัวแล้ว ยังสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมในยุคปัจจุบันอีกด้วย เนื่องจากมีบางสิ่งบางอย่างที่ขัดแย้งกันจนไม่น่าจะอยู่ร่วมกันได้ แต่สามารถมาอยู่ร่วมกันได้อย่างน่าพิศวง เช่น คำว่า “ครัวเรือน” ถ้ามองแบบผิวเผินในทางกายภาพ จะให้ความหมายในเชิงรูปธรรม เช่น พื้นที่ที่มีแหล่งที่ตั้งแน่นอน (Location) แต่คำว่า “ครอบครัว” จะหมายถึงความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัว (Relationship) ซึ่งเป็นพื้นที่ทางด้านจิตใจ—อารมณ์—ความรู้สึก (นามธรรม) เหมือนกับการนำความรู้ทางภูมิศาสตร์มาอยู่ร่วมกับความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งข้อมูลนี้สะท้อนว่า ในโลกแห่งความเป็นจริงที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 มีความแตกต่างหลากหลาย มีความเสี่ยงที่เป็นผลจากการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา มีปัญหาสังคมที่ทับซ้อนและซับซ้อนมากขึ้น จนทำให้ไม่สามารถอธิบายความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ได้ชัดเจนด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง เนื่องจากถ้ามองกันอย่างผิวเผินวิเคราะห์แล้วจะพบว่า ทั้ง “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” เป็น “พื้นที่ทางสังคม” ซึ่งมีขอบเขตและความหมายครอบคลุมพื้นที่ทางกายภาพ (รูปธรรม) และพื้นที่ที่เป็นความรู้สึกนึกคิด (นามธรรม) เชื่อมโยงกัน ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับพื้นที่ ดังนั้นความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” จึงไม่สามารถหาขอบเขตของพื้นที่มาเป็นเส้นแบ่งที่ชัดเจน

3.3 นิยามความเปราะบาง (Vulnerability)

ศตวรรษที่ 21 นับเป็นขีดสุดของการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยม (ที่มีแนวโน้มจะไปได้ไปอีก) ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้างประชากร แต่ก็มีบางหลัภูมิของศตวรรษนี้ที่ทำให้ประชากรและสังคมเปราะบางต่อวัฒนธรรม สังคม ประเพณีและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ปัญหาท้าทายต่างๆ ไม่มีประเทศใดประเทศหนึ่งสามารถดำเนินการได้อย่างเบ็ดเสร็จ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากระหว่างประเทศเป็นกลไกในการดำเนินการแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาโลกร้อน เป็นต้น (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2556) ขณะที่ความท้าทายภายในประเทศ ต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคประชาชน และภาคเอกชนในรูปแบบของการเป็นหุ้นส่วนทางสังคม (Social partnership) และการดำเนินกิจการเพื่อสังคม (Social enterprise) มากขึ้น

ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว แนวคิดทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ทำให้โครงสร้างสถาบันทางสังคมแบบเดิมๆ เริ่มไม่สามารถตอบโจทย์ปัญหาท้าทายที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 ได้ เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ฯลฯ เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ การดำเนินนโยบายและยุทธศาสตร์ของประเทศ ที่มุ่งสร้างความมั่นคง มั่นคง ยั่งยืน คงไม่ใช่วิธีการต่อยอดโครงสร้าง กฎ กติกา จารีต ประเพณี ความเชื่อ ความหมายที่มีอยู่เดิม แต่หมายถึงการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมขนานใหญ่ ทั้งที่เกิดจากธรรมชาติและความเสี่ยงที่ถูกสร้างขึ้นจากกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่งผลให้ความเปราะบาง/ความเสี่ยงเป็นประเด็นสำคัญที่จะละเลยไม่ได้ เนื่องจากเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่สังคมพัฒนาขึ้นมาเพื่อจัดการกับอันตรายหรือภัยคุกคามที่มีต่อชีวิตมนุษย์ในศตวรรษที่ 21

บริบทนานาชาติ

ที่ผ่านมา คำจำกัดความของความเปราะบาง จะพิจารณาจากรายได้และรายจ่ายของบุคคลในครัวเรือน หรือความยากจนเป็นหลัก ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา นักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นว่านิยามความเปราะบางที่วัดจากความยากจนเพียงมิติเดียว ไม่เพียงพอที่จะกำหนดลักษณะและขอบเขตของประชากรเปราะบางในหลายๆ สังคมได้ เนื่องจากประชากรกลุ่มเปราะบางไม่ได้ชัดเจนและด้อยโอกาสในเชิงเศรษฐกิจหรือรายได้เท่านั้น แต่ยังยากจนชัดเจนและด้อยโอกาสในเชิงสังคม การเมือง วัฒนธรรมด้วย

ต่อมาผู้ให้ความหมายของความเปราะบางในหลากหลายมิติ (UNDP, 2004; Holzmann and Jorgensen, 2001; Moss et al, 2001; Adger, 1999) อาทิ ความเปราะบางเป็นเงื่อนไขทางประชากรหรือกระบวนการที่เป็นผลมาจากลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม ที่มี

ส่วนกำหนดให้การดำเนินชีวิตประจำวันได้รับผลกระทบที่เป็นอันตราย และก่อให้เกิดความเสียหาย โดยทั่วไปความเปราะบาง มี 6 มิติ ได้แก่

- Life Course Risk ได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามประวัติชีวิตของมนุษย์
- Health Risk ได้แก่ การเจ็บป่วย หรือการเป็นโรคติดต่อ
- Social Risk ได้แก่ การถูกมองว่าเป็นคนอื่น ถูกเลือกปฏิบัติ ถูกกระทำความรุนแรง ถูกฆาตกรรม ความเสี่ยงทางการเมือง
- Economic Risk ได้แก่ การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลกระทบกับประชาชนในวงกว้าง ความเปราะบางที่เกิดจากศักยภาพของพื้นที่ในการฟื้นตัวจากเหตุการณ์รุนแรงและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว
- Environment Risk ได้แก่ ความเปราะบางที่เกิดจากจากสภาพภูมิอากาศ เช่น การเปลี่ยนแปลงของ ผลผลิตทางการเกษตร หรือการกระจายตัวของโรคนำโดยแมลง สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง
- Natural Risk ได้แก่ ดินถล่ม แผ่นดินไหว สึนามิ

โดยความเปราะบางทางสังคม (Social Vulnerability) เกิดจากการเปิดรับผลกระทบ ของกลุ่มคน หรือปัจเจกบุคคลต่อภาวะกดดันที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งภาวะกดดันดังกล่าวหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้และการสูญเสียระบบการดำรงชีพ ทั้งนี้ ความเปราะบางทางสังคม ประกอบด้วย 2 ส่วนที่แตกต่างกัน คือความเปราะบางของส่วนรวม (Collective Vulnerability) เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น และความเปราะบางของปัจเจกบุคคล (Individual Vulnerability) เช่น เพศ อายุ เป็นต้น แต่ก็มีเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ผ่านระบบตลาดและสถาบัน

การวัดความเปราะบาง ใช้ดัชนีวัดความขัดสนรวม (Composite Index of Human Deprivation –IHD) ในการวัดความเปราะบางในระดับบุคคลและครัวเรือน ที่เป็ความยากจนเชิงรายได้ (Income Poverty) และความขัดสนด้อยโอกาส (Non – Income Poverty) มี 8 องค์ประกอบ 48 ตัวชี้วัด 1) รายได้ 2) สุขภาพ 3) การศึกษา 4) การจ้างงาน 5) ที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม 6) การสื่อสารและคมนาคม 7) การอุปโภคบริโภค และ 8) สถานภาพผู้หญิง

โดยความเปราะบางมีความแตกต่างกัน เนื่องจากปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปราะบางแตกต่างกัน ซึ่งความเปราะบางและความเสี่ยง สามารถใช้แทนกันได้ ขึ้นอยู่กับผู้เชี่ยวชาญในแต่ละสาขาที่นำมาใช้ เช่นผู้เชี่ยวชาญสาขาสุขภาพภูมิอากาศ จะเน้นที่ความเสี่ยง (Risk) ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญในสาขาสังคมศาสตร์ จะเน้นที่ความเปราะบาง (Vulnerability) (Downing et al., 2001; Allen, 2003) ซึ่งสะท้อนว่า นิยามความเปราะบาง สามารถใช้ในสถานการณ์ที่เฉพาะเจาะจง โดยขึ้นอยู่กับชนิดของภัยคุกคามหรือขอบเขตของภัยคุกคามหรือความเป็นอันตรายนั้นๆ (Brook, 2003) โดยผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมจะมองความเปราะบางในฐานะที่เป็นตัวแทนของปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ที่เป็นปัจจัยกำหนดความสามารถของคนในการจัดการกับภัยคุกคามหรือสถานการณ์ที่เป็นอันตราย ทำให้เกิดความเสียหาย ที่ก่อให้เกิดการเสียชีวิตบาดเจ็บ ทรัพย์สินเสียหาย ผลกระทบต่อสังคมและเศรษฐกิจ หรือทำลายสิ่งแวดล้อม (Allen, 2003) ส่วนผู้เชี่ยวชาญด้านสุขภาพภูมิอากาศ จะมองความเปราะบางในเชิงของโอกาสในการเกิดและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสภาพอากาศหรือเหตุการณ์ต่างๆที่สัมพันธ์กับสภาพภูมิอากาศ (Nicholls et al., 1999)

อย่างไรก็ตาม จากการลงพื้นที่ เพื่อติดตามโครงการวิจัยย่อย พบว่าความเปราะบางมีความทับซ้อนกันได้ในหลายมิติ เช่น ผู้สูงอายุเปราะบางด้านสุขภาพและเศรษฐกิจพร้อมกัน ซึ่งเป็นสาเหตุให้ไม่สามารถพัฒนาตัวเองให้รอดพ้นจากความเปราะบางได้

บริบทประเทศไทย

แนวคิดความเปราะบางของประเทศไทย ครอบคลุมบริบทด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม สุขภาพ และการเมือง หรือหลายบริบททับซ้อนกัน เช่น เปราะบางทั้งด้านเศรษฐกิจและสุขภาพ ซึ่งครอบคลุมแนวคิดกระแสโลกด้วย เช่นแนวคิดสิทธิมนุษยชน แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ แนวคิดการพัฒนาคน แนวคิดความเป็นธรรมทางสังคม แนวคิดความเสมอภาค แนวคิดความเท่าเทียมทางโอกาสของแต่ละบุคคล แนวคิดการไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งแนวคิดดังกล่าว มีความสำคัญอย่างมากต่อการบริหารจัดการและแบ่งสรรปันส่วนทรัพยากรและบริการอย่างทั่วถึง เท่าเทียม และยุติธรรม เนื่องจากช่วยส่งเสริมให้ประชากรที่เปราะบางที่สุดได้มีโอกาสที่ดีก่อน โดยเฉพาะการสร้างความเท่าเทียมทางด้านโอกาส เพราะจะทำให้ประชากรกลุ่มเปราะบางพึ่งพาตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ขณะที่การสร้างความเท่าเทียมที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน เป็นการสร้างโอกาสทางด้านตัวเงิน ซึ่งเป็นการแบ่งปันส่วนแบบเมตตาสงสาร มีผู้ให้ความหมายความเปราะบางไว้สอดคล้องกัน เช่น

ความเปราะบาง เป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ เนื่องจากไม่ได้เตรียมการหรือจัดการหรือไม่สามารถเตรียมการจัดการกับความเสี่ยงไว้อย่าง

เพียงพอ โดยเป็นเหตุการณ์ที่ไม่สามารถพยากรณ์ได้ว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ หรือเกิดขึ้นได้อย่างไร แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะทำให้อ่อนแอ หรืออ่อนด้อย ไม่มีกำลังและความสามารถพอที่จะรับมือกับปัญหาที่เข้ามากระทบ รวมทั้งไม่สามารถคาดการณ์หรือวางแผนล่วงหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อเกิดปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น จะจัดการอย่างไร เมื่อได้รับผลกระทบจากปัญหาจนอยู่ในสภาพที่เสียหลัก “ล้ม” หรือ “บอบช้ำ” แล้ว จะสามารถลุกขึ้น และกลับคืนมาสู่สภาพที่เป็นปกติได้อย่างไร ซึ่งความเปราะบางของมนุษย์ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของบุคคล หรือกลุ่ม รวมทั้งสถานการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อขีดความสามารถในการรับมือและฟื้นฟูเกี่ยวกับสถานการณ์นั้นๆ ซึ่งมีลักษณะพื้นฐาน 2 ลักษณะ คือ ความเปราะบางที่เป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน (Objective) เช่น ซาติกำเนิด ได้แก่ เพศ พันธุกรรม เป็นต้น และความเปราะบางที่เป็นนามธรรม (subjective) ซึ่งมีความอ่อนไหวและมีพลวัตสูง เช่น สถานภาพทางสังคม ได้แก่ ตำแหน่งหน้าที่การงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ เป็นต้น (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2549; สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2554; นิสาพร วัฒนศัพท์ และคณะ, 2559; โครงการสุขภาพคนไทย, 2560)

จากคำนิยามในบริบทประเทศไทยและบริบทสากล คณะทำงาน นำมาเป็นการรอบในการกำหนดนิยามความเปราะบาง ได้ตามรูปที่ 4 โดยความเปราะบาง แบ่งได้ 3 ระดับ คือ 1) ระดับปัจเจกบุคคลและครอบครัว เช่น ความเจ็บป่วย ความพิการ ความชรา การบาดเจ็บ และความตาย 2) ระดับครอบครัวและชุมชน และ 3) ระดับประเทศ เช่น โรคระบาด ภัยแล้ง น้ำท่วม ไฟไหม้ การจลาจล และมลพิษต่างๆ

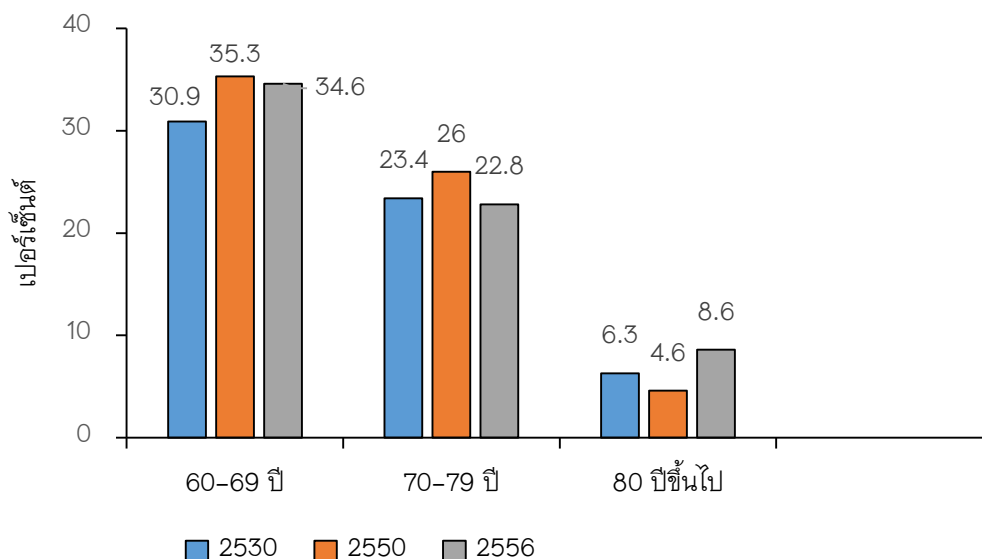

รูปที่ 4 แสดงมิติของความเปราะบางของครอบครัว

ขณะที่การวัดความเปราะบางด้านครอบครัว สามารถวัดได้จากดัชนีความก้าวหน้าของคน (Human Achievement Index: HAI) ที่สะท้อนการพัฒนาคนในระดับจังหวัด (สศช., 2560) โดยในมิติครอบครัว สะท้อนว่า ร้อยละของผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังคนเดียว มีแนวโน้มสูงขึ้นจากร้อยละ 4.8 ในปี พ.ศ. 2555 เพิ่มเป็นร้อยละ 6.3 ในปี พ.ศ. 2559 ซึ่งเป็นสถานการณ์ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังคนเดียว อาจเป็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่นำไปสู่ความเปราะบางได้ สอดคล้องกับรายงานจากการสำรวจสุขภาพจิตกับประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2554 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ลำพังคนเดียวมีคะแนนสุขภาพจิตต่ำกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้อยู่ลำพังคนเดียว และผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตร เนื่องจากการได้อยู่ร่วมบ้านกับคู่สมรส ลูก/ หลาน/ ญาติพี่น้อง ก่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย และมั่นคงในจิตใจ

นอกจากนี้ ความสม่ำเสมอในการติดต่อกับครอบครัว นับได้ว่ามีความสำคัญอย่างมากกับครอบครัวผู้สูงอายุอยู่คนเดียว หากมีบุตรหลาน ญาติพี่น้องที่อยู่นอกครัวเรือนมาเยี่ยมเยียน หรือติดต่อโทรศัพท์ จะมีผลต่อการอยู่ดีมีสุขในด้านอารมณ์และจิตใจที่ดีของผู้สูงอายุ โดยข้อมูลการสำรวจผู้สูงอายุไทยในปี พ.ศ.2557 พบว่า เกินกว่าร้อยละ 90 ผู้สูงอายุและบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนได้มีการไปมาหาสู่กัน ซึ่งกว่าร้อยละ 31.4 มีการไปเยี่ยมเยียนทุกวัน/ เกือบทุกวัน ร้อยละ 18.4 เยี่ยมทุกสัปดาห์ ร้อยละ 23.0 เยี่ยมทุกเดือน และร้อยละ 27.2 มีการเยี่ยมเยียนอย่างน้อยปีละครั้ง

ส่วนครอบครัวผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังกับหลาน สะท้อนได้จากดัชนีครอบครัวอบอุ่น ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของดัชนีวัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) ซึ่งผลจากการประเมินล่าสุดในปี พ.ศ. 2558 แสดงให้เห็นว่า ครอบครัวมีความอบอุ่นน้อยลง จาก ร้อยละ 68.31 ในปี พ.ศ. 2556 เป็น 65.60 ในปี พ.ศ. 2558 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559ค) โดยเฉพาะในมิติสัมพันธภาพในครอบครัว ที่เป็นมิติทางด้านจิตใจ สังเกตได้จากสถานการณ์ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังกับหลาน ซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ของครอบครัวขยาย มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 0.95 ในพ.ศ. 2530 เป็นร้อยละ 2.07 ในพ.ศ. 2556 (รูป 5)

รูป 5 ร้อยละของครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลาน จำแนกตามอายุของหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ. 2530-2556
ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร ไตรมาส 3 พ.ศ. 2530-2556

ในขณะที่ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวด้วย โดยเฉพาะผู้สูงอายุวัยปลาย ที่มีสัดส่วนของการเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพิ่มขึ้น จากร้อยละ 6.3 ในปี พ.ศ. 2550 เป็น ร้อยละ 8.6 ในปี พ.ศ. 2556 ซึ่งครัวเรือนลักษณะนี้ในทางประชากรศาสตร์ถือว่าเป็นครัวเรือนที่มีแต่วัยพึ่งพิงอาศัยอยู่ด้วยกัน ความแตกต่างของช่วงวัยและวิถีชีวิต นำมาซึ่งผลกระทบในเชิงลบ (ปิยวัฒน์ เกตุวงศา, 2559) แม้ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลานจะเป็นทางออกในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของครอบครัว แต่ก็มีแนวโน้มที่สะท้อนออกมาว่าเป็นทางออกที่ไม่ยั่งยืน เพราะมีการศึกษาหลายชิ้นค้นพบว่าครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลานส่งผลกระทบเชิงลบต่อความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุทำให้บทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวเปลี่ยนไป จากหน้าที่หลักในการดูแลสมาชิกครอบครัวให้อยู่ดีกินดีแล้ว ผู้สูงอายุยังมีบทบาทสำคัญในการดูแลอบรมหลานในครอบครัวแทนบิดามารดา และอาจต้องมีการหารายได้เพิ่มให้กับครอบครัว ทั้งที่สภาพร่างกายเสื่อมถอยไปตามอายุที่เพิ่มขึ้น (วณิชชา ณรงค์ชัย และดุขมูญ อายุวัฒน์, 2554; ชาย โพธิ์ลีตา, 2552; กาญจนา เทียนฉาย, 2558; สมใจ พุทธาพิทักษ์ผล, 2558) จึงมักมีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และมีสภาพความเป็นอยู่แย่มากที่สุด (อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ, 2559) นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบเชิงลบต่อพัฒนาการทางสติปัญญาของหลาน และเด็กก็มีแนวโน้มที่จะรับเอาพฤติกรรมเสี่ยงและไม่ดีต่อสุขภาพอีกด้วย (อารี จำปาศลาย, 2549; สุธรรม นันทมงคลชัย และคณะ, 2549)

อย่างไรก็ตาม การติดต่อพูดคุยกับครอบครัวสม่ำเสมอ ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีความอยู่ดีมีสุขได้เช่นกัน (ปิยวัฒน์, ศุทธิดา, และวิชาญ, มปป.) ข้อมูลจากการติดตามและสังเกตโครงการย่อยในระดับพื้นที่ในสถานการณ์จริง (จังหวัดเชียงใหม่ สงขลา สุราษฎร์ธานี) พบว่าไม่ใช่ครอบครัวผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวตามลำพัง ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลานตามลำพัง ครอบครัวผู้สูงอายุที่อยู่กับคู่สมรสตามลำพังหรือครอบครัวผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังกับพี่น้องสูงอายุ ทุกครอบครัวจะเปราะบางเสมอไป แต่ที่ผ่านมานโยบายของหน่วยงานภาครัฐ มักเหมารวมครอบครัวเหล่านี้ว่ามีความเปราะบาง ทำให้การดำเนินนโยบายเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีจึงไม่ถูกกลุ่มเป้าหมาย ส่วนที่ถูกกลุ่มเป้าหมายก็ไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริง

ดังนั้น การศึกษานี้จึงพยายามกำหนดเกณฑ์ในการจัดลำดับความรุนแรงของครอบครัวเปราะบาง โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับความเปราะบางที่ได้จากการทบทวนอย่างเป็นระบบ ใช้เป็นแนวทางสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินนโยบายเพื่อลดความเปราะบางของครอบครัวผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ดังตาราง 3

ตาราง 3.3 มาตรฐานและตัวชี้วัดรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ และความเปราะบาง

มาตรฐาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์
.1รูปแบบการอยู่อาศัยและความเปราะบาง	.1อยู่คนเดียว .2อยู่คนเดียวเป็นบางเวลา	.1ไม่มีผู้ดูแล/มีผู้ดูแลเป็นบางเวลา .2รายได้ไม่พอเพียงในการดำรงชีวิต .3เป็นผู้สูงอายุวัยปลาย .4ข้อจำกัดทางด้านระเบียบราชการ ไม่ได้รับการดูแลระยะยาว .5ไม่ปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้าง/สังคม .6ไม่มีลูกอยู่ภายในหมู่บ้านหรือตำบลเดียวกัน
	.2อยู่กับหลานเท่านั้น	.1รายได้ไม่พอเพียงในการดำรงชีวิต .2ประสบความเครียด .3เป็นผู้สูงอายุติดบ้าน .4เป็นผู้สูงอายุวัยกลาง 79-70)ปีอยู่ (กับหลานอายุ (ช่องว่างระหว่างวัย) ปี 17-14 .5ต้องรับการดูแลหลานที่มีปัญหาสุขภาพกาย/จิต .6ข้อจำกัดทางด้านระเบียบราชการ ไม่ได้รับการดูแลระยะยาว

มาตรฐาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์
	.3 อยู่กับคู่สมรสเท่านั้น	.1 คนใดคนหนึ่งติดเตียง/เสียชีวิต .2 รายได้ไม่พอเพียง .3 มีความเครียด .4 ลูกหลานทอดทิ้ง/ไม่มาดูแล .4 ข้อจำกัดทางด้านระเบียบราชการ ไม่ได้รับการดูแลระยะยาว
	.4 อยู่กับพี่น้องสูงอายุเท่านั้น	.1 ผู้สูงอายุดูแลกันเอง .2 คนใดคนหนึ่งหรือหลายคนมีปัญหาสุขภาพกาย/จิต .3 มีรายได้ไม่พอเพียง .4 ไม่ได้ทำงาน
	.5 อยู่กับคนที่ไม่ใช่ญาติ	.1 ผู้สูงอายุได้รับการดูแลไม่เหมาะสม .2 ผู้สูงอายุมีรายได้ไม่พอเพียง
	.6 อยู่กับพ่อแม่สูงอายุ	.1 ผู้สูงอายุวัยต้นดูแลผู้สูงอายุวัยปลาย .2 ผู้สูงอายุยากจน .3 คนใดคนหนึ่งหรือหลายคนมีปัญหาสุขภาพกาย/จิต .4 ไม่มีลูก/หลาน อยู่ในหมู่บ้านหรือตำบล (ไม่เป็นผู้สูงอายุ) เดียวกัน

ความเปราะบางสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกๆบริบทของกลุ่มประชากรเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคล ครอบครัว สังคม หรือประเทศชาติ แต่ในการศึกษานี้มุ่งความสำคัญในประเด็นความเปราะบางของครอบครัว ซึ่งหากพิจารณานิยามความเปราะบางในบริบทของครอบครัว จะพบว่า เหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่จะทำให้ครอบครัวไม่สามารถช่วยเหลือตนเอง และสมาชิกในครอบครัว ไม่สามารถช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันได้ หรือไม่สามารถจัดการกับสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นปัญหาได้ ซึ่งเรียกว่าเป็น “ครอบครัวเปราะบาง” นั้น มีความเป็นไปได้ที่จะเกิดมาจากหลายมิติ เช่นหากมองความเปราะบางของครอบครัวในมุมมองของการด้อยโอกาสตามข้อกำหนดของสำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสและผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สามารถแบ่งได้เป็น 5 ประเภท คือ 1) ครอบครัวยากจน 2) ครอบครัวเร่ร่อน 3) ครอบครัวที่มีผู้พิการ 4) ครอบครัวที่มีผู้ติดเชื้อมะเร็ง/เอดส์ ผู้ป่วยเอดส์ หรือครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากเอดส์และ 5) ครอบครัวที่มีผู้มีปัญหาสถานะทางทะเบียนราษฎร และหากพิจารณาจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในปัจจุบัน สามารถแบ่งครอบครัวเปราะบางได้ 6 ประเภท คือ 1) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว 2) ครอบครัวต่างวัย 3) ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว 4) ครอบครัวคู่เพศเดียวกัน 5) ครอบครัวที่มีเด็กพิการ/เด็กที่มีภาวะซึมเศร้า และ 6)

ครอบครัวเชื้อชาติ (ระพีพรรณ คำหอม และทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล, 2557) นอกจากนี้ “ความเปราะบางของครอบครัวไทย ยังมีการศึกษาของศุภชัย ปิตติกุลตั้ง ที่ศึกษาสถานการณ์และแนวโน้มของครอบครัวไทย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสัมพันธภาพภายในครอบครัว เช่น การหย่าร้าง ความรุนแรงในครอบครัว การทอดทิ้งบุตร หรือผู้สูงอายุ ปัญหาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว ล้วนเป็นสิ่งที่สะท้อนภาพของครอบครัวเปราะบางให้เห็นชัดขึ้น (ศุภชัย ปิตติกุลตั้ง, 2552)

ความยากจนเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ประชากรจำนวนมากตกอยู่ในสภาพความเปราะบาง เนื่องจากความยากจนเป็นต้นเหตุของความด้อยโอกาสในหลายๆ ด้าน ครอบครัวยากจนมักจะมีชีวิตอยู่ในบ้านเรือนและสิ่งแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ สุขภาพไม่ดี เด็กที่เกิดในครอบครัวยากจนส่วนมาก ได้รับการศึกษาน้อย มีโอกาสที่จะได้รับการฝึกทักษะอาชีพน้อย ต้องทำงานหนัก และเสี่ยงต่อสุขภาพ เมื่อเติบโตขึ้นก็จะมีโอกาสมากที่จะเป็นคนยากจนเหมือนรุ่นพ่อแม่ เพราะโดยมากแล้วความยากจนมักส่งต่อ จากประชากรรุ่นหนึ่งไปสู่ประชากรอีกรุ่นหนึ่ง ในประเทศไทย ประชากรที่ประสบกับความยากจน คือ กลุ่มประชากรเปราะบางที่ใหญ่ที่สุด (โครงการสุขภาพคนไทย, 2560)

ส่วนการเปลี่ยนผ่านทางประชากรจากสังคมวัยเด็กและวัยแรงงานเป็นสังคมของวัยสูงอายุ ส่งผลให้ความหมายของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมสังคมเกษตรกรรม ที่มองว่าผู้สูงอายุคือรากฐานแห่งวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมจากการสร้างงานสร้างอาชีพ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญของสังคมและวัฒนธรรมไทยมาโดยตลอด เนื่องจากดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพหรือการพึ่งตนเอง ผู้สูงอายุจึงเป็นผู้มีคุณค่า เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญา (กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560) แต่เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทำให้สังคมเปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิมที่มีภาคการเกษตรเป็นพื้นฐาน ไปสู่ภาคอุตสาหกรรม ได้บั่นทอนคุณค่าและประสบการณ์ของผู้สูงอายุที่เป็นความภาคภูมิใจของลูกหลานในชุมชนดั้งเดิมให้สูญหายไป (ปิยากร หวังมหพพร, 2546) ทำให้ผู้สูงอายุถูกทำให้เป็นคนอื่น (otherness) จากการมีอคติ จึงไม่ได้ถูกนับรวมว่าเป็นพวก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเปราะบางในหลากหลายมิติ ที่ไม่เพียงแต่ด้านการกระจายสินค้าและบริการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงประเด็นปัญหาทางด้านสังคม – วัฒนธรรม อันเกิดจากความเป็นอื่นด้วย

ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของประชากร ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม แต่ไม่ว่าจะแตกต่างหลากหลายเพียงใด ประชากรทุกคนในครอบครัวและสังคม ก็ควรจะมีโอกาสเข้าถึงสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ถูกสุขลักษณะ การรักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย ได้มีโอกาสเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่มีคุณภาพ

มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมในกิจการของส่วนรวม โดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติ และถูกกีดกันทางสังคม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

3.4 นโยบายครอบครัว

บริบทสากล

นโยบายครอบครัวได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในระดับสากล ซึ่งได้ถูกปฏิรูปแนวทางการพัฒนาครอบครัวครั้งใหญ่ตั้งแต่ช่วงปีคริสต์ทศวรรษที่ 1970s โดยถูกปรับฐานความคิดจากการมองบนฐานชายเป็นใหญ่ในครอบครัว หรือ ชายผู้หาเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก สู่ฐานคิดหญิง-ชายเป็นผู้สร้างรายได้ให้ครอบครัว (dual-earner family) ควบคู่ไปกับความตระหนักในความไม่แน่นอน ความหลากหลายของครอบครัว และความเปราะบางทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นของครอบครัว (Gauthier, 1998) เนื่องจากเหตุปัจจัย 4 ประการ ได้แก่

3.3.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัว ตลอดจน การเปลี่ยนผ่านแบบพลวัตของครอบครัว โดยเฉพาะการมีบุตรน้อยลงของคู่สมรส การมีบุตรช้าของสตรี อัตราการหย่าร้างที่สูงขึ้น จำนวนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่เพิ่มขึ้น การอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน บุตรนอกสมรส และการมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานมากขึ้นอย่างต่อเนื่องของสตรี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ถือเป็นความท้าทายที่สำคัญสำหรับนโยบายครอบครัว ผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนนโยบายให้สอดคล้องกับลักษณะของครอบครัวที่เปลี่ยนไป

3.3.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและงบประมาณของรัฐบาล โดยหมายรวมถึง ความผันผวนทางเศรษฐกิจ การหดตัวทางเศรษฐกิจ ระดับการว่างงาน และการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการจ้างงาน ซึ่งปัจจัยทางเศรษฐกิจเหล่านี้ เป็นมูลเหตุสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความอ่อนแอของครอบครัว และเกิดแรงผลักดันให้ภาครัฐต้องปกป้องคุ้มครองดูแลครอบครัวให้ห่างไกลจากความเปราะบางจากความยากจน ในทางกลับกันข้อจำกัดทางเศรษฐกิจก็ได้กลายเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความจำกัดทางด้านงบประมาณของภาครัฐด้วยเช่นกัน แม้ว่าความต้องการแรงสนับสนุนจากภาครัฐจะมีมากขึ้น แต่ด้วยความจำกัดของงบประมาณส่งผลให้รัฐบาลในประเทศต่างๆเกิดแรงกดดันให้ต้องลดงบประมาณด้านครอบครัวเพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายสาธารณะ

3.3.3 การรวมตัวกันของสหภาพยุโรป ก่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนขึ้นในด้านนโยบายการคุ้มครองดูแลครอบครัว และภาระที่รัฐจะต้องมีส่วนช่วยเหลือค่าจุน เช่น นโยบายลาคลอดบุตร นโยบายส่งเสริมในช่วง

ตั้งครุฑ สมุดชีวิตการทำงานและครอบครัวของทั้งชายและหญิง และ การอุดหนุนดูแลเด็ก และทารก เป็นต้น เนื่องจากกลุ่มประเทศในสหภาพยุโรปเป็นกลุ่มประเทศรัฐสวัสดิการ ที่ให้ความสำคัญกับการอุดหนุนของรัฐบาล และให้น้ำหนักกับหน้าที่ของภาครัฐที่จะต้องเป็นธุระดูแลประชาชน ซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรัฐบาลในประเทศต่างๆ

3.3.4 การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆ เพื่อลดทอนความเป็นรัฐสวัสดิการของประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ภายใต้กระแสของการแข่งขันสมบูรณ์ในตลาดโลก เนื่องจากการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดการปรับตัวของประเทศสมาชิก ให้มีศักยภาพเพียงพอที่จะแข่งขันในตลาดโลกได้ ซึ่งตัวแปรสำคัญคือ การเพิ่มรายรับ และการลดต้นทุน การปรับตัวนี้เป็นปฏิปักษ์กับการอุดหนุนขององค์กรในการคุ้มครองดูแลส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของครอบครัว เพราะกิจกรรมเหล่านี้ถูกมองเป็นกิจกรรมที่เพิ่มต้นทุนในภาคการผลิต และลดศักยภาพในการแข่งขันในตลาดโลก

ซึ่งฐานคิดที่เปลี่ยนแปลงไปนี้แพร่ขยายไปยังกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมอย่างทั่วถึง รวมทั้งประเทศไทย ส่งผลให้เกิดการปรับตัวทางด้านนโยบายครอบครัว เพื่อให้สามารถรองรับกับความตระหนักเหล่านี้ เช่น การปรับนโยบายที่เอื้อต่อพ่อแม่ที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน นโยบายที่ให้ความช่วยเหลือพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว และนโยบายที่ช่วยเหลือครอบครัวยากจน ดังเช่น ประเทศอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส ประเทศอังกฤษ ประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น (Kamerman และ Kahn, 1997)

ประเทศต่างๆ ล้วนเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดแรงกดดันในการปรับเปลี่ยนนโยบายครอบครัวให้สามารถรับมือกับสถานการณ์ครอบครัวที่แปรผันไปตามกาลเวลา และตามบริบททางสังคมและการเมืองที่แตกต่างกัน (Hantrais, 2004 ; Chesnais, 1996) ทำให้เกิดความหลากหลายของเป้าหมายการดำเนินนโยบาย และตัวชี้วัดที่แตกต่างกัน แต่มีจุดร่วมที่คล้ายคลึงกันดังนี้

การวางแผนทางการดำเนินนโยบายและสร้างตัวชี้วัดที่ตอบรับกับความหลากหลายของรูปแบบครอบครัวที่เกิดขึ้นจริง เช่น ประเทศเยอรมนี ได้ทิศทางการนโยบายที่มุ่งส่งเสริมการดูแลเด็กที่บ้าน ไปสู่การให้บริการดูแลเด็กในรูปแบบศูนย์ดูแลเด็กของรัฐ หรือในกรณีของประเทศฝรั่งเศส ได้ตระหนักถึงรูปแบบการอยู่ร่วมกันของชายหญิงที่เปลี่ยนไป จึงได้วางนโยบายที่มองสถานะของคู่สามีภรรยาที่แต่งงานจดทะเบียนตามกฎหมาย และที่ไม่ได้แต่งงานจดทะเบียน มีสถานะทางกฎหมายเหมือนกัน

ขณะที่ทิศทางนโยบายมุ่งเน้นการสนับสนุนครอบครัวภายใต้เป้าหมายที่หลากหลาย ที่ก่อให้เกิดความท้าทายต่อนโยบายครอบครัวที่วางให้ "ครอบครัวเป็นศูนย์กลาง" ดังนั้น การปฏิรูปนโยบายครอบครัว จึงมุ่งเป้าไปสู่ “เด็กเป็นศูนย์กลาง” โดยมุ่งให้การช่วยเหลือและสนับสนุนเด็กโดยตรง เช่นประเทศสวีเดนที่รัฐตั้งเป้าตัวชี้วัดบนสัดส่วนความครอบคลุมของเด็กที่ได้รับการส่งเสริมช่วยเหลือ จากกิจกรรมส่งเสริมต่างๆ เช่น กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและพัฒนาการทารก และศูนย์ดูแลเด็ก เป็นต้น

นอกจากนี้ทิศทางนโยบายครอบครัว ยังมุ่งเน้นการสร้างตัวชี้วัดที่สะท้อนความสมดุลในชีวิตการทำงานของคนทำงาน การเข้าสู่ตลาดแรงงานของสตรีพร้อมๆกับการลดลงของอัตราการเกิดของประชากร สะท้อนสู่ความต้องการนโยบาย ที่มุ่งสู่การช่วยเหลือประชากรให้บรรลุความสมดุลระหว่างความจำเป็นในการทำงานและการดูแลเด็ก จะเห็นได้ว่า ประเทศในสหภาพยุโรปได้วางตัวชี้วัดที่สะท้อนการขยายเวลาการลาเพื่อดูแลเลี้ยงดูบุตรผู้เยาว์ โดยพยายามสร้างความสมดุลระหว่างหญิงชาย ที่ทั้งพ่อและแม่ต้องลาได้ และประเทศอุตสาหกรรมหลายแห่งได้ผลักดันความรับผิดชอบในการเลี้ยงดูเด็กออกจากครอบครัว ไปสู่ชุมชนและสังคม เช่น การอุดหนุนจากสาธารณะ หรือการจัดหาศูนย์ดูแลเด็กสาธารณะ

บริบทประเทศไทย

การดำเนินการเพื่อขับเคลื่อนภารกิจด้านการพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันครอบครัว ให้บรรลุตามนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว เป็นภารกิจหลักของกรมกิจการสตรีและสถาบันการพัฒนาครอบครัว โดยดำเนินงานร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ที่ดำเนินการเกี่ยวข้องที่ผ่านมาประเทศไทย มีนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2538 – 2548) , ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2547 – 2556) และฉบับปัจจุบัน (พ.ศ.2561-2564) โดยข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า ผลการดำเนินงานในระยะเวลาที่ผ่านมา

- มีการพัฒนาตัวชี้วัดครอบครัวเข้มแข็ง ระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับประเทศ

- มีการพัฒนากฎหมายเพื่อป้องกันและขจัดความรุนแรงในครอบครัว ได้แก่ พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ.2550 ที่แตกต่างจากการดำเนินคดีอาญาทั่วไป มุ่งเน้นการคุ้มครองสิทธิของเด็ก เยาวชน และบุคคลในครอบครัวจากการใช้ความรุนแรงในครอบครัว รักษาความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว และให้โอกาสแก่ผู้กระทำผิดได้กลับตัว และยับยั้งการกระทำผิดซ้ำ

- มีการพัฒนากลไกการทำงานด้านครอบครัวในระดับพื้นที่ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาครอบครัวในชุมชน (ศพค.) ให้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการดูแลป้องกัน การให้คำปรึกษา บริการด้านต่างๆ เกี่ยวกับครอบครัว เป็นการสร้างกลไกชุมชน เพื่อพัฒนาความ

เข้มแข็งของครอบครัว และแก้ไขปัญหาครอบครัวในชุมชน ปัจจุบันศูนย์พัฒนาครอบครัวในชุมชนมีการจัดตั้งในระดับตำบล ทั่วประเทศ จำนวน 6,979 แห่ง

- มีการแต่งตั้งกลไกการทำงานด้านครอบครัวระดับชาติ ได้แก่คณะกรรมการนโยบายและยุทธศาสตร์ครอบครัวแห่งชาติ (กยค.) มีหน้าที่หลักในการเสนอแนะนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนระดับชาติ ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาให้ความเห็นชอบ พิจารณากำหนดแนวทางปฏิบัติตามนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนระดับชาติ

- จัดให้มีการประชุมสมัชชาครอบครัวระดับจังหวัด และสมัชชาครอบครัวระดับชาติ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่ กยค. กำหนดอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการขับเคลื่อนการป้องกันและแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวมี 5 ด้าน ได้แก่ (สำนักกิจการสตรีและครอบครัว, 2560)

1. มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง ที่วัดจากตัวชี้วัดใน 5 มิติ ได้แก่ มิติที่ 1 ด้านสัมพันธภาพ มิติที่ 2 ด้านการบำบัดพาหนะที่ของครอบครัว มิติที่ 3 ด้านการพึ่งพาตนเอง มิติที่ 4 ด้านทุนทางสังคม และมิติที่ 5 ด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวในภาวะยากลำบาก

2. มาตรฐานและตัวชี้วัดความเสมอภาคระหว่างหญิง-ชาย ที่แบ่งเป็น 4 มาตรฐาน ได้แก่ ความเสมอภาคในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคทางสังคม ความเสมอภาคในครอบครัว และความเสมอภาคในการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ

3. กฎหมาย โดยกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป้องกันและแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ได้แก่ 1 พรบ.คุ้มครองผู้ถูกกระทำรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550 พรบ.ป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. 2551 และ พรบ.คุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546

4. องค์ความรู้ ได้แก่ 1) องค์ความรู้ด้านสตรี ได้แก่ แผนพัฒนาสตรี ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555-2559 องค์ความรู้เรื่อง สิทธิ กฎหมายและการเข้าถึงสิทธิของสตรี 2) องค์ความรู้ด้านครอบครัว ได้แก่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบครอบครัว พ.ศ. 2560-2564 ยุทธศาสตร์ความรุนแรง

แม้ว่าในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐบาลมีการจัดสวัสดิการต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ภาพรวมการจัดบริการสวัสดิการสังคมของครอบครัวยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของครอบครัวรูปแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น และมีแนวโน้มจะมีความหลากหลายมากขึ้น อาทิ สวัสดิการด้านบริการสังคมที่ครอบครัวเสี่ยงเดี่ยวได้รับมักอยู่ในด้านสวัสดิการสงเคราะห์ครอบครัวผู้มีฐานะยากจน สวัสดิการสำหรับเด็ก ซึ่งเป็นสวัสดิการเชิงการแก้ปัญหา ในขณะที่สวัสดิการด้านการศึกษา การเคหะ การจ้างงานยังไม่มีระบบบริการสำหรับ

ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยเฉพาะ นอกจากนี้ครอบครัวรูปแบบเฉพาะที่หลากหลาย นอกจากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น ครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น ครอบครัวข้ามรุ่น ครอบครัวที่มีแต่ผู้สูงอายุอยู่กับผู้สูงอายุ ครอบครัวที่อยู่คนเดียว ที่ส่วนใหญ่มีปัญหาทับซ้อนอื่น ๆ ร่วมด้วย ส่งผลให้เป็นครอบครัวเปราะบาง

ขณะที่จุดอ่อนของสวัสดิการสังคมจากภาครัฐ คือด้านการจัดสรรงบประมาณเพื่อให้การช่วยเหลือแก่ครอบครัวเปราะบาง ยากจน และด้อยโอกาสที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ส่วนการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุ ปัจจุบันยังคงเป็นการให้บริการเชิงสงเคราะห์ในรูปแบบของเบี้ยยังชีพ ขาดการพัฒนาศักยภาพแบบครบวงจร เพื่อให้สามารถพึ่งพาตัวเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ขณะที่กลุ่มเกษตรกรและแรงงานนอกระบบ ยังขาดหลักประกันความมั่นคงในชีวิตหรือที่มีอยู่ก็ไม่เพียงพอและไม่ทั่วถึง นอกจากนี้การเข้าถึงประโยชน์ทดแทนในระบบประกันสังคม ยังขึ้นอยู่กับความสมัครใจในการเข้าร่วมและความสามารถในการจ่ายตามเงื่อนไขความคุ้มครองที่กำหนดไว้ สิ่งดังกล่าวเป็นเหตุผลสำคัญที่นำมาสู่การเคลื่อนไหวในการจัดสวัสดิการกระแสทางเลือก (กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560ก)

การจัดสวัสดิการกระแสทางเลือก เป็นการเปิดโอกาสให้ภาคส่วนอื่น อาทิเช่น ภาคประชาสังคม องค์กรการกุศล อาสาสมัคร ตลอดจนภาคเศรษฐกิจ และธุรกิจพาณิชย์ในตลาดเสรีเข้ามามีส่วนร่วมจัดสวัสดิการในลักษณะที่เรียกว่า สวัสดิการพหุลักษณะ (Anthony Giddens, 2001 อ้างถึงใน กิตติพัฒน์ นนทปัทมกุล, 2550) นับได้ว่าเป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการทางเลือกที่เกิดขึ้นจากศักยภาพ ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคม องค์กรการกุศล ภาคธุรกิจ อาสาสมัคร ชุมชน และพื้นที่ ในลักษณะหุ้นส่วนทางสังคม (Social Partnership) ที่ต่างตอบแทนประโยชน์ซึ่งกันและกัน

หลักการสำคัญของสวัสดิการกระแสทางเลือก ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำให้เพื่อให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดี กินดี อยู่ดี มีสุขและมีสิทธิ อาจอยู่ในรูปสิ่งของ เงินทอง น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย สามารถดูแลทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ในชุมชนได้อย่างทั่วถึง ในลักษณะของการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมและมีศักดิ์ศรี โดยครอบคลุมถึงกิจกรรมที่คนในชุมชนร่วมกันคิดค้นขึ้น ร่วมจัดการ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงและความปลอดภัยในชีวิตความเป็นอยู่วันนี้และวันข้างหน้า เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยอุดช่องว่างของจุดอ่อนของปัญหาต่างๆ อันเกิดจากการจัดสวัสดิการสังคมของภาครัฐ

โดยสรุปนโยบายการพัฒนาครอบครัวประเทศไทยในปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับการดูแลผู้สูงอายุ เด็ก และผู้หญิง เลี้ยงและเปราะบาง ซึ่งจะช่วยลดความแตกต่างของสมาชิกในสังคมและสร้างความชอบธรรม

ให้เกิดขึ้น โดยไม่ละทิ้งใครไว้เบื้องหลัง เท่ากับว่าประชาชนทุกคนที่อาศัยอยู่ในทุกครอบครัว จะก้าวเดินไปข้างหน้าพร้อมกัน เพื่อไปสู่จุดหมายหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนร่วมกัน

3.5 นโยบายสังคมที่เกี่ยวข้อง

3.5.1 ผู้สูงอายุ

นโยบายสังคม เป็นนโยบายที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่ประชาชน โดยครอบคลุมความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งด้านเศรษฐกิจและไม่ใช้เศรษฐกิจ เพื่อเป็นหลักประกันในการให้โอกาสที่ประชาชนจะได้รับการคุ้มครองในฐานะสมาชิก (R.M. Titmuss, 1974 อ้างถึงใน มาริสา ภูเพชร, 2524) ดังนั้น นโยบายสังคม จึงเป็นการใช้อำนาจของรัฐในการจัดสรรกิจกรรม เพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมของประชากร

ในระยะแรกการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ อยู่ในช่วงการพัฒนาประเทศให้ไปสู่ความทันสมัย ช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศเรื่องสวัสดิการสังคมและการประชาสงเคราะห์ เพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีความเป็นอยู่ที่ดีและดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างสงบสุข ส่งผลให้มีการพัฒนาการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุโดยการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจนทั้งในรูปของการตั้งกรมประชาสงเคราะห์ (ปีพ.ศ. 2483) เพื่อจัดบริการสังคมสงเคราะห์ให้กับผู้สูงอายุ และประชากรอื่นๆ ที่มีปัญหาพิการด้อยโอกาส ต่อมาปี พ.ศ. 2494 ออกกฎหมายว่าด้วยบำนาญชราภาพ ที่มึนัยยะว่า บุคคลที่มีอายุ 60 ปี ควรได้รับการพักผ่อนและได้รับสวัสดิการจากภาครัฐ ส่งผลให้ผู้สูงอายุรู้สึกสูญเสียคุณค่าของการดำเนินชีวิต หลังจากนั้นได้ตั้งสถานสงเคราะห์คนชรา/บ้านพักคนชรา (พ.ศ. 2496) เพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ประสบความทุกข์ยาก ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ทำให้ความหมายของผู้สูงอายุถูกยึดโยงว่าเป็นผู้อ่อนแอ/ผู้พึ่งพิงนับตั้งแต่นั้นมา (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2549)

ส่วนนโยบายด้านผู้สูงอายุ ที่เป็นรูปธรรมเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 นโยบายนี้กำหนดจากข้าราชการในแวดวงการแพทย์และสังคมสงเคราะห์ จึงทำให้นโยบายในยุคนี้มองผู้สูงอายุในฐานะต้องได้รับความช่วยเหลือและในฐานะผู้มีบุญคุณต้องตอบแทน (ปิยากร หวังมหาพร, 2546) หลังจากนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540–2544) ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุที่ยากจน ไม่มีญาติหรือผู้อุปการะเลี้ยงดู มุ่งเน้นในเรื่องการจัดสวัสดิการสงเคราะห์ในรูปของเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ การรักษาพยาบาล และการส่งเสริมครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับการ

เข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ที่ทำให้คุณค่าของผู้สูงอายุเริ่มลดน้อยลงด้วย ภาครัฐจึงต้องเข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือ ที่วางอยู่บนแนวคิดดังกล่าว

แผนระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2525-2544) และนโยบายสำหรับผู้สูงอายุระยะยาว 2535-2554 โดยแผนระยะยาวฉบับที่ 1

เป็นแผนแม่บทสำหรับผู้สูงอายุ สำหรับให้หน่วยงาน/องค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจัดทำแผนปฏิบัติ (Action Plan) โดยมีเป้าหมายให้ผู้สูงอายุได้อยู่กับครอบครัวอย่างอบอุ่น และได้รับความเคารพเอาใจใส่ดูแลจากลูกหลาน ส่วนผู้สูงอายุที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ควรได้รับการปกป้องจากสังคม นอกจากนี้ ผู้สูงอายุควรได้รับข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพของตนเอง รวมทั้งสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัวและชุมชนตามความถนัดและสนใจของบุคคล (ปิยากร หวังมหพร, 2546) ในช่วงนี้มีความก้าวหน้าในการดำเนินการด้านผู้สูงอายุหลายด้าน เช่น

ปี พ.ศ. 2526 ภาครัฐ ประกาศให้วันที่ 13 เมษายนเป็นวันผู้สูงอายุแห่งชาติ และกำหนดให้มีสัญลักษณ์เป็นดอกคำءวน เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ (จินตนา สงค์ประเสริฐ, 2538)

ปี พ.ศ. 2527 กรมประชาสงเคราะห์ผลักดันให้เกิดการตั้งชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศ (มาลินี วงษ์สิทธิ์, 2545) เพื่อสะดวกที่ทางราชการจะนำสวัสดิการไปถึงผู้สูงอายุได้ง่าย หรือในด้านสุขภาพ การรวมกลุ่มกันจะทำให้การส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรคสะดวกยิ่งขึ้น ดังนั้นทางราชการจึงส่งเสริมให้ผู้สูงอายุตั้งกลุ่มหรือชมรมขึ้นในที่ต่างๆ

พ.ศ. 2532 ได้ตั้งสมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย ที่มีบทบาทในการผลักดันนโยบายต่างๆ ด้านผู้สูงอายุ (กำจร, 2553 และปิยากร หวังมหพร, 2546)

ปี พ.ศ. 2534 ออกนโยบายและมาตรการสำหรับผู้สูงอายุระยะยาว เพื่อให้การสงเคราะห์ผู้สูงอายุทั่วประเทศ

ปี พ.ศ. 2536 ได้ดำเนินการนโยบายเบี้ยยังชีพ (พ.ศ. 2536) ที่เน้นการคัดเลือกเฉพาะผู้สูงอายุยากจนด้อยโอกาสจริงๆ แต่มักเกิดปัญหาเรื่องการเข้าไม่ถึงบริการ ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ

ปี พ.ศ. 2541 ตราพ.ร.บ. ประกันสุขภาพ นับได้ว่าเป็นการให้สวัสดิการผู้สูงอายุที่สำคัญ

แผนผู้สูงอายุแห่งชาติระยะยาว ฉบับที่ 2 พ.ศ. (2545-2564)

ในระยะนี้ภาครัฐได้รับอิทธิพลของแนวคิดเรื่อง Active Ageing ที่มองผู้สูงอายุมีชีวิตอย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี จึงดำเนินการจัดทำกรอบในการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ โดยกำหนดวิสัยทัศน์ให้ผู้สูงอายุเป็นหลักชัย

ของสังคม มุ่งเน้นให้ผู้สูงอายุมีชีวิตอย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพึ่งตนเองได้นานที่สุด และมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม

นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550–2554) ได้มีการกำหนดแนวทางในการส่งเสริมคุณค่าของผู้สูงอายุ อาทิ การสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมต่างๆ อย่างทั่วถึง ทั้งการพัฒนาศักยภาพในการประกอบอาชีพและการสร้างเสริมสุขภาพ มีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ด้วยการสนับสนุนให้คนรุ่นใหม่ได้แลกเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและประสบการณ์กับผู้สูงอายุ สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555–2559) มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้สูงอายุให้มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมมีคุณภาพ และมีคุณค่าสามารถปรับตัวเท่าทันการเปลี่ยนแปลง และเป็นพลังในการพัฒนาสังคม โดยกำหนดแนวทางที่สำคัญในการส่งเสริมการสร้างรายได้และการมีงานทำในผู้สูงอายุ การสนับสนุนให้มีการนำความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นและประเทศทำให้การดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ มีความก้าวหน้าในการดำเนินการหลายด้าน เช่น

ปี พ.ศ. 2546 จัดทำพระราชบัญญัติผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ. 2546 ที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทั้งเชิงเศรษฐกิจและสังคม ผ่านกองทุนผู้สูงอายุแห่งชาติ และกองทุนการจัดสวัสดิการชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ส่งผลให้ผู้สูงอายุรวมตัวกันทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมทั้งในรูปของชมรมผู้สูงอายุ ชมรมคลังปัญญาผู้สูงอายุจังหวัด วุฒิสภาสภาคารสมอฯ หรือในลักษณะส่วนบุคคล เช่น ผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จ ผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรง โดยเฉพาะด้านการทำงานเชิงเศรษฐกิจ ที่สามารถมองเห็นและวัดได้จึงทำให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาทำให้ผู้สูงอายุถูกมองในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์ต่อครอบครัว ชุมชน และสังคมมากขึ้น แต่ยังมีปัญหาและอุปสรรคหลายด้าน อาทิ งบประมาณ การตลาด และความไม่ยั่งยืนของกลุ่ม/ชมรม ที่มีความหลากหลายทั้งกลุ่มที่ดำเนินการเข้มแข็งและไม่เข้มแข็งทำให้ภาพรวมยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ส่วนการเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา การทำกิจกรรมเพื่อสังคมต่างๆ เป็นสิ่งที่วัดและประเมินได้ยาก จึงมีผู้สูงอายุที่ปรากฏคุณค่าด้านนี้ไม่มากนัก (กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560; WHO, 2002: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2551: มาลีณี วงษ์สิทธิ์, 2545: ศิริวรรณ อุทัยทิพย์ไพฑูรย์ และคณะ, 2552: กมลชนก ขำสุวรรณ, 2558: สถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2554 และ บรรลุ ศิริพานิช, 2539)

ปี พ.ศ. 2546 ได้ก่อตั้งคณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ เพื่อประสานการทำงานระหว่างกระทรวง ทบวง กรม กองต่างๆ ในประเด็นผู้สูงอายุ ตาม พรบ. ผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ. 2546 โดยมีบทบาทหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและแผนด้านผู้สูงอายุ รวมทั้งการจัดการกองทุนผู้สูงอายุ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2549)

ในปี พ.ศ. 2552 ได้รับอิทธิพลเรื่องสวัสดิการถ้วนหน้า นโยบายเปี่ยมยังชีพจึงเน้นให้การสงเคราะห์ดูแลแบบถ้วนหน้าที่คำนึงถึงสิทธิ ความเป็นธรรม และความทั่วถึง โดยให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุทุกคนในรูปแบบสวัสดิการผู้สูงอายุถ้วนหน้า ส่งผลให้ภาครัฐ มีค่าใช้จ่ายสูงตามจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นด้วย (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2549; ศิริวรรณ อรุณทิพย์ไพฑูรย์ และคณะ, 2552)

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการติดตามประเมินผล พบว่า การส่งเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุยังต้องมีการปรับปรุงทั้งด้านการส่งเสริมสุขภาพ การส่งเสริมการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุ การส่งเสริมการมีงานทำ และการหารายได้ของผู้สูงอายุ การสนับสนุนผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ ขณะที่การสร้างหลักประกันด้านรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุยังไม่เป็นรูปธรรมชัดเจน ผู้ประกอบการส่วนหนึ่งเห็นว่าการจ้างงานผู้สูงอายุไม่คุ้มทุน หรือให้ผลผลิตต่ำเมื่อเทียบกับจ้างคนในวัยแรงงาน ทั้งคนส่วนใหญ่มองว่าวัยสูงอายุเป็นวัยที่ควรหยุดการทำงานเชิงเศรษฐกิจ และเป็นช่วงเวลาที่พักผ่อน ส่วนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการทำงานก็พบกับอุปสรรคด้านงบประมาณ เนื่องจากการส่งเสริมการทำงานให้แก่ผู้สูงอายุ ไม่ได้เป็นพันธกิจตรงของหน่วยงาน จึงทำให้ถูกตัดทอนงบประมาณ ในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรจะมีบทบาทในการส่งเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุ เนื่องจากอยู่ใกล้ชิด สามารถเข้าถึงและเข้าใจผู้สูงอายุในท้องถิ่นได้ง่ายกว่าหน่วยงานอื่น ก็ยังมีบทบาทไม่มากนัก มีการจัดสรรงบประมาณให้งานด้านผู้สูงอายุค่อนข้างน้อย และกิจกรรมที่จัดให้เป็นกิจกรรมตามประเพณี ไม่ได้ส่งเสริมคุณภาพชีวิตหรือพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2555) นอกจากนี้ยังให้การดูแลผู้สูงอายุในลักษณะส่วนบุคคล ไม่ได้เน้นการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่นำไปสู่ความเปราะบางในครอบครัว

3.5.2 “มนุษย์แม่”

การลาคลอดบุตร/ลาช่วยเหลือ และเงินอุดหนุนบุตร

ประเทศไทยมีนโยบายช่วยเหลือครอบครัวที่มีบุตร โดยให้สิทธิสำหรับผู้ที่ทำงานราชการ รัฐวิสาหกิจ และผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระ โดยได้รับสิทธิตามเงื่อนไขแตกต่างกันไป ซึ่งโดยทั่วไปขณะนี้ประเทศไทยกำหนดสิทธิลาคลอดไว้ที่ 90 วัน ในขณะที่ผู้ชายที่รับราชการสามารถลาได้ 15 วันทำการเพื่อ

ไปช่วยภรรยาดูแลลูกหลังคลอด โดยได้รับเงินเดือนหากลาภายใน 30 วันหลังคลอด และให้สิทธิเฉพาะในกรณีที่เป็นการยากที่ถูกต้องตามกฎหมาย สำหรับภาคเอกชน ยังคงเป็นไปโดยสมัครใจ

นโยบายลดหย่อนภาษี

ปัจจุบันมีการกำหนดสิทธิประโยชน์ สำหรับผู้มีบุตรอยู่ในความดูแล สามารถลดหย่อนภาษีได้ปีละ 300,000 บาทต่อคนต่อปี โดยทั้งพ่อและแม่ มีสิทธิลดหย่อนภาษีลูกคนเดียวกันได้ทั้งคู่ กรณีเป็นลูกที่ถูกต้องตามกฎหมายจะใช้สิทธิลดหย่อนบุตรกี่คนก็ได้เท่าจำนวนบุตรจริง แต่หากเป็นบุตรบุญธรรมเพียงอย่างเดียว จะใช้สิทธิลดหย่อนบุตรได้สูงสุด 3 คน บุตรที่จะสามารถใช้ลดหย่อนภาษีได้ต้องมีอายุไม่ถึง 20 ปีหรือยังไม่บรรลุนิติภาวะ อายุ 20-25 ปี หรือบรรลุนิติภาวะแล้ว แต่ต้องเรียนอยู่ระดับอนุปริญญา (ปวส.) หรือปริญญาตรีขึ้นไป หรืออายุเท่าไรก็ได้ แต่ต้องถูกศาลสั่งให้เป็นคนไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถ

นโยบายการช่วยเหลือแม่ที่พาลูกไปเลี้ยงที่ทำงาน

มีแม่จำนวนไม่น้อยที่กังวลเมื่อต้องกลับไปทำงานหลังจากครบกำหนดลาคลอด เนื่องจากเมื่อไปทำงาน การที่ลูกจะได้ดื่มนมแม่ก็อาจมีอุปสรรค จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี 2555 พบว่าแม่คนไทยเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างเดียว 6 เดือน มีเพียงร้อยละ 12.3 ซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำมาก สาเหตุสำคัญอันหนึ่งมาจากที่แม่ต้องทำงานนอกบ้าน ในขณะที่สภาพแวดล้อมในสถานที่ทำงานไม่เอื้อต่อการบีบเก็บน้ำนม หลายภาคส่วนตระหนักในความสำคัญของการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ เพราะมีความสำคัญต่อพัฒนาการของเด็กในทุกด้าน จึงมีความร่วมมือที่จะส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ในที่ทำงาน โดยความร่วมมือของ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุขและกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน และภาคี 5 หน่วยงาน ได้แก่ ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ สภาการพยาบาล องค์การยูนิเซฟ ประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และมูลนิธิศูนย์นมแม่แห่งประเทศไทยเพื่อส่งเสริมให้สถานประกอบการมีสวัสดิการนมแม่ โดยมีนโยบายให้พนักงานหญิงมีเวลาพักเพื่อบีบเก็บน้ำนมได้ ซึ่งเป็นสวัสดิการสำคัญที่จะช่วยให้แม่สามารถเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างต่อเนื่อง โดยเมื่อปี 2559 มีบริษัทที่เข้าร่วมโครงการสร้างงานดี ซีวีมีสุข ด้วยนมแม่ 17 แห่ง พนักงานให้ข้อมูล 885 คน พบว่ามีอัตราการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างเดียว 6 เดือนถึงร้อยละ 27.9

หน้าว่าง ช่วยทำให้ไม่มีเลขหน้าค่ะ

บทที่ 4

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากโครงการย่อย

ในการออกแบบชุดโครงการวิจัย “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและสังคมไทย” นี้ ยึดแนวคิดการมองภาพรวมของสังคมไทยในการดูแลครอบครัวให้มีความอบอุ่น และอยู่ดีมีสุข ซึ่งมีบุคคลและภาคส่วนต่างๆ ที่ไม่จำกัดแต่เพียงสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นเข้ามาเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วม จึงเป็นที่มาของการมีโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ ดังที่กล่าวไว้แล้วโดยละเอียดในบทที่ 1

ภาพวิวัฒนาการของครอบครัวไทยอดีตถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นว่า “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ไทยไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร บทบาทและหน้าที่สำคัญในการดูแลสมาชิกในบ้านให้เป็นสมาชิกที่ดีมีคุณภาพ ก็ยังคงเหมือนเดิม ได้แก่ การดูแลด้านพัฒนาการร่างกาย อารมณ์-จิตใจ เศรษฐกิจ-สังคม วัฒนธรรม-ประเพณี แต่โครงสร้างครอบครัวและโครงสร้างประชากรที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ครอบครัวจำนวนหนึ่งไม่สามารถทำบทบาทหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ และสมาชิกอื่นในครอบครัวได้อย่างเต็มที่ เกิดเป็นข้อจำกัดของสถานการณ์ครอบครัวไทยในปัจจุบัน อาทิ ครอบครัวเดี่ยว แบบที่เป็นครอบครัว พ่อ-แม่เลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว โดยเฉพาะครัวเรือนที่เป็นผู้สูงอายุอยู่คนเดียว หรืออยู่กับผู้สูงอายุด้วยกัน และครัวเรือนข้ามรุ่นที่มีผู้สูงอายุอยู่กับเด็ก โดยเฉพาะที่เป็นผู้สูงอายุวัยปลายกับเด็กที่อายุต่ำกว่า 15 ปี

ครอบครัวไทยดั้งเดิมที่เคยเป็นครอบครัวขยาย และเคยได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกครอบครัวรุ่นก่อน เช่น ปู่-ย่า/ตา-ยาย ที่ช่วยปลูกฝัง สืบทอดค่านิยมและหลักในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการช่วยเหลือดูแลในเวลาที่พ่อ-แม่ไปทำงาน และหลานที่เติบโตขึ้นช่วยดูแลผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ กลายเป็นต้องใช้การจ้างแรงงานที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องมาเป็นผู้ดูแล ซึ่งนับวันจะมีราคาสูงขึ้น รวมไปถึงการต้องพึ่งสถานรับเลี้ยงเด็ก สถานสงเคราะห์ฯ แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาครอบครัวไทยในระยะที่ผ่านมา แม้ว่าจะทำให้ครอบครัวไทยมีรายได้ และเข้าถึงทรัพยากรและบริการมากขึ้น แต่กลับมีความอบอุ่นน้อยลง โดยข้อมูลจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ สามารถนำมาสรุปประเด็นย่อยๆ ได้ดังตาราง 4.1

ตารางที่ 4.1 ข้อมูลสำคัญที่ค้นพบจาก 4 โครงการย่อย

โครงการ “การปรับวิถีการทำงานของคนรอบครัวเมื่อมีบุตร”	โครงการ “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทยเพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”	โครงการ “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”	โครงการ “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”
1. การเปลี่ยนแปลงแนวคิดด้านครอบครัว จากการมองบนฐานชายเป็นใหญ่ในครอบครัว หรือชายผู้หาเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก สู่วัฒนคติหญิง-ชายเป็นผู้สร้างรายได้ให้ครอบครัวร่วมกัน ทำให้ผู้หญิงในครอบครัวคนรุ่นใหม่เกิดความขัดแย้งระหว่างการทำงาน กับการเลี้ยงดูลูก ซึ่งเป็นสาเหตุของความเปราะบาง	1. สังคมปัจจุบันพ้นจากความเปราะบางอย่างหนึ่ง สู้ภัยอย่างหนึ่ง ทุกยุคสมัยมีความเปราะบาง 2. ในยุคปัจจุบันรูปแบบการอยู่อาศัย ไม่ได้เป็นสาเหตุของความเปราะบาง แต่สามารถนำไปสู่ความเปราะบางได้เมื่อมีสถานะอื่นแทรกแซง เช่น ผู้สูงอายุอยู่ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นกับคู่สมรส, พี่-น้อง หรือ พ่อแม่ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุดูแลกันเอง มีความเสี่ยงต่อการไม่มีผู้ดูแล หรือได้รับการดูแลที่ไม่ถูกต้อง - สิ่งที่ยากไปในยุคนี้คือเวลาร่วมและพื้นที่ร่วม เพราะย้ายถิ่นไปทำงาน ซึ่งสะท้อนว่า ครอบครัวน่าจะมีเงินมากขึ้น แต่การสัมผัสใกล้ชิดไม่มี - ครัวเรือนผู้สูงอายุ 4 แบบ ไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้เปราะบางเสมอไป แต่ที่	1. ความเข้มข้นและเอาจริงเอาจังของอปท. ในการดูแลผู้สูงอายุ สะท้อนได้จาก - ในปัจจุบันนิยามครัวเรือนเปราะบาง มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเชื่อมโยงกับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ผู้สูงอายุในครัวเรือนเปราะบางพึงได้รับจากหน่วยงานภาครัฐ - แต่นิยามครัวเรือนเปราะบางขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กับนิยามครัวเรือนเปราะบางที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง - อปท. มุ่งฉายภาพของครัวเรือนที่มีความเสี่ยงในการดำรงชีวิตทั้งในแง่เศรษฐกิจ สุขภาพ ร่างกาย ตลอดจนการไร้ที่พักพิงเป็นสำคัญ จากนั้นจึงจะมาพิจารณาถึงครัวเรือนที่มี	1. รัฐบาลได้จัดทำนโยบายที่จะรองรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างชัดเจน แต่การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา แม้จะทำให้ครอบครัวไทยมีรายได้ และเข้าถึงทรัพยากรและบริการมากขึ้น แต่กลับมีความอบอุ่นน้อยลง สมาชิกครอบครัวมีความห่างเหินกันมากขึ้น เพราะขาดการปฏิสัมพันธ์กันแบบการพบหน้าค่าตากัน - ภายใต้รูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย เกิดช่องว่างของการดำเนินการดูแลครอบครัว เนื่องจากการดำเนินการโดยภาครัฐ แต่เพียงหน่วยงานเดียวอาจส่งผลกระทบต่อระบบการเงินและการคลังของประเทศ

โครงการ “การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร”	โครงการ “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทยเพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”	โครงการ “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”	โครงการ “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”
	เปราะบางเพราะการช่วยเหลือจนเจือกันทำได้ยากกว่าในอดีต	ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้เป็นลำดับถัดไป	
2. ผู้หญิงต้องเผชิญกับการตัดสินใจเลือกกระหว่างศักดิ์ศรีจากการทำงานพึ่งพาตนเอง กับการเป็น “แม่เต็มเวลา” มาเลี้ยงดูลูก การลาออกจากงานเป็น การลดคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง กระทั่งต่อศักดิ์ศรีของตนเอง เพราะต้องขอเงินสามีใช้	2. ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังคนเดียว ไม่ได้เปราะบางเสมอไป หากมีลูก-หลาน-เครือญาติอาศัยอยู่ในบริเวณ/พื้นที่ใกล้เคียงกัน ในหมู่บ้านเดียวกันหรือตำบลเดียวกัน เนื่องจากจะได้รับการดูแลโดยเฉพาะในเรื่องการจัดอาหารและการดูแลเมื่อเจ็บป่วย แต่ที่นำเป็นกังวลคือ ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังคนเดียว แม้ว่าส่วนใหญ่สามารถทำกิจวัตรประจำวันได้เอง แต่ไม่มีลูก-หลาน-ญาติในหมู่บ้านเดียวกัน/ตำบลเดียวกัน/อยู่ห่างไกล จะมีความเปราะบางต่อการไม่ได้รับการดูแลในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการดูแลในวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังห่างไกลจาก	2 การดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งกับบริบทในพื้นที่จริง จะทำให้ผู้สูงอายุในพื้นที่จริงตกขอบนิยามของการช่วยเหลือ หรืออาจกล่าวได้ว่านโยบายสังคมไม่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง	2. บทเรียนจากหลายประเทศที่เข้าสู่สังคมสูงอายุมาก่อน ทำให้ประเทศไทยต้องนำแนวทางมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม แนวทางหนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นได้จริง ได้แก่ การดำเนินการโดยส่งเสริมแนวทางภาคีสวัสดิการสังคม โดยให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วม และมีบทบาทในการจัดหาบริการ ในรูปแบบการบูรณาการดูแลโดยการมีส่วนร่วมของภาคธุรกิจ เอกชนและกิจการเพื่อสังคม เพื่อสนับสนุนและให้การดูแลผู้สูงอายุในสังคมอย่างเป็นองค์รวม

โครงการ “การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร”	โครงการ “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทยเพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”	โครงการ “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”	โครงการ “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”
	ลูกหลาน-ญาติ-พี่น้องกลัวอยู่ในใจเสมอว่า “ไม่อยากรายคนเดียว” หรือ “ตายโดดเดี่ยว”		
3. ความย้อนแย้งของศักดิ์ศรีผู้หญิงที่ต้องแสวงหาเลี้ยงตัวเองได้ ไม่ต้องยกว่าชาย แต่มีลูกได้ยากหรือลังเลที่จะมีลูก แล้วถ้ามาไม่มีคนเลี้ยง ซึ่งสะท้อนว่ายุคนี้ ลูกก็เป็นภาระ ผู้สูงอายุก็เป็นภาระ ทำให้ผู้หญิงต้องแบกรับความเครียด และชะลอการมีลูก -ศักดิ์ศรีของผู้หญิงจึงเป็นเรื่องที่อธิบายยากในสังคมไทย -ผู้ดูแล ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงต้องทำหลายบทบาท อาทิ บทบาทเชิงเศรษฐกิจ บทบาทในการดูแลทั้งบุตรและบุพการี รวมทั้งหลานไปพร้อมๆ กัน จึงมีความยากลำบากมากขึ้น	3. ผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังกับคู่สมรสเท่านั้นสามารถดูแลกันและกันได้ แต่หากครัวเรือนใดมีผู้สูงอายุคนใดคนหนึ่งเจ็บป่วย/ติดเตียงพิการ ผู้สูงอายุอีกคนจะต้องเป็นผู้ดูแลหลัก ซึ่งนำไปสู่ความเปราะบางซ้ำซ้อนยิ่งขึ้น	3. รูปแบบการอยู่อาศัยที่ไม่ตรงกับนิยาม เช่น กลางวันอยู่คนเดียว กลางคืนอยู่กับลูก/หลาน หรือกลางวันอยู่กับลูก/หลาน กลางคืนอยู่คนเดียว (ลูกหลานทำงานเช้ากะ) หรือการอยู่ในอาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่นซึ่งข้อมูลดั้งเดิมสะท้อนเพียงว่า ส่วนใหญ่ครัวเรือนประเภทนี้มีความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจ แต่ข้อมูลใหม่จากโครงการสะท้อนความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น หมายความว่าความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจก็ยังเป็นปัญหาอยู่ขณะที่มีปัญหาใหม่ที่ต้องร่วมพิจารณาด้วย เช่น อายุหลาน-อายุผู้สูงอายุเนื่องจากอาจนำไปสู่ความเปราะบางได้	3.ระบบสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุแบบบูรณาการเป็นการเชื่อมต่อภาพการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึง ท้องถิ่น กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” เป็นการกระจายทรัพยากร เพื่อให้การคุ้มครองดูแลผู้สูงอายุให้มีความเป็นอยู่ที่ดีไปตลอดวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งในเรื่องร่างกาย สังคม สุขภาพ และ เศรษฐกิจ

โครงการ “การปรับวิถีการทำงานของคนรอบครัวเมื่อมีบุตร”	โครงการ “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”	โครงการ “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”	โครงการ “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”
4. การมีลูกทำให้เป้าหมายชีวิตของผู้หญิงเปลี่ยน ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงยุคปัจจุบันตัดสินใจมีลูกน้อยหรือลังเลใจที่จะมีลูก	4. ผู้สูงอายุเลี้ยงหลานไม่ได้เพราะบางเสมอไป อย่างไรก็ตาม อาจจะเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจอย่างมากได้ ถ้าหากเงินส่งกลับไม่เพียงพอและเกิดเป็นภาระแก่ปู่ย่าตายายจนส่งผลกระทบต่อหลานที่ตนเองเลี้ยงไว้	4. การจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ มีความสำคัญที่จะช่วยให้มองเห็นภาพความจริงได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด และน่าจะช่วยให้การกำหนดจังหวะก้าวเดินในลำดับต่อไปของสังคมผู้สูงอายุมีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น	4. ข้อจำกัดของผู้สูงอายุที่ไม่ย้ายถิ่นอาจทำให้ SE ต้องเป็น community based ซึ่งแปลว่าต้องมีผู้ประกอบการทางสังคมที่เป็นคนรุ่นใหม่ มีไอเดีย เข้าใจสังคมผู้สูงอายุกลับบ้านไปทำเรื่องนี้ – การสร้างผู้ประกอบการทางสังคม ให้มีจำนวนมากขึ้น อาจไปทำในมหาวิทยาลัย ที่กำลังเรียนอยู่ ที่เข้าใจปัญหาผู้สูงอายุเมื่อจบการศึกษา อยากทำธุรกิจด้วยและอยากทำกิจการเพื่อสังคมด้วย มีจิตสำนึกรักบ้านเกิดด้วย ให้กลับมา พัฒนาและแก้ไขปัญหามลพิษผู้สูงอายุในบ้านเกิด เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาในสังคมผู้สูงอายุในปัจจุบันและในอนาคต
5. แม่ที่ต้องดูแลลูก ควรจะมีทางเลือกหลายๆ ทางเลือกที่ลงตัวและ	5. ศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุและการปรับเปลี่ยนบทบาทของผู้สูงอายุ เช่น	5. ฐานข้อมูลประกอบด้วย 1) เกณฑ์ในการจัดลำดับความเปราะบาง ซึ่ง	5. รัฐบาลท้องถิ่นสร้างผู้ประกอบการทางสังคม ใช้เงินจากรัฐบาลกลางส่วน

โครงการ “การปรับวิถีการทำงานของคนวัยเมื่อมีบุตร”	โครงการ “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทยเพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน”	โครงการ “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว”	โครงการ “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม”
เหมาะสมกับแต่ละคน เพราะทุกวันนับบทบาทในการทำงานของผู้หญิงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในบ้านอีกต่อไป ดังนั้น “แม่” ต้องสร้างสมดุลอย่างดีทั้งในหน้าที่ภรรยา แม่ และสะใภ้ เพื่อการอยู่ร่วมชายคาอย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งเป็นความยากลำบากในการทำบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง	-การทำงาน แห้งรายได้ของผู้สูงอายุจากลูกลดลงทำให้ผู้สูงอายุต้องทำงานพึ่งตนเองมากขึ้น -ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องต่อสู้เพื่อให้มีรายได้เพื่อจะได้ไม่รบกวนลูกมากเกินไป -ความขบถแย้งของศักดิ์ศรี ไม่อยากพึ่งลูกแต่ไม่อยากตายตามลำพัง -ความแตกต่างระหว่างเมือง-ชนบทในการดูแลผู้สูงอายุ สะท้อนเพื่อนบ้านคือคนสำคัญ	- ประกอบด้วยมิติรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย มิติสุขภาพ มิติเวลา ระยะทางและระยะห่าง 2) หน่วยงานเจ้าภาพหลักในการจัดทำฐานข้อมูล 3) รอบการสำรวจ	- หนึ่ง บริษัทใหญ่ส่วนหนึ่ง นักธุรกิจและกิจการท้องถิ่นส่วนหนึ่ง ความร่วมมือในลักษณะ Ageing agency -ภาคส่วนที่ทำหน้าที่ระดมทุน เช่นตลาดหลักทรัพย์ อาจต้องร่วมมือกับรัฐบาลในการมีช่องทางการระดมทุนพิเศษ ด้วยการสร้างเงื่อนไขพิเศษเพื่อจูงใจให้นักลงทุนแบ่งเงินลงทุนในการลงทุนในกิจการทั่วไป มาลงทุนในกิจการสังคม บางส่วน เช่นการจูงใจด้วยมาตรการภาษี การลดหย่อนอื่นๆ หรือเงื่อนไขต่างๆ เพื่อให้เงินทุนไปถึงนักธุรกิจเพื่อสังคมที่ปริมาณที่พอเพียง

การนำข้อค้นพบจากโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ มาสังเคราะห์เพื่อหาจุดเชื่อมต่อการที่สามารถฉายประเด็นสำคัญ เกี่ยวกับการ “ดูแล” และ “ประคับประคอง” ครอบครัวไทยได้เป็นองค์รวม (Hollistic) ครบถ้วนและชัดเจนขึ้น ทั้งยังทำให้เห็นปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และการอุดหนุน

เกี่ยวเนื่องกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว แม้มีอาจกล่าวได้ว่าจะสามารถสกัดประเด็นต่างๆ ได้ครบถ้วนทุกซอกทุกมุม แต่ก็พบว่าได้ทำให้เห็นประเด็นใหม่ที่มีความสำคัญเพิ่มเติมขึ้น 4 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

- 4.1 คักดีศรีของ “แม่” และ “ผู้สูงอายุ”
- 4.2 ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง
- 4.3 ความร่วมมือจากในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์
- 4.4 การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบาง

4.1 คักดีศรีของ “ผู้สูงอายุ” และ “มนุษย์แม่”

4.1.1 คักดีศรีและความจำเป็นในการพึ่งพาของผู้สูงอายุ

ความหลากหลายของรูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกัน (Living arrangement) เป็นสิ่งที่สะท้อนความจริง 4 เรื่องที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ เวลา (อดีต-ปัจจุบัน) ระยะทาง (ใกล้-ไกล) ระยะห่าง (ความสัมพันธ์อบอุ่น-ห่างเหิน) และความเปราะบาง (สถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีวิกฤตการณ์เกิดขึ้น ทำให้สูญเสียเสถียรภาพ และอาจทำให้ไม่สามารถกลับคืนสู่สภาพปกติได้ ซึ่งมีมิติต่างๆ บันทึบความอยู่ดีมีสุขของครอบครัว) ของครอบครัวไทย โดยพบว่าสัดส่วนของรูปแบบการอยู่อาศัยประเภทต่างๆ เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละยุค อาทิ ครอบครัวไทยในอดีตอาจมีลักษณะการอยู่ร่วมกันแบบ 3 เจเนอเรชัน ซึ่งเรียกว่าครัวเรือนขยาย มีสัดส่วนมากกว่าการอยู่อาศัยในรูปแบบอื่นๆ แต่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ทำให้ยุคปัจจุบันครัวเรือนเดี่ยวซึ่งมี 2 เจเนอเรชันมีไม่เพียงแต่มีสัดส่วนเพิ่มมากขึ้น แต่ยังมีหลากหลายมากขึ้น จำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีจำนวนน้อยลง อีกทั้งการย้ายถิ่น และการพัฒนาเป็นสังคมเมือง ทำให้เกิดครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนข้ามรุ่น และอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ครอบครัวก็ยังคงเป็นครอบครัวอยู่เหมือนเดิม มีสมาชิกต่างๆ อยู่ครบ แต่ทว่าอยู่อาศัยกันคนละที่ คนละครัวเรือน มีระยะทางคั่นกลางที่ส่งผลต่อเวลาการอยู่ร่วมกัน และอาจส่งผลถึงระยะห่างของความสัมพันธ์อันเนื่องจากการมีเวลาอยู่ร่วมกัน และช่วยเหลือเกี่ยวเนื่องกันน้อยลง แม้ในปัจจุบันเครื่องมือสื่อสารยุคดิจิทัลที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างสมาชิกครอบครัวได้อย่างฉับพลัน ตลอดเวลา ทั้งภาพและเสียง ในราคาที่แสนถูก แต่ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการสัมผัสอย่างใกล้ชิด ถูกพรากไปจากระยะทางที่ต้องใช้เวลาในการเดินทางมาพบปะกันนานยาวขึ้น สภาพการณ์นี้ไม่ได้เกิดแต่เพียงในกรณีที่สมาชิกครอบครัวอยู่คนละจังหวัด หรือคนละประเทศเท่านั้น แม้แต่ในมหานครและเมืองใหญ่ ที่ระยะทางห่างกันเพียงไม่กี่กิโลเมตรอาจต้องใช้เวลาเวลานานในการเดินทางมาพบปะกัน นอกจากนี้ยังพบอีกว่า แม้ในบางครัวเรือนที่สมาชิกทั้ง 3 รุ่น อาศัยอยู่ร่วมกันแบบครัวเรือนขยายก็จริง แต่

การใช้ชีวิตที่มีรูปแบบแตกต่างกัน ความเข้มข้นในการทำมาหากิน และการเดินทางระหว่างบ้านกับที่อื่นๆ นอกบ้านไม่ว่าจะเป็นที่ทำงาน หรือโรงเรียน ที่นับวันจะใช้เวลานานขึ้น ทำให้สมาชิกทั้ง 3 รุ่นแทบจะไม่ได้พบเจอกัน แม้ในทางสถิติครัวเรือนจะแสดงชัดเจนว่าเป็นครัวเรือนขยาย แต่ในบางเวลากลับอยู่กันเหมือนครัวเรือนคนเดียว ซึ่งพบทั้งในชนบท และในเมือง ซึ่งไม่ว่าจะเป็นบริบทใด ผู้สูงอายุมักเป็นกลุ่มที่ถูกทิ้งให้อยู่โดยลำพังเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งมิติความเป็นเมืองที่กำลังขยายตัวอยู่ตลอดเวลาซ้ำเติมให้เพื่อนบ้านล้วนเป็นคนแปลกหน้าที่เห็นห่าง ทั้ง “ไม่ไว้ใจ” และ “ไม่กล้า” ที่จะรบกวน หรือ “อับอาย” ที่จะเข้าไปขอความช่วยเหลือ

อันที่จริงแล้ว รูปแบบการอยู่อาศัยในปัจจุบัน ไม่ได้เป็นสาเหตุของความเปราะบางโดยตัวของมันเอง แต่สามารถนำไปสู่ความเปราะบางได้เมื่อมีสถานะอื่นแทรกแซง เช่น สุขภาพ เศรษฐฐานะ ระดับความเป็นเมือง และอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ รูปแบบการอยู่อาศัยจึงยังคงถูกรวมไว้ในสาเหตุของความเปราะบางของครอบครัว เพื่อให้เกิดการเฝ้าระวังผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายบางรูปแบบ เช่น ผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันไม่ว่าจะเป็นกับคู่สมรส หรือกับพ่อแม่ซึ่งก็เป็นผู้สูงอายุเช่นเดียวกัน มีความเสี่ยงต่อการไม่มีผู้ดูแล หรือได้รับการดูแลที่ไม่ถูกต้อง ในหลายๆ กรณี เช่น ผู้สูงอายุคนใดคนหนึ่งมีภาวะเจ็บป่วย/ติดเตียง/ทุพพลภาพ หรือมีลูกอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันแต่ไม่ได้อยู่รวมบ้านเดียวกัน หรือการสูญเสียคู่สมรส

อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังคนเดียว อาจไม่ได้เป็นครัวเรือนเปราะบางเสมอไป หากมีลูก-หลาน-เครือญาติอาศัยอยู่ในบริเวณ/พื้นที่ใกล้เคียงกัน อาจอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือตำบลเดียวกันก็ได้ เนื่องจากจะได้รับการดูแล โดยเฉพาะในเรื่องการจัดอาหารและการดูแลเมื่อเจ็บป่วย รวมทั้งการมาเยี่ยมเป็นครั้งคราวที่ค่อนข้างถี่ เพราะการเดินทางไปมาหาสู่สะดวก แต่ที่น่าเป็นกังวลคือ ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังคนเดียว แม้ว่าส่วนใหญ่สามารถทำกิจวัตรประจำวันได้เอง แต่ไม่มีลูก-หลาน-ญาติในหมู่บ้านเดียวกัน/ตำบลเดียวกัน/อยู่ห่างไกล จะมีความเปราะบางต่อการไม่ได้รับการดูแลในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการดูแลในวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังห่างไกลจากลูกหลาน-ญาติ-พี่น้อง กลัวอยู่ในใจเสมอว่า “ไม่อยากตายคนเดียว” หรือ “ตายโดยเดียว” ที่ ไร้ญาติ ขาดมิตร ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างยิ่งต่อผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในทางพุทธศาสนาที่ถือว่า การตายอย่างสงบ เป็นการตายที่จิตอยู่กับสิ่งที่ดี นึกถึงบุญกุศล มีการปล่อยวาง มีความสุขสงบท่ามกลางลูกหลานและบุคคลที่รัก (พระไพศาล, 2553) โดยการตายอย่างสงบคือเป้าหมายการตายของมนุษย์ ซึ่งให้ความสำคัญกับการดูแลด้านจิตวิญญาณ และมีพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อช่วยให้มีความสงบและจากไปด้วยจิตที่ผ่องแผ้ว (พระมโน เมตตานนโท, 2548) โดยโครงการวิจัยย่อยที่ 4 “ระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของ

ภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม” สะท้อนเป้าหมายในการเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุเสียชีวิตที่บ้าน และลดจำนวนการตายที่โรงพยาบาล (ICU)

ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังกับคู่สมรสเท่านั้น แม้ว่าจะมีความเปราะบาง แต่ก็ยังสามารถดูแลกันและกันได้ พร้อมจะร่วมโรยไปด้วยกัน แต่หากครัวเรือนใดมีผู้สูงอายุคนใดคนหนึ่งเจ็บป่วย/ติดเตียงพิการ ผู้สูงอายุอีกคนจะต้องเป็นผู้ดูแลหลัก ซึ่งนำไปสู่ความเปราะบางซ้ำซ้อนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ประเด็นสำคัญที่สะท้อนออกมา สามารถสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นยังคงเป็นประเด็นถกเถียงในเรื่องการได้รับการดูแล ซึ่งสกัดข้อมูลจากโครงการย่อย สะท้อนว่าผู้สูงอายุเลี้ยงหลาน ไม่ได้เป็นภาระเสมอไป ปู่ย่า/ตายายส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นการแบ่งเบาภาระของลูกอย่างเต็มใจ ภูมิใจที่สามารถช่วยเหลือลูกในการดูแลหลานได้ เมื่อพ่อแม่ต้องย้ายถิ่นไปทำงานหาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคม และส่งเงินกลับมาให้ที่บ้าน อย่างไรก็ตาม อาจจะมีประจวบทางด้านการเศรษฐกิจอย่างมากได้ ถ้าหากเงินส่งกลับไม่เพียงพอ และเกิดเป็นภาระแก่ปู่ย่าตายายจนส่งผลกระทบต่อหลานที่ตนเองเลี้ยงไว้ ข้อมูลน่าสนใจที่สะท้อนออกมาจากโครงการวิจัยย่อยที่ 2 “การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนครัวเรือน” และโครงการวิจัยย่อยที่ 3 “กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว” สะท้อนออกมาตรงกันคือ **ครัวเรือนข้ามรุ่นกลับมีความอบอุ่นมากกว่าครัวเรือนผู้สูงอายุอยู่คนเดียว หรือครัวเรือนผู้สูงอายุอยู่คนเดียวที่ไม่ใช่ญาติ** อาจเนื่องจากการมีหลานอยู่ด้วยเป็นความอุ่นใจที่อย่างน้อยมีใครอยู่ด้วยตลอดเวลา หรือสุขใจที่ได้ดูแลหลานซึ่งเป็นตัวแทนของลูก หรือการที่หลานทำให้ปู่ย่าตายายได้คุยกับพ่อแม่มากขึ้น เป็นตัวเชื่อม และสื่อกลางในการสื่อสาร และไปมาหาสู่ระหว่างพ่อแม่ กับปู่ย่าตายาย

อย่างไรก็ตาม พบว่าเมื่อเวลาผ่านไป บริบทครอบครัวไทยได้เปลี่ยนแปลงความคาดหวังของผู้สูงอายุจากการให้ลูกเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า มาเป็นการพึ่งพาลูกแต่เพียงยามจำเป็น เพราะเห็นแก่ความจำเป็นในการอยู่ห่างไกลเพื่อความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตของลูก ในหลายกรณีการพลัดพรากและอยู่ต่างถิ่นหรือแม้แต่ในจังหวัดเดียวกัน กลับดูห่างไกลเนื่องจากการคมนาคมใช้เวลานาน ดังเช่นการใช้ชีวิตในเมืองใหญ่ๆ เป็นประสบการณ์ที่กลายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตครอบครัวไทยมากขึ้น **ความคิดแบบ “แก่มาแล้วกินกับลูก” หรือให้ลูกเลี้ยงดูยามแก่เฒ่าอาจไม่ใช่แนวคิดของคนสมัยปัจจุบัน** ผู้สูงอายุต้องต่อสู้ต่อเพื่อให้มีรายได้เพื่อจะได้ไม่รบกวนลูกมากเกินไป เพราะลูกเองก็มีภาระค่าใช้จ่ายมากอยู่แล้วตามความแพงของค่าเงินและมาตรฐานการครองชีพสมัยใหม่ที่นับวันมีแต่จะแพงขึ้น การอยู่ไกลกันทำให้ต้อง

ดูแลตัวเองมากขึ้น และต้องอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี และมีค่า ไม่ให้ได้ว่า “แบมือขอเงินลูก” แต่ในธรรมชาติของการสูงวัยที่ชีวิตมีอะไรเหลือให้ทำไม่มาก กิจกรรมต่างๆ นอกบ้านลดลงเนื่องจากการยุติการทำงาน สังหารที่ถดถอย และรายได้ที่ลดลง ทำให้ “ยิ่งแก่ยิ่งคิดถึงลูก” และมีความกลัวติดอยู่ในใจเสมอว่า “ไม่อยากตายคนเดียว” เป็นสภาวะละล้าละลักที่ซ้ำเติมความร่วโรยของวัย ในหลายครอบครัวที่ผู้สูงวัยมีลูกหลายคน อาจโชคดีที่มีลูกบางคนอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน หรืออยู่ในละแวกใกล้เคียง เช่นในหมู่บ้านเดียวกัน หรือในอำเภอเดียวกัน แต่เมื่อมองแนวโน้มของสังคมที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่จะอัตราการเกิดน้อยลงอย่างต่อเนื่อง ชวนให้คิดว่าครอบครัวที่จะโชคดีมีลูกอยู่ใกล้ๆ จะเหลืออยู่สักกี่ครอบครัว

ข้อมูลรูปแบบการอยู่อาศัยจากโครงการวิจัยย่อยที่นำมาสกัด ตกผลึกเป็นความรู้ใหม่ว่า ครอบครัวไทยในอนาคตจะมีความเปราะบาง ในเรื่องบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ในครอบครัวมากขึ้น อันเนื่องมาจากเหตุผลสำคัญหลายประการ ที่มองเห็นชัดเจน ได้แก่ ความไม่สมดุลของลูก-หลานกับผู้สูงอายุ เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้เตรียมวางแผนการเงินระยะยาวไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงเวลาหนึ่งจึงต้องกลายเป็นผู้พึ่งพิง ดังที่เป็นที่กังวลกันทั่วไปว่า “สังคมไทยเป็นสังคมแก่ก่อนอุดม” ดังนั้น ภาระในการดูแลผู้สูงอายุในอนาคต ส่วนหนึ่งจึงตกไปอยู่ที่ลูก-หลานในครอบครัว และด้วยค่านิยม “ลูกกตัญญู” ที่ลูก-หลานรับรู้แต่เต็มอกแต่ไม่สามารถทำได้จริงในทุกครอบครัว เช่น บางครอบครัวเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ผู้ดูแลต้องทำหลายบทบาท อาทิ บทบาทในทางเศรษฐกิจ (การทำงาน) บทบาทในการดูแลทั้งบุตรและบุพการี รวมทั้งหลานไปพร้อมๆ กัน นอกจากนี้ยังต้องทำบทบาทในการดูแลสามีในคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นบทบาทเชิงซ้อนที่ลูกผู้หญิงคนหนึ่งต้องทำ ที่เป็นภาระในการดูแลบุคคลหลายช่วงอายุ (Intergenerational) จึงเป็นประเด็นซับซ้อน นำไปสู่ความวิตกกังวลของลูก-หลานที่เป็นคนรุ่นใหม่ เนื่องจากต้องการสร้างความก้าวหน้าและสร้างเนื้อสร้างตัว แต่ขณะเดียวกันก็ยังห่วงหน้าพะวงหลัง กระอักกระอ่วนใจเพราะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งบทบาทในการดูแลบุคคลหลายช่วงอายุ จะเป็นบทบาทที่พบเห็นได้ในปัจจุบันและในอนาคต ที่แนวโน้มผู้ดูแลผู้สูงอายุจะต้องทำหลายบทบาทที่มีความยากลำบากมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องเร่งเตรียมการเพื่อก้าวให้ทันกับสถานการณ์ปัญหาที่แซงหน้านโยบายไปแล้ว และยังเป็นช่องว่างของงานศึกษาวิจัยครั้งนี้

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ครอบครัวไทยยังติดกับดักความคิดเรื่อง “สถานสงเคราะห์คนชรา” ที่ถูกมองว่าเป็นสถานที่สำหรับผู้สูงอายุที่ลูกหลานไม่สามารถเลี้ยงดูได้ การไปอยู่ในสถานที่เหล่านี้ไม่ว่าจะตั้งชื่อหรูหราเพียงใด หรือมีความสะดวกครบครันมากแค่ไหน การตัดสินใจไปใช้บริการสถานที่เหล่านี้เป็นความคับข้องใจของผู้สูงอายุ ลูกหลาน และญาติพี่น้อง ส่งผลให้มีผู้สูงอายุจำนวนมากที่อยู่

ในเขตเมือง (ซึ่งปัจจุบันเมืองกำลังกลืนชนบท) ยังอยู่ในบ้านโดยไม่มีใครดูแล เนื่องจากลูก-หลานต้องไป

ทำงาน กลายเป็นผู้สูงอายุโดดเดี่ยว เดียวดาย ที่น่าเป็นกังวลในหลายๆเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องสุขภาพที่เป็นความเปราะบางในมิติแรกของผู้สูงอายุ ที่อาจนำไปสู่ความเปราะบางในมิติอื่นๆ

ขณะที่การดำเนินการของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ ในเรื่องสวัสดิการสังคมและประชาสงเคราะห์ เพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีความเป็นอยู่ที่ดีและดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างสงบสุข ในช่วงแรกจึงได้จัดตั้งสถานสงเคราะห์คนชราขึ้นเพื่อให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจน ไม่มีที่อยู่ หรือถูกทอดทิ้ง ส่วนผู้สูงอายุยากจนในพื้นที่ชนบท ให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือผ่านนโยบายเบี้ยยังชีพ โดยในช่วงแรกเน้นการสงเคราะห์ดูแลแบบเก็บตก หรือคัดเลือกเฉพาะผู้สูงอายุที่ยากจนด้วยโอกาสจริงๆ ซึ่งภาครัฐไม่ต้องเสียทรัพยากรในกลุ่มที่ไม่จำเป็น และไม่ต้องเก็บภาษีมาก แต่ทำให้ผู้สูงอายุยิ่งดูน่าเวทนา ด้อยศักดิ์ศรี และมักเกิดปัญหาเรื่องการเข้าไม่ถึงบริการ ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ต่อมาภาครัฐจึงเน้นให้การสงเคราะห์ดูแลแบบถ้วนหน้า ที่คำนึงถึงความเป็นธรรมและความทั่วถึง โดยให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้สูงอายุทุกคน ส่งผลให้ภาครัฐ มีค่าใช้จ่ายสูงตามจำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาระเพิ่มขึ้นของภาระทางการเงินการคลังของรัฐบาลและมีผลต่อความยั่งยืนของนโยบายดังกล่าวและอาจกระทบต่อสถานการณ์ด้านการคลังของรัฐบาลที่จะต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก และเป็นงบประมาณที่ผูกพันระยะยาว โดยเฉพาะเมื่อสังคมไทยจะเข้าสู่สังคมสูงวัยระดับ สมบูรณ์และ และระดับสุดยอด

กลยุทธ์การสร้างครอบครัวอบอุ่น จึงเป็นหนึ่งในวิสัยทัศน์เพื่อการพัฒนาประเทศของภาครัฐ เนื่องจากสถาบันครอบครัวเป็นเป้าหมายหลักของประเทศที่ต้องได้รับการพัฒนาให้มีความอบอุ่นเข้มแข็ง ทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมสมาชิกสามารถดูแลพึ่งพากันได้ แต่มีประเด็นท้าทายและน่าเป็นห่วงหลายประเด็นซึ่งสังคมไทยต้องระมัดระวังเพราะเป็นจุด “เปราะบาง” ที่หากไม่ได้รับการดูแลและซ่อมเสริมอาจทำให้เสี่ยงต่อการแตกสลายได้ โดยเฉพาะในสภาวะที่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามความฉับไวของเทคโนโลยี และการเชื่อมต่อที่แทบจะไร้รอยตะเข็บของโลกยุคดิจิทัล รวมทั้งการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ส่งผลต่อบทบาท/การทำหน้าที่ของครอบครัว และรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ ที่สะท้อนให้เห็นว่าครอบครัวไทยกำลังเปลี่ยนแปลงในหลายมิติที่อาจนำไปสู่ความเปราะบาง จนทำให้ผู้สูงอายุในอนาคตมีความเสี่ยงในการดำรงชีวิตทั้งในแง่เศรษฐกิจ สุขภาพร่างกายและจิตใจ ที่พักพิงและผู้ดูแล

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์จริงการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุนั้นระดับสุดยอด ไม่ใช่เรื่องเลวร้ายอย่างที่สังคมสมัยใหม่รับรู้หรือให้ความหมาย เนื่องจากผู้สูงอายุ มีศักดิ์ศรีและมีคุณค่า ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความหมายสำหรับผู้สูงอายุ นอกจากศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์แล้ว ผู้สูงอายุยังมีศักดิ์ศรีในตัวเองที่เกิดจาก

การได้ทำงาน พึ่งตนเองด้วย โดยข้อมูลสะท้อนว่าแหล่งรายได้ของผู้สูงอายุจากลูกลดลง ทำให้ผู้สูงอายุต้องทำงานพึ่งตนเองมากขึ้น

4.1.2 ศักดิ์ศรีของ “มนุษย์แม่”

“มนุษย์แม่” เป็นคำที่ได้ยินบ่อยครั้งในวาทกรรมปัจจุบันของผู้หญิงทำงานที่เป็นแม่ โดยเฉพาะแม่ลูกอ่อน สะท้อนความเข้มแข็ง (strong) เสียสละ อดทน ทำทุกอย่างเพื่อความ สุข และความก้าวหน้าของลูก แฝงความบีบคั้นของสภาพสังคมในปัจจุบัน แต่ความนัยลึกๆ ฉายความภาคภูมิใจที่ได้ทำหน้าที่อันยากลำบากนี้ แหว่คำว่า “มนุษย์แม่” ที่ถี่ขึ้นและดังขึ้น อาจสะท้อนความจริงว่า การเลี้ยงลูกในปัจจุบันเป็นความยากเย็นแสนเข็ญกว่าในอดีตหลายเท่าตัว แม้จำนวนลูกจะน้อยลงกว่าในอดีต ทั้งยังแวดล้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก พร้อมกับบริการที่ครบครัน

การปรับฐานความคิดเรื่องครอบครัวในปัจจุบัน จากการมองบนฐานชายเป็นใหญ่ในครอบครัว หรือชายผู้หาเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก และเป็น “ช้างเท้าหน้า” สู่ฐานคิดหญิง-ชายเป็นผู้สร้างรายได้ให้ครอบครัว ร่วมกันแบบ “ช่วยกันทำมาหากิน” ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างการทำงาน กับการเลี้ยงดูลูกของผู้หญิงในครอบครัวคนรุ่นใหม่ในหลายๆ ด้าน เช่น ความมั่นคงทางการเงิน ความก้าวหน้าในการทำงาน และการเลี้ยงดูลูก ซึ่งนำไปสู่ความเปราะบางของครอบครัว เพราะอย่างไรเสีย เรื่องดูแลความเรียบร้อยในบ้าน การดูแลลูก และผู้สูงอายุในบ้าน ยังเป็นบรรทัดฐานทางสังคม รวมทั้งความคาดหวังให้ผู้หญิงมีความเพียบพร้อมในบทบาทนี้ โดยนำเรื่องการจัดสรรและการดูแลลูกมากำหนดนิยามของ “แม่ที่ดี” เพื่อให้ลูกของแม่เป็นเด็กดี และมีคุณค่าต่อสังคม

การปรับฐานคิดเช่นนี้ ทำให้ “ช้างเท้าหน้า” และ “ช้างเท้าหลัง” เปลี่ยนไปในศตวรรษที่ 21 เมื่อศักยภาพของผู้หญิงไม่ได้ด้อยไปกว่าผู้ชาย อยู่ที่ว่าจะได้รับโอกาสต่างๆ จากสังคมมากน้อยแค่ไหน เช่น โอกาสในการศึกษา การบริหารประเทศ การบริหารบริษัท และหน่วยงานต่างๆ ฯลฯ ขณะที่มุมมองของการพัฒนาประเทศแบบอุตสาหกรรม ซึ่งต้องการกำลังคนที่สามารถใช้กำลังกายและกำลังสติปัญญาในการทำงาน ดังนั้น กำลังคนที่มีคุณภาพ จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาประเทศแบบอุตสาหกรรม “คน” ที่มีคุณภาพจึงเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนา ตัวอย่างเช่น คนไทยต้องเรียนหนังสือภาคบังคับเป็นอย่างน้อย คนไทยควรต้องฝึกอาชีพและพัฒนาทักษะในการทำงาน คนทำงานควรต้องมีกำลังกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ นอกจากนี้คำว่า “คุณภาพ” ตามมาตรฐานอุตสาหกรรมยังหมายถึงความสามารถในการทำงานแบบเต็มเม็ดเต็มหน่วย เต็มเวลา และทำงานล่วงเวลาได้ตามที่ผู้ประกอบการต้องการ คำว่า “คุณภาพ” ตามมาตรฐาน

อุตสาหกรรมจึงขยายความครอบคลุมไปถึงความสามารถของแรงงานในการ “ให้เวลา” แก่กระบวนการผลิตให้มากที่สุดด้วย ทำให้ผู้หญิงที่กำลังตั้งครรภ์ และ/หรือ มีภาระครอบครัว เช่น มีลูกเล็กที่ต้องดูแล และแม้จะยังไม่ได้ตั้งครรภ์ในขณะนั้น แต่อาจตั้งครรภ์ในอนาคต จึงมักเป็นแรงงานที่ถูกกีดกันไม่ให้เข้าทำงาน ทั้งนี้เพราะผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ และ/หรือ ต้องดูแลลูกเล็ก เป็นแรงงานที่ไม่สามารถทุ่มเทเวลาให้กับการทำงานได้อย่างเต็มที่ ผู้ประกอบการที่ต้องการแรงงานหญิง จึงมักนิยมประกาศรับสมัครหญิงที่ไม่มีภาระต้องตั้งครรภ์ และดูแลลูก เช่น นิยมประกาศรับสมัครผู้หญิงที่มีสถานภาพโสดเข้าทำงาน หรือสร้างกฎระเบียบการปฏิบัติงานว่าจะต้องไม่ตั้งครรภ์ ไม่มีลูกต้องดูแล เป็นต้น ประเด็นนี้เกิดเป็นกรณีร้ายแรงเมื่อเดือนสิงหาคม 2561 ที่คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยโตเกียวออกมาจับผิด และขอโทษที่แอบลดคะแนนผู้สมัครเข้าเรียนคณะแพทยศาสตร์เพศหญิง เพื่อจงใจกีดกันให้มีแพทย์หญิงน้อยลง เป็นการลดปัญหาการที่แพทย์หญิงลาออกหลังจากการตั้งครรภ์

สังคมไทยเป็นสังคมประเภทปิตาธิปไตย (Patriarchal society) ซึ่งให้คุณค่าต่อความเป็นชาย (Masculinity) มากกว่าความเป็นหญิง (Femininity) อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการแบ่งงานระหว่างเพศ และยังผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสถานภาพ (หญิง-ชาย) ในครอบครัว ซึ่งเกิดจากระบบคิดที่แบ่งสังคมออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นสาธารณะ (Public) อันได้แก่ เรื่องนอกบ้าน หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องเศรษฐกิจสังคมและการเมือง โดยกล่าวว่าโลกส่วนนี้เป็นโลกหรือสังคมของผู้ชาย และส่วนที่เป็นเรื่องส่วนตัว (Private) อันได้แก่ เรื่องในบ้านหรือการดูแลบ้านและสมาชิกภายในครอบครัว โดยมองว่าโลกส่วนนี้เป็นของผู้หญิง ทำให้ผู้ชายมักอยู่ในฐานะผู้ผลิต เลี้ยงดูครอบครัว จึงอยู่ในสถานะที่เหนือและมีอำนาจมากกว่าผู้หญิง ซึ่งเป็นความแตกต่างที่นำไปสู่ความไม่เสมอภาคทางเพศ

การสร้างสมดุลระหว่างการเลี้ยงดูลูกและการทำงาน

การที่บทบาทของผู้หญิงปัจจุบันเปลี่ยนไปจากเดิม คือผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกบ้านเพื่อร่วมรับผิดชอบภาระด้านเศรษฐกิจในครอบครัวเช่นเดียวกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงได้รับความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้นในเรื่องการทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างการทำงานกับการเลี้ยงดูลูกเนื่องจากบรรทัดฐานทางสังคม ได้จำกัดให้ผู้หญิงกลายเป็นผู้รับภาระในครัวเรือน การทำหน้าที่ “แม่” ตามความคาดหวังของสังคม เป็นความอิหลักอิเหลื่อที่ “แม่” ต้องตัดสินใจเลือกกระหว่างศักดิ์ศรีของลูกผู้หญิง ด้วยการทำงาน พึ่งพาตนเอง (Independent) กับการเป็น “แม่” และ “เมีย” ที่ดี ทำให้ผู้หญิงต้องเผชิญกับการตัดสินใจครั้งสำคัญในชีวิต และไม่ว่าทางออกจะเป็นทางใด ล้วนมีความ “เปราะบาง” อย่างใดอย่างหนึ่งแฝงอยู่ด้วยเสมอ

ในการเลือกการลาออกจากงาน เพื่อมาทำหน้าที่ “แม่เต็มเวลา” แม้จะทำให้แม่รู้สึกอึดอัดใจที่ได้ให้เวลากับลูกอย่างเต็มที่ ขจัดความพะวัคพะวงที่จะทิ้งลูกไว้ให้คนอื่นดูแล ได้เฝ้ามองดูพัฒนาการของลูกทุกนาที แต่ก็อาจมีความเครียด ที่ต้องดูแลลูกอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้ทำกิจกรรมอย่างอื่น เพราะสำหรับผู้หญิงหลายคน โดยเฉพาะที่มีความสามารถและมีการศึกษา การทำงานอย่างอื่นที่ไม่ใช่งานในบ้านเป็นการเติมเต็มที่สำคัญอย่างหนึ่งของชีวิต และขณะเดียวกันการลาออกจากงานเป็นการลดคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง กระทบต่อศักดิ์ศรีของตนเอง เพราะต้องขอเงินสามี หรือครอบครัวใช้ และยังต้องเผชิญกับสายตาและความรู้สึกของพ่อแม่และอาจารย์ญาติฝ่ายสามีที่อาจมองว่า “เกาะสามีกิน” เข้าในบางกรณีอาจคิดมากไปถึงว่า หากวันหนึ่งต้องแยกทางกันจะหาเลี้ยงตัวเองได้อย่างไร แม้ว่าอาจมีแม่เต็มเวลาหลายๆ คน มีความสามารถในการหารายได้เสริมจากการทำงานออนไลน์ หรือทำอาชีพอิสระเล็กๆ น้อยๆ อยู่ที่บ้าน แต่ก็มีข้อจำกัดในเรื่องความเพียงพอและความมั่นคงของรายได้ กรณีเลือกที่จะทำงานต่อไป ซึ่งก็จะประสบปัญหาการไม่สามารถทุ่มเทเวลาให้กับการทำงานได้อย่างเต็มที่ และกรณีเปลี่ยนงานมาเป็นงานที่มีความท้าทายน้อยลง ก็จะมีส่งผลให้สูญเสียรายได้ ดังนั้นสังคมต้องสร้างทางเลือกให้แม่ที่ทำงานและเลี้ยงดูลูก ให้สามารถปรับวิธีการทำงานและสามารถเลี้ยงดูบุตรได้ควบคู่กัน

ความคับขันในการตัดสินใจครั้งสำคัญของมนุษย์แม่นี้ สะท้อนให้เห็นว่าการมีลูกทำให้เป้าหมายชีวิตของแม่เปลี่ยน ซึ่งส่งผลให้การตัดสินใจมีลูกของผู้หญิงยุคปัจจุบัน ต้องผ่านกระบวนการกลั่นกรองทางความคิดอย่างมาก และอาจเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สามี-ภรรยายุคปัจจุบันรีรอ และลังเลมากกว่าในอดีต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการมีลูก หรือกระทั่งเพียงแค่การใช้ชีวิตร่วมกัน ทางเลือกของการสร้างครอบครัวและการเลี้ยงดูลูกแม้จะมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่การตัดสินใจก็ยากขึ้น เช่น หากเลือกการทำงาน ซึ่งแปลว่าต้องทุ่มเทเวลาให้กับการทำงานอย่างมาก จนอาจไม่เหลือเวลาในการดูแลลูก แต่ถ้าเลือกเป็นแม่เต็มเวลามาเลี้ยงดูลูก ก็แปลว่าต้องลดศักดิ์ศรีของตัวเองลงในแง่ของการยืนบนลำแข้งของตนเอง ถึงแม้ว่าจะไตร่ตรอง กลั่นกรอง และเตรียมการอย่างดีเพียงใด ความรู้สึกและประสบการณ์ที่ได้รับเมื่อลูกเกิดขึ้นมาแล้วจริงๆ มีความพิเศษและซับซ้อนกว่าที่เคยคิดไว้เสมอ แม่ส่วนใหญ่จึงยอมรับว่า “เมื่อมีลูกแล้วเป้าหมายชีวิตของแม่เปลี่ยน” แล้วต้องการที่จะให้เวลากับการเลี้ยงลูกและอยู่กับลูก ทำให้ผู้หญิงจำนวนมาก ไม่อยากลดบทบาทและศักดิ์ศรีของตัวเอง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับงาน การเปลี่ยนงาน การเปลี่ยนทัศนคติต่อการทำงาน การลดโอกาสในความก้าวหน้าในงาน การลดความท้าทายของงาน และอื่นๆ ที่สรุปแล้วเป็นการลดศักยภาพอย่างตั้งใจ เพื่อมีเวลาให้กับลูกและครอบครัวมากขึ้น ทำให้ความคิดที่อยากจะ “ลาออกมาเลี้ยงลูก” จึงไม่ใช่ทางเลือกที่เป็นไปได้ง่ายนักในสภาพเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน และเป็นเรื่องที่ไม่ต้องแปลกใจที่เพศานจำนวนลูกที่ครอบครัวสมัยใหม่พอจะรับไหวเพื่อให้ทั้งครอบครัว และเศรษฐกิจของครอบครัวดำเนินคู่กันไปได้มีอยู่เพียงแค่ 1 หรือ

2 คน เท่านั้น ขึ้นอยู่กับความพร้อมของทุนทางสังคมในแต่ละครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรบุคคลที่เป็นตัวช่วยในการเลี้ยงลูก เงินทุน เวลา อาชีพ และอื่นๆ

ด้านการตัดสินใจของแม่ในการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอาชีพ โดยเฉพาะที่รับรายได้เป็นเงินเดือน เมื่อมีลูก เปรียบกับความเปราะบางในการกลับมาสู่ที่นั่งเดิม และตำแหน่งหน้าที่เดิม ซึ่งมีความเป็นไปได้น้อย หรือแทบจะไม่มีเลย ผู้บริหารองค์กร ตกอยู่ในภาวะที่ต้องตัดสินใจเพื่อให้องค์กรดำเนินต่อไปโดยไม่สะดุด และแม่เองก็ตกอยู่ในภาวะที่ต้องตัดสินใจว่าจะเลือกการมีลูก การดูแลลูก หรือความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ซึ่งต่างมีความหมายในระยะยาวต่อตัวแม่และครอบครัวเช่นเดียวกัน ไม่เพียงเท่านั้น ความก้าวหน้าและความมั่นคงในอาชีพ ยังหมายถึงความมั่นคงของอนาคตของตัวแม่เอง ที่หลายคนรู้สึกตัวเข้าไปว่ามั่นคงและแน่นอนกว่าชีวิตสมรส หากวันหนึ่งเกิดเหตุการณ์ที่ต้องอยู่เพียงลำพัง การมีอาชีพ และรายได้จะเป็นสิ่งที่รับประกันการดำเนินต่อไปของชีวิตตนเองและชีวิตลูก

นอกจากนี้ ความคาดหวังจากครอบครัว โดยเฉพาะฝั่งสามีที่มีต่อสะใภ้ในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต จากความคาดหวังให้ช่วยดูแลจัดระเบียบบ้านช่องให้มีความเรียบร้อย และดูแลสมาชิกให้มีความสุขสมบูรณ์ ในปัจจุบันยังคาดหวังให้ “ช่วยกันทำมาหากิน” เนื่องจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจ รวมไปถึงจนถึงความมีหน้าที่ลูกสะใภ้มีหน้าที่การงานที่ทัดเทียม การลาออกจากงานเพื่อมาดูแลลูกจึงอาจไม่ใช่บทบาทในอุดมคติของครอบครัวไทยในปัจจุบัน แม้จะพบเห็นอยู่บ้างในสังคมที่ชายเป็นผู้นำสูง เช่น เกาหลี หรือกลุ่มเอเชียใต้ ความยึดติดต่อสายตาพ่อแม่ และญาติฝั่งสามี ทำให้ภรรยาต้องสร้างสมดุลอย่างดีทั้งในหน้าที่ภรรยา แม่ และสะใภ้ เพื่อการอยู่ร่วมชายคาอย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งเป็นความยากลำบากในการทำบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง

หากมองในมุมของสตรีนิยม (Feminism) ตามหลักการศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ผู้หญิงย่อมมีคุณค่าของความเป็นมนุษย์เทียบเท่าผู้ชาย ซึ่งแปลว่าในยุคนี้การทำงานในบ้าน เช่น การเลี้ยงดูบุตร การช่วยงานบ้านต่างๆ ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของผู้หญิงเสมอไป เพราะผู้ชายหรือพ่อสามารถเป็นตัวแทนของครอบครัวในการดูแลและเลี้ยงดูบุตร ก็จะทำให้ผู้หญิงได้รับโอกาสที่เท่าเทียม ดังนั้นการศึกษานี้ จึงนำเสนอให้สร้างความตระหนักเรื่องความเท่าเทียมระหว่างบทบาทหญิง-ชายในประเด็นการทำงานในบ้าน ซึ่งจะนำไปสู่ความความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้น นอกจากนี้ ควรต้องรณรงค์นายจ้างหรือผู้ประกอบการในการให้โอกาสแม่ที่ต้องดูแลลูกกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยมีทางเลือกให้ทำงานแบบไม่เต็มเวลาหรือมีเวลาการทำงานที่ยืดหยุ่นได้ ที่สำคัญ สิ่งที่ต้องปรับเปลี่ยนควบคู่ไปด้วยคือการปรับทัศนคติของคนไทยว่า และให้ข้อมูลว่าไม่ใช่ผู้หญิงเท่านั้นที่มีหน้าที่เลี้ยงลูกและดูแลบ้าน เพราะในยุคโพรพอบ้านหรือผู้ชายก็ทำ

หน้าที่หลักในการเลี้ยงดูบุตร ขณะที่ภรรยากลับไปทำงานก็มีตัวอย่างให้เห็นไม่น้อย ซึ่งเรื่องนี้น่าจะเป็นทางเลือกของครอบครัวเองว่า ใครจะเป็นคนหารายได้เข้าบ้าน และใครจะทำหน้าที่ดูแลบ้าน เพราะทุกวันนี้บทบาทในการทำงานของผู้หญิงไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในบ้านอีกต่อไปแล้ว ถึงที่สุดแล้ว “แม่” ควรจะมีทางเลือกหลายๆ ทางเลือกที่ลงตัวและเหมาะสมกับแต่ละคน

ข้อมูลทั้งหมดที่สะท้อนออกมา มีนัยยะว่าในอนาคต ประเทศไทยจะเผชิญปรากฏการณ์สังคมผู้สูงอายุในรูปแบบใหม่ๆ ทั้งในด้านรูปแบบการอยู่อาศัยในบางรูปแบบของผู้สูงอายุที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น การลดลงของผู้ดูแลในครอบครัว ได้แก่ การลดลงของบุตรจำนวนมาก และลดลงอยู่เรื่อยๆ เนื่องจากปัจจุบันการอพยพแรงงานจากชนบทเข้าเมือง หรือจากภาคหนึ่งไปอีกภาคหนึ่งทำให้ความเข้มแข็งของครอบครัวลดลง คนในครอบครัวกระจายกันอยู่ ทำให้ขาดแคลนกำลังคนที่จะดูแลผู้สูงอายุที่บ้านได้ ยิ่งปัจจุบันเมื่ออายุยืนยาวขึ้น ภาวะการเจ็บป่วยก็เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังที่เพิ่มขึ้นและจะเป็นปัญหาในอนาคต อันได้แก่ภาวะทุพพลภาพ ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ซึ่งกลายเป็นภาวะที่จำเป็นต้องมีผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด รวมทั้ง ภาวะด้านจิตใจต่างๆ เช่น เหงา ซึมเศร้า การแยกตัวจากสังคม ซึ่งต้องการการดูแลระยะยาว

“วยาสดี” สติแห่งการติดตามการเปลี่ยนแปลงของวัย

ปรากฏการณ์ดังกล่าวฉายภาพให้เห็นว่าในอนาคตการดูแลผู้สูงอายุตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสียชีวิต จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคประชาชน และภาคเอกชนในรูปแบบของการเป็นหุ้นส่วนทางสังคมและการดำเนินกิจการเพื่อสังคมมากขึ้น เนื่องจากภาครัฐเพียงหน่วยงานเดียว ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเบ็ดเสร็จ ชุดงานวิจัยนี้ ตั้งใจที่จะเสนอคำว่า “วยาสดี” อันเป็นสติแห่งการติดตาม และระลึกและรู้ทันการเปลี่ยนแปลงของวัย เพิ่มเติมจากคำว่า “มรณานุสติ” หรือ “มรณสติ” อันเป็นการระลึกถึงความตายเสมอซึ่งเป็นหลักพึงปฏิบัติของชาวพุทธอยู่แล้ว วยาสดี นี้เป็นการเตรียมตัวให้รับกับสภาวะการสูงวัยของสังคมไทยในอนาคต ที่จะมีมีความเปราะบางมากขึ้น เนื่องจากสังคมไทยจะกลับไปอยู่ใกล้ชิดกันเหมือนเดิมได้ยาก หากโครงสร้างประชากรมีแนวโน้มดังเช่นที่เป็นอยู่นี้ การเตรียมตัวต้องทำแต่เนิ่นๆ และรู้ว่าสิ่งที่เผชิญในอนาคต 10 ปี 20 ปี 30 ปี หรือนานกว่านั้น จะเป็นอย่างไร การเตรียมตัวเพื่อดูแลตัวเอง และสร้างความเข้มแข็ง (Strong) ในการดูแลตัวเอง ต้องมีความพร้อมด้านใดบ้าง และจะยังให้มีกลไกการดูแลซึ่งกันและกันในรูปแบบใหม่ๆ ได้อย่างไร แต่อย่างน้อยๆ ควรได้สร้างความแข็งแกร่ง 3 ด้านที่สำคัญดังนี้

1) นโยบายสังคมที่เข้มแข็ง เพื่อให้สามารถดักศักยภาพและความสามารถของผู้สูงอายุมาใช้ประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เนื่องจากโดยภาพรวมแล้วผู้สูงอายุจำนวนมาก ยังคงเป็น

ผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ มีความสามารถ มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ในชีวิต และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม แต่ภาครัฐต้องสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) และให้การศึกษา การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง (Educate) ในการเตรียมการรับมือสังคมผู้สูงอายุอย่างมีสติ

2) ผู้สูงอายุและผู้หญิง ต้องมีสติเข้มแข็ง และตระหนักถึงทางเลือกที่หลากหลาย ที่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ที่จะมากระทบหรือทำให้เปราะบางได้ ต้องเตรียมการดูแลตนเองให้มีสุขภาพ (กาย+ใจ) ที่ดี ไม่เป็นภาระแก่ลูกหลาน

3) คนในสังคมมีความร่วมมืออย่างเข้มแข็ง ต้องเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง เข้าใจความเป็นไปของสังคมผู้สูงอายุ และเข้าใจในพฤติกรรมของผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยให้เขาเลือกใช้ทางเลือกที่เหมาะสมในการกระทำต่อผู้สูงอายุยิ่งขึ้นโดยไม่มีอคติหรือทัศนคติด้านลบต่อผู้สูงอายุ (วยาคติ) มีความเมตตา กรุณาและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน

ซึ่งความเข้มแข็งของสังคมใน 3 ด้านนี้จะทำให้เกิดคุณธรรม-จริยธรรมขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข เท่ากับว่าสังคมไทยต้องมีสติ ทั้งการมีสติต่อสังคมผู้สูงอายุและสติที่จะตามมาตอนเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งการมีสตินี้ไม่สามารถสร้างได้ด้วยความรู้ที่เป็นศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้ความรู้ที่เป็นศิลปะหรือความรู้จากจิตสำนึกที่อยู่ภายใน ได้แก่ ความรัก ความเข้าใจ ความสามัคคี ความดี ความงาม ความเมตตา ให้เกิดขึ้นในหัวใจของทุกคน ก็จะทำให้สังคมเข้มแข็งได้

4.2 ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง

นิยามและความหมายของครอบครัวและครัวเรือนเปราะบาง มีความสำคัญมากขึ้นในศตวรรษที่ 21 ที่นอกจากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอยู่อาศัยให้หลากหลายขึ้นแล้ว ยังมีความเชื่อมโยงกับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ผู้สูงอายุในครัวเรือนเปราะบางพึงได้รับจากหน่วยงานภาครัฐ ในฐานะประชาชนคนหนึ่งย่อมมีสิทธิในความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสิทธิตามธรรมชาติ มิได้เกิดจากการที่รัฐ บัญญัติให้ หากแต่เป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกันหมด และทุกคนเป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย สิทธินี้เกี่ยวกับรากฐานของความเป็นมนุษย์ที่ประกอบด้วย การต้องมีชีวิตอยู่รอด การต้องมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ การต้องอยู่ภายใต้ระบบการเมืองที่เป็นธรรม รวมทั้งการที่ต้องอยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี ที่รัฐต้องรับรองและคุ้มครองให้กับประชาชนทุกคนเสมอเหมือนกัน

ขณะที่นิยามความหมายของครอบครัวเปราะบางขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) กับนิยามความหมายของครัวเรือนเปราะบางที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง เนื่องจากใน

มุมมองของ อปท. มุ่งฉายภาพของครัวเรือนที่มีความเสี่ยงในการดำรงชีวิตทั้งในแง่เศรษฐกิจ สุขภาพ ร่างกาย ตลอดจนการไร้ที่พึ่งพิง เป็นสำคัญ เช่น ครัวเรือนที่มีผู้พิการ ครัวเรือนยากไร้ (ไม่มีงานทำ/ไม่มีที่อยู่อาศัย/หรือมีบ้านเรือนในลักษณะไม่ถาวร) จากนั้นจึงจะมาพิจารณาถึงครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้เป็นลำดับถัดไป

ขณะที่ในสถานการณ์จริง ครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว หรือผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง ที่ยังสามารถดูแลช่วยเหลือตนเอง สามารถประกอบอาชีพได้ ทาง อปท. จะไม่ได้พิจารณาว่ากลุ่มครัวเรือนเหล่านี้เป็นครัวเรือนเปราะบางที่อยู่ในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงและต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เช่นเดียวกันกับครัวเรือนข้ามรุ่นที่พบว่า อปท. ส่วนใหญ่ยังคงมีการรับรู้ด้านความเปราะบางของครัวเรือนกลุ่มนี้อยู่ในระดับที่น้อยมาก เนื่องจากมองว่าเป็นเรื่องที่ผสมกลมกลืนจนกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้สูงอายุไปแล้ว ซึ่งการดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งกับบริบทในพื้นที่จริง จะทำให้ผู้สูงอายุในพื้นที่จริงตกขอบนิยามของการช่วยเหลือ หรืออาจกล่าวได้ว่านโยบายสังคมไม่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง

ฐานข้อมูลเพื่อชี้และติดตามความเปราะบาง

การจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ มีความสำคัญที่จะช่วยทำให้มองเห็นภาพความจริงได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด และน่าจะช่วยให้การกำหนดจังหวะก้าวเดินในลำดับต่อไปของสังคมผู้สูงอายุมีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น เนื่องจากรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุในสังคมไทย สะท้อนทั้งความอบอุ่นและความเหินห่างของครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและครอบครัว ทั้งนี้มีสาเหตุจากการที่สังคมกำลังเปลี่ยนผ่านอย่างรวดเร็ว ทำให้ประเด็นรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุบางรูปแบบเกิดขึ้น เช่น ครัวเรือนข้ามรุ่น ครัวเรือนผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังคนเดียว/คู่สมรส/พ่อแม่ ที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งถูกทอดทิ้งให้โดดเดี่ยว เดียวดาย เกิดเป็นความทุกข์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากความทุกข์ภายในใจของผู้สูงอายุ เป็นประสบการณ์ชีวิตที่ไร้พลังอำนาจ ความขาดแคลนและความสูญเสีย

ในชุดโครงการวิจัยนี้ได้ฉายภาพให้เห็นว่า ครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว หรือผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง ที่ยังสามารถดูแลช่วยเหลือตนเอง สามารถประกอบอาชีพได้ และครัวเรือนข้ามรุ่น ซึ่งต้องถูกนำมาพิจารณาจัดลำดับความเปราะบาง ร่วมกับภาพของครัวเรือนที่มีความเสี่ยงในการดำรงชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจ-สังคม สุขภาพร่างกาย เช่น ครัวเรือนที่มีผู้พิการ ครัวเรือนยากไร้ไม่มีงานทำ/ไม่มีที่อยู่อาศัย/หรือมีบ้านเรือนในลักษณะไม่ถาวร ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวที่ไม่สามารถดูแลตนเองได้ เพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดทำฐานข้อมูลด้านครอบครัวเปราะบาง

โดยที่ระบบฐานข้อมูลครอบครัวเปราะบางถือเป็นสิ่งสำคัญ และถือเป็นทรัพยากรที่มีค่าของหน่วยงาน ที่จะช่วยให้เกิดการกำหนดนโยบายและแนวทางการดำเนินงานไปปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของนโยบายคือการพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุและประชากรทุกกลุ่มได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะทำให้ข้อมูลของหน่วยงานมีความถูกต้อง แม่นยำ ทันสมัย และสะดวกต่อการเรียกใช้งาน นอกจากนี้ยังช่วยให้หน่วยงานสามารถกำหนดแนวนโยบายและทิศทางการพัฒนาผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็นสำคัญที่สะท้อนออกมาในการจัดทำฐานข้อมูล ได้แก่ 1) เกณฑ์ในการจัดลำดับความเปราะบาง ซึ่งประกอบด้วยมิติรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย มิติสุขภาพ มิติเวลา ระยะทางและระยะห่าง และ 2) หน่วยงานเจ้าภาพหลักในการจัดทำฐานข้อมูล ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่รับผิดชอบ ต้องทำการสำรวจอย่างน้อย 2 ปีครั้ง เนื่องจากว่าครอบครัวความเปราะบาง มีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นพลวัตร ซึ่งหน่วยงานนี้ต้องมีศักยภาพในการประเมินความเปราะบาง ที่พิจารณาปัจจัยร่วมหลายอย่าง ไม่ใช่แต่เพียงความยากจน สุขภาพ และความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หรือไม่เท่านั้น แต่อาจต้องรวมถึงการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือน วิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และอื่น และอาจต้องทำงานคล้ายคลึงกับ Age agency ในประเทศสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร หรือเครือรัฐออสเตรเลีย ฐานข้อมูลนี้จะมีความสำคัญในการกำหนด และขับเคลื่อนนโยบายผู้สูงอายุ และนโยบายครอบครัว รวมทั้งการแสวงหาภาคีภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมให้เข้าทำงานร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม หากจะพิจารณาถึงความเปราะบางในระดับครัวเรือนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่ด้วยกันตามลำพัง หรือกลุ่มครัวเรือนข้ามรุ่น สถานการณ์ตามสภาพความเป็นจริงคือ หากผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง นั้นหมายความว่า ในครัวเรือนนั้นๆ จะยังคงมีผู้ที่คอยดูแลกันอยู่ ไม่ต้องห่วงมากนัก ขณะที่ครัวเรือนข้ามรุ่นก็ไม่ได้มีประเด็นน่ากังวลเป็นพิเศษ เพราะผู้สูงอายุยังสามารถดูแลช่วยเหลือตนเอง รวมถึงบุตรหลานได้ ที่สำคัญคือ บทบาทของชุมชนในสังคมไทย ยังคงมีระบบเพื่อนบ้านที่สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้เป็นอย่างดีนั่นเอง

4.3 ความร่วมมือจากในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์

ครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม มีแนวโน้มเพิ่มจำนวนมากขึ้น และมีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น มีรูปแบบการอยู่อาศัยที่ไม่ตรงกับนิยาม กลางวันอยู่คนเดียว กลางคืนอยู่กับลูก/หลาน หรือกลางวันอยู่กับลูก/หลาน กลางคืนอยู่คนเดียว (ลูกหลานทำงานเช้ากะ) หรือการอาศัยใน

ครัวเรือนข้ามรุ่น ซึ่งข้อมูลดั้งเดิมสะท้อนเพียงว่า ส่วนใหญ่ครัวเรือนประเภทนี้มีความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจ แต่ข้อมูลใหม่จากโครงการสะท้อนความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น หมายความว่าความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจก็ยังเป็นปัญหาอยู่ ขณะที่ปัญหาใหม่ที่ต้องร่วมพิจารณาด้วย เช่น อายุหลาน-อายุผู้สูงอายุ เนื่องจากอาจนำไปสู่ความเปราะบางได้ เช่น หลานอายุ 12-13 ปี อาศัยกับผู้สูงอายุ 70-74 ปี ในบางครอบครัวไม่มีความเปราะบาง เนื่องจากผู้สูงอายุยังทำอะไรด้วยตัวเองได้ แต่ถ้าหลานอายุ 14-17 ปี อาศัยอยู่กับผู้สูงอายุ อายุ 75-79 ปี มีความเปราะบางในหลายๆ เรื่อง เนื่องจากหลานอยู่ในภาวะของการเข้าสู่วัยรุ่น ส่วนผู้สูงอายุเข้าสู่ภาวะต้องพึ่งพา ทั้ง 2 ภาวะเมื่อมาอยู่ด้วยกัน ทำให้เกิดความเปราะบางหลายๆ เรื่อง 1) ผู้สูงอายุไม่สามารถสอนการบ้านหลานได้ 2) เกิดช่องว่างระหว่างวัย นำไปสู่ความต้องการที่แตกต่างกัน ขณะที่ถ้าหลานอายุ 18 ปีขึ้นไป อาศัยกับผู้สูงอายุ 80 ปีขึ้นไป ความเปราะบางเริ่มลดลง เพราะว่าหลานสามารถดูแลผู้สูงอายุได้ ภายใต้ค่านิยม “ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี” โดยเฉพาะความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ บิดา-มารดา เป็นต้น ข้อมูลดังกล่าว สะท้อนว่า การมองผู้สูงอายุในครัวเรือนข้ามรุ่นในลักษณะเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน (Homogeneity) ทั้งๆ ที่ประชากรกลุ่มนี้มีความหลากหลายนั้น อาจสร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ในระดับที่ทำให้ผู้สูงอายุได้รับการช่วยเหลือไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริงทีเดียว เนื่องจากความแตกต่างเหล่านี้มีผลต่อศักยภาพของผู้สูงอายุในการดูแลตนเองและความต้องการของผู้สูงอายุในการได้รับการดูแลที่แตกต่างกัน ซึ่งปัญหานี้การมีฐานข้อมูลครัวเรือนเปราะบางที่เสนอไปข้างต้น จะสามารถช่วยบรรเทาได้

การดูแลนี้มีความหมายรวมถึงดูแลกันจนกระทั่งถึงวาระสุดท้าย แม้ว่ารัฐบาลได้จัดทำนโยบายที่จะรองรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ที่ได้กำหนดวิสัยทัศน์พัฒนาคุณภาพประชากรทุกช่วงวัย ให้สามารถเป็นพลังในการขับเคลื่อนการเจริญเติบโตของประเทศ มีหลักประกันที่มั่นคง พร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุที่มีการจัดสวัสดิการอย่างยั่งยืน แต่การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านสำคัญใน 3 มิติ คือ 1) การเปลี่ยนผ่านทางด้านประชากร ที่ส่งผลให้ความสมดุลระหว่างกลุ่มอายุของประชากรเปลี่ยนแปลงไป 2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และการกำหนดงบประมาณของภาครัฐ ที่ส่งผลให้นโยบายการจัดสวัสดิการสังคมของประเทศไทย ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตของประชากรเปลี่ยนไป จากการจัดสวัสดิการแบบถ้วนหน้ามาเป็นการจัดสวัสดิการแบบการช่วยเหลือแบบเก็บตก เพื่อลดงบประมาณด้านสวัสดิการสังคม และภาระค่าใช้จ่ายสาธารณะ 3) การเปลี่ยนผ่านทางด้านสังคม ปัจจุบันกำลังเผชิญภาวะการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งภายในและภายนอกครอบครัว การเจริญเติบโตของสังคมเมือง ทำให้แรงงานต้องย้ายถิ่นเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเขตเมือง เกิดการทอดทิ้งผู้สูงอายุให้อยู่กับหลาน บทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป แม้ว่าจะช่วยทำให้ครอบครัวมีรายได้

เพิ่มขึ้น แต่ก็อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในบทบาทหน้าที่ ระหว่างการทำงานกับชีวิตครอบครัว ขณะที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แม้จะทำให้เกิดความสะดวกสบายในการใช้ชีวิต สมาชิกครอบครัวสามารถสื่อสารกันได้มากขึ้นผ่านสังคมออนไลน์ แต่ก็ส่งผลให้สมาชิกครอบครัวมีความห่างเหินกัน เพราะขาดการปฏิสัมพันธ์กันแบบการพบหน้าค่าตากัน

การเปลี่ยนผ่านที่สำคัญดังกล่าวบ่งบอกความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย ให้กลายเป็นความเปราะบางภายใต้รูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ขณะที่ช่องว่างของการดำเนินการจากการที่ผู้สูงอายุเพิ่มจำนวนขึ้นเกือบทุกภูมิภาคทั่วโลก ได้ทำให้รัฐบาลในทุกประเทศ หาทหารับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่างๆ เพื่อดูแลให้ผู้สูงวัยห่างไกลจากความเปราะบางไปตลอดจนวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งในเรื่องร่างกาย จิตใจ สังคม สุขภาพ และเศรษฐกิจ ซึ่งในหลายประเทศเริ่มพบว่า การดำเนินการโดยภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียวอาจส่งผลกระทบต่อระบบการเงินและการคลังของประเทศ โดยบทเรียนจากหลายประเทศที่เข้าสู่สังคมสูงอายุก่อน ได้จัดการกับปัญหาโดยการส่งเสริมแนวทางภาคีสวัสดิการสังคม โดยให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการจัดหาบริการ เพื่อสนับสนุนให้การดูแลผู้สูงอายุในสังคมมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยในการดำเนินการของแต่ละประเทศ ก็จะมีแนวทางในการที่มีทั้งข้อดี ข้อเสียที่แตกต่างกันไป โดยทั่วไป มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินการ เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเป็นสำคัญ

ในสังคมไทยดั้งเดิมการดูแลผู้สูงอายุเริ่มที่บ้านหรือครอบครัวขยายไปสู่เครือญาติ เพื่อนบ้าน จนถึงพระสงฆ์ รัฐบาลท้องถิ่น รัฐบาลกลาง นักลงทุนทางสังคม ผู้ประกอบการทางสังคม บริษัทเอกชน นักธุรกิจ ในท้องถิ่น แต่เมื่อผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นจำเป็นต้องอาศัยภาคส่วนต่างๆ ในการดูแลผู้สูงอายุ เนื่องจากเป็นภาระกระจายทรัพยากรเพื่อจัดบริการให้กับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมในรูปแบบของบริการทางสังคม การประกันรายได้ หรือการสงเคราะห์ประชาชน ทั้งนี้เพื่อให้การคุ้มครองดูแลผู้สูงอายุให้มีความเป็นอยู่ที่ดีไปตลอดวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งในเรื่องร่างกาย สังคม สุขภาพ และเศรษฐกิจ

ระบบสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุแบบบูรณาการ จึงเป็นแนวทางในการดำเนินการเพื่อส่งเสริมภาคีสวัสดิการสังคมจากการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม เพื่อสนับสนุนให้เกิดระบบหรือกลไกในการดูแลผู้สูงอายุร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมในการดูแลผู้สูงอายุที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เป็นการเชื่อมต่อภาพการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึงท้องถิ่น กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” เป็นการส่งสัญญาณให้เห็นว่า เรื่องของครอบครัวไม่ใช่เรื่องของเฉพาะครอบครัว แต่เป็นเรื่องที่ทุกภาคส่วนต้องระดม

กำลังและทรัพยากรเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ครอบครัวไทย แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้างประชากรจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นนี้ เพื่อให้ครอบครัวไทย และสังคมไทย ดำเนินไปได้อย่างเข้มแข็ง

ความท้าทายที่เป็นไปได้อย่างหนึ่ง ได้แก่ การสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการการดูแลในระยะสั้นหรือระยะกลางในสถานประกอบการ หรือในสถานที่ใกล้เคียงกับสถานประกอบการ เพื่อช่วยให้วัยแรงงานสามารถทำงานเชิงเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ในระหว่างวัน หรือการจัดการดูแลระยะยาวที่ปรากฏในรูปแบบของสถานบริบาล บ้านพักคนชรา หรือโรงพยาบาลที่ให้บริการดูแลระยะยาว เป็นต้น เนื่องจากประเทศไทย การหวังให้ภาครัฐเป็นตัวแสดงหลักในการแก้ไขปัญหาสังคมที่เกิดจากสถานการณ์เปลี่ยนผ่านนี้ คงเป็นไปได้ยากเช่นเดียวกัน เนื่องจากการทำงานของภาครัฐไม่มีความคล่องตัว และไม่มีความต่อเนื่อง ขณะที่การคาดหวังให้ภาคธุรกิจเป็นตัวขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหา ก็มีความเป็นไปได้ยากเช่นเดียวกัน เนื่องจากเป้าหมายของการทำธุรกิจคือการแสวงหากำไรสูงสุดไม่ใช่แก้ไขปัญหาสังคม แม้ว่าภาคธุรกิจจะแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม โดยการทำ CSR ก็ตาม แต่เป้าหมายของการทำ CSR ก็เป็นไปเพื่อสร้างภาพลักษณ์ขององค์กรมากกว่าแก้ไขปัญหาสังคม ส่วนภาคประชาสังคมหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ก็มีความเป็นไปได้ยากไม่แตกต่างกัน เนื่องจากภาคประชาสังคมของประเทศไทยไม่มีความเข้มแข็ง ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองให้ดำเนินการแบบยั่งยืนได้ เนื่องจากขาดแหล่งทุนสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่งที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากต่างประเทศ ก็มีเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ของผู้ให้ทุนมากกว่าช่วยแก้ไขปัญหาสังคมอย่างแท้จริง

ทางออกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาสังคมในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านนี้ ได้แก่ การเชื่อมต่อระหว่างภาคธุรกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ในห่วงโซ่คุณค่า การสร้างผู้ประกอบการทางสังคมให้มีจำนวนมากๆ เพื่อให้ผู้ประกอบการทางสังคม ทำหน้าที่สะสมความมั่งคั่งทางสังคม โดยการทำงานแบบธุรกิจ แต่มีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ของสังคม ไม่หวังผลกำไรเป็นเม็ดเงิน แต่หวังผลกำไรเป็นการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับนวัตกรรมทางสังคม เป็นการรวมธุรกิจแบบไม่หวังผลกำไร (สังคม+สิ่งแวดล้อม) เข้ากับธุรกิจหลักของบริษัท ซึ่งผู้ประกอบการทางสังคม คือคนรุ่นใหม่ที่กำลังเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย ที่เข้าใจปัญหาผู้สูงอายุ เมื่อจบการศึกษามีจิตสำนึกรักบ้านเกิด จึงต้องการกลับมาพัฒนาและแก้ไขปัญหาสังคมผู้สูงอายุในบ้านเกิด แต่ขณะนี้มีมหาวิทยาลัยที่เปิดสอนหลักสูตรผู้ประกอบการทางสังคม ยังมีจำนวนน้อยมาก ดังนั้น แนวทางหนึ่งคือภาครัฐที่เกี่ยวข้องต้องสนับสนุนส่งเสริมมหาวิทยาลัยให้มีหลักสูตรผู้ประกอบการทางสังคม เปิดสอนให้กับนักศึกษาที่เรียนในด้านการบริหารธุรกิจ และสนับสนุนทั้งผู้ประกอบการธุรกิจและผู้ประกอบการทางสังคม ซึ่งสามารถดึงความสนใจของนักศึกษาที่ต้องการทำธุรกิจ

หรืออยากเป็นผู้ประกอบการให้หันไปสนใจการแก้ไขปัญหาสังคมด้วย เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาในสังคมผู้สูงอายุในปัจจุบันและในอนาคต ซึ่งสามารถสร้างผลกระทบที่ใหญ่ขึ้นมากกว่าที่ภาครัฐหรือภาคประชาสังคมทำเพียงลำพัง ทั้งนี้ กลไกในการระดมทุนเพื่อบำรุงกิจการเพื่อสังคมเหล่านี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากธรรมชาติของกิจกรรมเพื่อสังคมจะมีโอกาสสร้างกำไรหรือขยายกิจการให้มากพอที่จะดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพอาจทำได้โดยง่าย ภาคส่วนที่ทำหน้าที่ระดมทุน เช่น ตลาดหลักทรัพย์ อาจต้องร่วมมือกับรัฐบาลในการมีช่องทางการระดมทุนพิเศษ ด้วยการสร้างเงื่อนไขพิเศษเพื่อจูงใจให้นักลงทุนแบ่งเงินลงทุนในการลงทุนในกิจการทั่วไปมาลงทุนในกิจการสังคมบางส่วน เช่น การจูงใจด้วยมาตรการภาษี การลดหย่อนอื่นๆ หรือเงื่อนไขต่างๆ เพื่อให้เงินทุนไปถึงนักธุรกิจเพื่อสังคมที่ปริมาณที่พอเพียง

4.4 การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบาง

ทุนทางสังคมในมิติต่างๆ เช่น ระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ รักใคร่ปรองดอง ภูมิปัญญา จารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ อุดมการณ์ จริยธรรม ศาสนา และเครือข่ายทางสังคม ฯลฯ นับว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจิตวิญญาณของภาคีเครือข่าย/หุ้นส่วนทางสังคม สามารถนำปัญญามาเป็นพลังในการยกระดับจิตใจให้สามารถมองเห็นความทุกข์ของผู้สูงอายุอย่างเป็นองค์รวม โดยคำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ การเคี้ยวต้นองคค์ความรู้จากโครงการย่อยครั้งนี้ ฉายภาพทุนทางสังคม ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ (ผู้สูงอายุและภาคีเครือข่าย/หุ้นส่วนทางสังคม) ทุนสถาบัน (ครอบครัว+ชุมชน) ทุนปัญญา (องค์ความรู้) ทุนทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งฉายประเด็นรายละเอียดดังนี้

4.4.1 ทุนมนุษย์

ประเทศไทยมีทุนทางสังคมเป็นหัวใจสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งทุนมนุษย์แบ่งออกเป็นผู้สูงอายุ และหน่วยงานภาคีเครือข่าย ผู้สูงอายุในฐานะทุนมนุษย์เป็นบุคคลที่มีประโยชน์ต่อสังคมที่เปี่ยมไปด้วยศักยภาพ ทั้งในด้านภูมิความรู้ และประสบการณ์การดำเนินชีวิต มีความเข้าใจชีวิตอย่างลึกซึ้งสามารถชี้แนะลูกหลาน คนในสังคม ในชุมชน ให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม ตลอดจนมีการหยิบยกภูมิปัญญาท้องถิ่นของสังคมไทยมาส่งเสริมอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ลูกหลาน หรือเยาวชนคนรุ่นหลังในสังคมอย่างต่อเนื่อง การมีผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเท่ากับว่ามีทุนมนุษย์ที่มีศักยภาพเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งไม่ใช่เพียงแต่ทุนมนุษย์ที่เป็นผู้สูงอายุเท่านั้น แต่ยังหมายถึงผู้ที่เปี่ยมเพียงขับเคลื่อนจากภาคีเครือข่ายต่างๆ จากในบ้าน คนในครอบครัว เครือญาติ คนข้างบ้าน รัฐบาลท้องถิ่น

รัฐบาลกลาง นักลงทุนทางสังคม ผู้ประกอบการทางสังคม นักธุรกิจท้องถิ่น ซึ่งหันมาสนใจและเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น ในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกันในการแก้ไขปัญหา ซึ่งส่งผลในทางปฏิบัติและผลลัพธ์ที่ออกมาในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน ในรูปของการรวมกลุ่มและเกิดเป็นเครือข่ายของชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เป็นต้น รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนสร้างสรรค์ และสั่งสมขึ้นมาเพื่อการดำรงชีพ สามารถเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนให้ชุมชนต่างๆ มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว บทเรียนที่ได้ในการศึกษานี้คือ ทุนมนุษย์เหล่านี้ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี มีความคิดสร้างสรรค์ และมีภาวะผู้นำสูง

4.4.2 ทุนสถาบัน ประกอบด้วยทุนครอบครัวและชุมชน

ครอบครัวจะทำหน้าที่ดูแล คุ้มครอง และให้การสนองตอบความต้องการทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ และสังคมแก่ผู้สูงอายุ จนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งสมาชิกครอบครัวถือได้ว่าเป็นบทบาทหน้าที่ในการดูแลผู้สูงอายุ โดยครอบครัวที่มีสมาชิกจำนวนมากย่อมมีเครือข่ายการดูแลมากกว่า ความเชื่อและทัศนคติของสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับหลักศาสนา ค่านิยมเรื่องความกตัญญูและบาปบุญคุณโทษ สัมพันธภาพของสมาชิก และทรัพยากรที่มีอยู่ในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นความรู้ เงิน การจัดการ และเครือข่ายอื่นๆ

ส่วนชุมชนเป็นสิ่งที่ช่วยให้การดูแลผู้สูงอายุสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ได้แก่ การบริการดูแลในชุมชนประกอบด้วย บริการสุขภาพที่บ้าน การดูแลที่บ้าน การเยี่ยมบ้าน การสงเคราะห์เบี้ยยังชีพ ศูนย์บริการผู้สูงอายุ การฟื้นฟูสุขภาพ และการสงเคราะห์อื่นๆ ซึ่งหากชุมชนมีการจัดบริการเหล่านี้อย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การริเริ่มการบริการ การจัดทีมงาน การจัดสรรทรัพยากร การให้ข้อมูลข่าวสารและการติดตามประเมินผล จะทำให้บริการในชุมชนมีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุ แก้ไขปัญหาและสนับสนุนให้การดูแลผู้สูงอายุที่บ้านดียิ่งขึ้น

วัดเป็นศูนย์รวมที่สำคัญของชุมชน ทั้งด้านจิตใจ กิจกรรมทางศาสนา และประเพณีต่างๆ โดยผู้สูงอายุในสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ จึงยินดีมาร่วมตัวกัน ทำกิจกรรมต่างๆ ในวัด การรวมกลุ่มกันมีผลทางใจอย่างมาก โดยการปฏิบัติธรรม สันทนาการ ทำให้เรียนรู้ว่าการที่คนเรามีปัญหาหรือมีความทุกข์ เนื่องจากเราไม่เข้าใจตนเอง ไม่เข้าใจธรรมชาติของชีวิต การที่จะแก้ปัญหาที่แท้จริงต้องแก้ที่ตัวเอง โดยการปรับวิธีคิดของตัวเอง พยายามที่จะเรียนรู้ ค้นหาสาเหตุ แล้วก็หาทางแก้ไข ให้ตรงจุด

4.4.3 ทุนปัญญา (องค์ความรู้)

การคัดเลือกคนในพื้นที่เข้าไปศึกษาหลักสูตรผู้ประกอบการทางสังคม เมื่อเรียนสำเร็จการศึกษาก็จะต้องกลับมาทำงานในพื้นที่ ซึ่งจากการที่มีผู้ประกอบการทางสังคม นักลงทุนทางสังคมเป็นคนท้องถิ่นคาดว่าจะสามารถเข้าใจบริบทของชุมชนได้เป็นอย่างดี และสามารถปฏิบัติงานเพื่อสังคมในการดูแลผู้สูงอายุ นับเป็นการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชน

ส่วนพิธีกรรมและความเชื่อสามารถนำมาปรับใช้ในการดูแลผู้สูงอายุในชุมชน ที่ต้องเข้าใจถึงความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจของผู้สูงอายุด้วย โดยเฉพาะความทุกข์ทางใจซึ่งส่งผลให้อาการทางกายทรุดลงและไม่สนองต่อการรักษาทางกาย สุดท้ายอาจทำให้ผู้ป่วยจากไปอย่างไม่สงบได้ ดังนั้น การทำให้ผู้สูงอายุจากไปอย่างสงบ โดยไม่ทรมานทรมานหรือทุกข์ทรมาน จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อผู้ให้การดูแลรักษา เนื่องจากความสงบในวาระสุดท้ายของชีวิตเป็นสิ่งที่ค่าสูงสุดสิ่งสุดท้ายที่มนุษย์ทุกคนควรจะได้ประสบก่อนจะจากโลกนี้ไป

4.4.4 ทุนทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นแก่นชีวิตของคน ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ระหว่างวัฒนธรรม กับความเจ็บป่วยที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติกับความเชื่อ ดังนั้น การเรียนเรียนรู้วัฒนธรรมและศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้สูงอายุในแต่ละชุมชน แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการดูแลผู้สูงอายุซึ่งส่วนมากมีความเปราะบางในมิติสุขภาพ จะทำให้ผู้สูงอายุมีอาการดีขึ้น โดยเฉพาะทางด้านกำลังใจ นอกจากนี้การแสดงความกตัญญูต่อบุพการี การรำลึกถึงบรรพบุรุษผู้มีพระคุณ เป็นสิ่งที่ลูก-หลานต้องปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ บิดา-มารดา-ครูบาอาจารย์ นับว่าเป็นบรรทัดฐานทางสังคม รวมทั้งการสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น นับได้ว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาขับเคลื่อนการดูแลผู้สูงอายุ

หน้าว่าง ช่วยทำให้ไม่มีเลขหน้าคะ

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

ชุดโครงการวิจัยนี้ เป็นภาคต่อจากชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย” ซึ่งดำเนินการเสร็จสิ้นไปตั้งแต่ พ.ศ.2558 ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยจาก สกว. เช่นเดียวกัน ภาพรวมของบทสรุปในครั้งนั้นชี้ให้เห็นว่าความอบอุ่นของครอบครัวยังทำให้สถาบันครอบครัวแข็งแรงเป็นรากฐานอันแข็งแกร่งของสังคม แต่ก็ได้ทิ้งท้ายให้เห็นประเด็นท้าทายและนำเป็นห่วงหลายประเด็น ซึ่งสังคมไทยต้องระมัดระวังเพราะเป็นจุด “เปราะบาง” ที่หากไม่ได้รับการดูแลและซ่อมเสริมอาจทำเสี่ยงต่อการแตกสลายได้ โดยเฉพาะในสภาวะที่การเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตามความฉับไวของเทคโนโลยี และการเชื่อมต่อที่แทบจะไร้รอยตะเข็บของโลกยุคดิจิทัล โดยการศึกษาที่ใช้วิธีการศึกษา 2 แนวทาง คือ การทบทวนอย่างเป็นระบบ (Systematic review) และการสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ ข้อค้นพบสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 นิยามครอบครัวไทย

ครอบครัวไทยกำลังเผชิญกับสถานการณ์เปราะบางซ้ำซ้อนที่ส่งผลให้นิยามครอบครัวไทยที่เคยใช้กันมาในอดีตเปลี่ยนแปลงไป ขณะที่การพัฒนาศักยภาพครอบครัว เพื่อเสริมสร้างครอบครัวอบอุ่นและเข้มแข็ง ยังคงมองนิยามครอบครัวในความหมายเดิม ส่งผลให้การพัฒนาครอบครัวไม่ครอบคลุมประชากรที่ไม่ถูกนับรวม ซึ่งต้องการความช่วยเหลือที่แตกต่างกัน ทำให้นโยบายครอบครัวก้าวตามไม่ทันกับสถานการณ์ครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนนิยามครอบครัวใหม่ เนื่องจากจะทำให้การวิเคราะห์สถานการณ์ครอบครัวมีความความแม่นยำและชัดเจนขึ้น อันจะนำไปสู่การกำหนดนโยบายสังคมที่เหมาะสม และสอดคล้องกับความต้องการช่วยเหลือครอบครัวที่แตกต่างกันได้อย่างครอบคลุม โดยนิยามใหม่ของครอบครัวไทยใช้กระบวนการทัศน์ใหม่ในการมอง เนื่องจากกระบวนการเดิมมองความหมายของครอบครัวในมุมมองของสำนักคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัวเป็นหลัก ส่วนกระบวนการทัศน์ใหม่มองความหมายของครอบครัวในมุมมองของสำนักคิดทางเลือก ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การเข้าถึงสวัสดิการต่างๆ ของบุคคลในครอบครัวเป็นหลัก การมอง

ความหมายของครอบครัวเช่นนี้ จะทำให้นิยามของครอบครัวมีความหมายมากกว่า 1 ความหมาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทที่เป็นจริง

การเปลี่ยนผ่านประชากรและครอบครัว สะท้อนว่า นอกจากต้องปรับเปลี่ยนนิยามของครอบครัวแล้วยังต้องทำความเข้าใจขอบเขต “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” กันใหม่ เนื่องจากมีบางสิ่งบางอย่างที่ขัดแย้งกันจนไม่น่าจะอยู่ร่วมกันได้ แต่กลับใช้ร่วมหรือสลับกัน เช่น คำว่า “ครัวเรือน” ถ้ามองแบบผิวเผินในทางกายภาพ จะให้ความหมายในเชิงนามธรรม เช่น พื้นที่ที่มีแหล่งที่ตั้งแน่นอน (Location) แต่คำว่า “ครอบครัว” จะหมายถึงความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กันของคนในครอบครัว (Relationship) ซึ่งเป็นพื้นที่ทางด้านจิตใจ—อารมณ์—ความรู้สึก (นามธรรม) เป็นการปะปนสับสนกันระหว่างความหมายทางภูมิศาสตร์กับความหมายทางสังคมศาสตร์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ในโลกแห่งความเป็นจริงที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 มีความแตกต่างหลากหลาย มีความเสี่ยงที่เป็นผลจากการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา มีปัญหาสังคมที่ทับซ้อนและซับซ้อนมากขึ้น จนทำให้ไม่สามารถอธิบายความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” ได้ชัดเจนด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง เนื่องจากถ้ามองกันอย่างผิวเผินวิเคราะห์แล้วจะพบว่า ทั้ง “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” เป็น “พื้นที่ทางสังคม” ซึ่งมีขอบเขตและความหมายครอบคลุมพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่ที่เป็นความรู้สึกนึกคิด เชื่อมโยงกัน ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับพื้นที่ ดังนั้นความหมายของ “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” จึงไม่สามารถหาขอบเขตของพื้นที่มาเป็นเส้นแบ่งที่ชัดเจนได้

5.1.2 นิยามความเปราะบาง

นิยามความเปราะบางของการศึกษาครั้งนี้ ครอบคลุมมิติ สุขภาพ (กาย+ใจ) เพศภาวะ เศรษฐกิจ สังคม (การดูแลและการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน) และหลายมิติซ้ำซ้อนกัน ซึ่งยังไม่ครอบคลุมในมิติสิ่งแวดล้อม และการเมือง สำหรับการศึกษาเรื่องนี้มุ่งความสำคัญในประเด็นความเปราะบางของครอบครัว เนื่องจากมีความแตกต่างหลากหลายของประชากร ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม แต่ไม่ว่าจะแตกต่างหลากหลายเพียงใด ประชากรทุกคนในครอบครัวและสังคม ก็ควรจะมีโอกาสเข้าถึงสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง ถูกสุขลักษณะ การรักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย ได้มีโอกาสเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่มีคุณภาพ มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมในกิจการของส่วนรวม โดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติ และถูกกีดกันทางสังคม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศไทยในยุคปัจจุบัน

ซึ่งรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ การปรับวิถีการทำงานเมื่อมีบุตร กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว รวมทั้ง

การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม สะท้อนว่า ไม่ใช่ครอบครัวผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวตามลำพัง ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่กับหลานตามลำพัง ครอบครัวผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังกับคู่สมรส หรือครอบครัวผู้สูงอายุอยู่ตามลำพังกับพี่น้องสูงอายุ ทุกครอบครัวจะเปราะบางเสมอไป แต่ที่ผ่านมานโยบายของหน่วยงานภาครัฐ มักเหมารวมครอบครัวเหล่านี้ว่ามีความเปราะบาง ทำให้การดำเนินนโยบายเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีจึงไม่ถูกกลุ่มเป้าหมาย ส่วนที่ถูกกลุ่มเป้าหมายก็ไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริง

ดังนั้น การศึกษานี้จึงกำหนดเกณฑ์ในการจัดลำดับความรุนแรงของครอบครัวเปราะบาง โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับความเปราะบาง เชื่อมโยงกับแนวคิด พื้นที่ เวลา ระยะทาง และระยะห่าง เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินนโยบายเพื่อลดความเปราะบางของครอบครัวผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย

5.1.3 ทิศทางนโยบายครอบครัวในประเทศไทย

นโยบายครอบครัวในประเทศไทย รัฐบาลมีบทบาทหลักในการจัดสวัสดิการต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ภาพรวมการจัดบริการสวัสดิการสังคมของครอบครัวยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของครอบครัวรูปแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น และมีแนวโน้มจะมีความหลากหลายมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีจุดอ่อนด้านการจัดระบบประมาณเพื่อให้การช่วยเหลือแก่ครอบครัวเปราะบาง ทำให้ภาครัฐลดบทบาทลง โดยจัดสวัสดิการกระแสทางเลือกที่เปิดโอกาสให้ภาคส่วนอื่น อาทิเช่น ภาคประชาสังคม องค์กรการกุศล อาสาสมัคร ตลอดจนภาคเศรษฐกิจ และธุรกิจพาณิชย์ในตลาดเสรีเข้ามามีส่วนร่วมจัดสวัสดิการในลักษณะที่เรียกว่าสวัสดิการพหุลักษณะ นับได้ว่าเป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการทางเลือกที่เกิดขึ้นจากศักยภาพ ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคม องค์กรการกุศล ภาคธุรกิจ อาสาสมัคร ชุมชน และพื้นที่ ในลักษณะหุ้นส่วนทางสังคม (Social Partnership) ที่ต่างตอบแทนประโยชน์ซึ่งกันและกัน

5.1.4 ศักดิ์ศรีผู้สูงอายุและแม่

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา นอกจากจะทำให้โครงสร้างประชากรและครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปแล้วยังทำให้ความคาดหวังของผู้สูงอายุที่มีต่อลูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย จากเดิมมีความคิดแบบ “แก่มาแล้วกินกับลูก” หรือให้ลูกเลี้ยงดูยามแก่เฒ่า เปลี่ยนเป็นให้พึ่งพาลูกแต่เพียงยามจำเป็น การพลัดพรากและอยู่ต่างถิ่น หรือแม้แต่ในจังหวัดเดียวกันแต่ต่างไกล เช่น ชีวิตในเมืองใหญ่ๆ เป็นประสบการณ์ที่กลายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตครอบครัวไทยมากขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุต้องต่อสู้ต่อเพื่อให้มีรายได้เพื่อจะได้ไม่รบกวนลูกมากเกินไป เพราะลูกเองก็มีภาระค่าใช้จ่ายมากอยู่แล้วตามความเพ้อของค่าเงินและมาตรฐานการ

ครองชีพสมัยใหม่ อยู่ใกล้กันทำให้ต้องดูแลตัวเองมากขึ้นอย่างมีศักดิ์ศรี และมีค่า แต่ “ยิ่งแก่ก็ยิ่งคิดถึงลูก” และ “ไม่อยากตายคนเดียว”

ขณะที่บทบาทของผู้หญิงเปลี่ยนไปจากเดิม คือผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกบ้านเพื่อร่วมรับผิดชอบภาระด้านเศรษฐกิจในครอบครัวเช่นเดียวกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงได้รับความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้นในเรื่องการทำงานนอกบ้าน แต่ก็ยังเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างการทำงานกับการเลี้ยงดูลูก เนื่องจากบรรทัดทางสังคม ได้จำกัดให้ผู้หญิงกลายเป็นผู้รับภาระในครัวเรือน การทำหน้าที่ “แม่” ตามความคาดหวังของสังคม เป็นความอิหลักอิเหลื่อที่ “แม่” ต้องตัดสินใจเลือกระหว่างศักดิ์ศรีของลูกผู้หญิง (การทำงานพึ่งตนเอง) กับการเป็น “แม่” และ “เมีย” ที่ดี (ลดศักดิ์ศรี) ซึ่งการศึกษานี้สะท้อนความไม่เป็นธรรมที่อาจนำไปสู่ความเปราะบางของผู้หญิงที่ต้องทำงานและเลี้ยงดูลูก ซึ่งส่งผลให้การตัดสินใจมีลูกของผู้หญิงยุคปัจจุบัน เนื่องจาก มีลูกแล้วเป้าหมายชีวิตของแม่เปลี่ยน เนื่องจากต้องการที่จะให้เวลากับการเลี้ยงลูก และอยู่กับลูก ทำให้ผู้หญิงจำนวนมาก ไม่อยากลดบทบาทและศักดิ์ศรีของตัวเอง

5.1.5 ฐานข้อมูลสะท้อนความเปราะบาง

การจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ มีความสำคัญที่จะช่วยทำให้มองเห็นภาพความจริงได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด และน่าจะช่วยทำให้การกำหนดจังหวะก้าวเดินในลำดับต่อไปของสังคมผู้สูงอายุให้มีความแม่นยำมากยิ่งขึ้น เนื่องจากรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุในสังคมไทย สะท้อนทั้งความอบอุ่นและความเห็นห่างของครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและครอบครัว ที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งถูกทอดทิ้งให้โดดเดี่ยวเดียวดาย เกิดเป็นความทุกข์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากความทุกข์ภายในใจของผู้สูงอายุ เป็นประสบการณ์ชีวิตที่ไร้พลังอำนาจ ความขาดแคลนและความสูญเสีย

ระบบฐานข้อมูลครอบครัวเปราะบางถือเป็นสิ่งสำคัญ และถือเป็นทรัพยากรที่มีค่าของหน่วยงานที่จะช่วยให้เกิดการกำหนดนโยบายและแนวทางการนํานโยบายไปปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของนโยบาย คือการพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุและประชากรทุกกลุ่มได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะทำให้ข้อมูลของหน่วยงานมีความถูกต้อง แม่นยำ ทันสมัย และสะดวกต่อการเรียกใช้งาน นอกจากนี้ยังช่วยให้หน่วยงานสามารถกำหนดแนวนโยบายและทิศทางการพัฒนาผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งต้องทำการสำรวจอย่างน้อย 2 ปีครั้ง เนื่องจากว่าครอบครัวความเปราะบาง มีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นพลวัตร

5.1.6 การร่วมมือกันตั้งแต่ในบ้าน ออกไปข้างบ้าน ถึงตลาดหลักทรัพย์

ภายใต้รูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ก่อให้เกิดช่องว่างของการดำเนินการจากการที่ผู้สูงอายุเพิ่มจำนวนขึ้นเกือบทุกภูมิภาคทั่วโลก ได้ทำให้รัฐบาลในทุกประเทศ หาทหารับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่างๆ เพื่อดูแลให้ผู้สูงวัยห่างไกลจากความเปราะบางไปตลอดจนวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งในเรื่องร่างกาย จิตใจ สังคม สุขภาพ และเศรษฐกิจ ซึ่งในหลายประเทศเริ่มพบว่า การดำเนินการโดยภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียวอาจส่งผลกระทบต่อระบบการเงินและการคลังของประเทศ ซึ่งในหลายประเทศที่เข้าสู่สังคมสูงอายุมาก่อน ได้จัดการกับปัญหาโดยการส่งเสริมแนวทางภาคีสวัสดิการสังคม โดยให้ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการจัดหาบริการ เพื่อสนับสนุนให้การดูแลผู้สูงอายุในสังคมมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยในการดำเนินการของแต่ละประเทศ ก็จะมีแนวทางในการที่มีทั้งข้อดี ข้อเสียที่แตกต่างกันไป โดยทั่วไป มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินการ เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเป็นสำคัญ

ระบบสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุแบบบูรณาการ จึงเป็นแนวทางในการดำเนินการเพื่อส่งเสริมภาคีสวัสดิการสังคมจากการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคม เพื่อสนับสนุนให้เกิดระบบหรือกลไกในการดูแลผู้สูงอายุร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมในการดูแลผู้สูงอายุที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เป็นการเชื่อมต่อภาพการดูแลครอบครัวไทยตั้งแต่ “ในบ้าน” ออกไป “ข้างบ้าน” จนถึงท้องถนน กลไกภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และ “ตลาดหลักทรัพย์” เป็นการส่งสัญญาณให้เห็นว่า เรื่องของครอบครัว ไม่ใช่เรื่องของเฉพาะครอบครัว แต่เป็นเรื่องที่ทุกภาคส่วนต้องระดมกำลังและทรัพยากรเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ครอบครัวไทย แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจ สังคม และโครงสร้างประชากรจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นนี้ เพื่อให้ครอบครัวไทย และสังคมไทย ดำเนินไปได้อย่างเข้มแข็ง

5.1.7 การสร้างเสริมทุนทางสังคมในการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบาง

ทุนทางสังคมในมิติต่างๆ เช่น ระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ รักใคร่ปรองดอง ภูมิปัญญา จารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ อุดมการณ์ จริยธรรม ศาสนา และเครือข่ายทางสังคม ฯลฯ นับว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจิตวิญญาณของภาคีเครือข่าย/หุ้นส่วนทางสังคม สามารถนำปัญญามาเป็นพลังในการยกระดับจิตใจให้สามารถมองเห็นความทุกข์ของผู้สูงอายุ อย่างเป็นองค์รวมโดยคำนึงถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องตระหนักในความสำคัญและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์สังคมผู้สูงอายุ

5.2 ข้อเสนอแนะ

ด้านนโยบาย

- 1) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ควรเร่งประชาสัมพันธ์สร้างความรับรู้เรื่องนิยามครอบครัวและครัวเรือน “ใหม่” ให้หน่วยงานภาคีเครือข่ายที่นำนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2560-2564 ไปปฏิบัติ
- 2) กระทรวงแรงงาน ควรเร่งรณรงค์นายจ้างหรือผู้ประกอบการ ในการให้โอกาสแม่ที่ต้องดูแลลูกกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยสร้างทางเลือกให้ทำงานแบบไม่เต็มเวลาหรือมีเวลาทำงานที่ยืดหยุ่นได้
- 3) สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา ต้องสนับสนุนส่งเสริมมหาวิทยาลัยให้มีหลักสูตร “ผู้ประกอบการทางสังคม” เพื่อดึงความสนใจของนักศึกษาที่เป็นคนรุ่นใหม่ที่ต้องการทำธุรกิจหรืออยากเป็นผู้ประกอบการ start-up ให้หันไปสนใจในการแก้ไขปัญหาสังคม

ด้านวิชาการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่าย SRI6 นำไปใช้โดย : นำองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็นองค์ความรู้สำคัญเกี่ยวกับสถานการณ์การอยู่อาศัยที่หลากหลายของผู้สูงอายุ เกณฑ์ในการจัดลำดับความรุนแรงของรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายของครอบครัวประเภทบาง เช่น ไม่มีผู้ดูแล/มีผู้ดูแลเป็นบางเวลา ไม่มีลูกอยู่ภายในหมู่บ้านหรือตำบลเดียวกัน หรือเป็นผู้สูงอายุวัยกลาง (70-79 ปี) อยู่กับหลานอายุ 14-17 ปี (ช่องว่างระหว่างวัย) หรือภาระการดูแลบุคคลหลายเจนเนอเรชั่นของผู้หญิง (บุตร-บุพการี-สามี-หลาน) ไปใช้กำหนดทิศทางการความต้องการด้านการดูแลครอบครัวประเภทบางในอนาคต เพื่อให้ผู้สูงอายุ และคนในสังคมเตรียมการรับมือกับสังคมผู้สูงอายุอย่างมี “สติ” และ “สำรอง”

- 1) กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ควรเร่งสร้างความตระหนักเรื่องความเท่าเทียมระหว่างบทบาทหญิง-ชายในประเด็นการทำงานในบ้าน ซึ่งจะช่วยลดความเปราะบางของผู้หญิงได้มากขึ้น
- 2) กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ต้องสร้างเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) และให้การศึกษา การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง (Educate) ในการเตรียมการรับมือสังคมผู้สูงอายุอย่างมีสติ

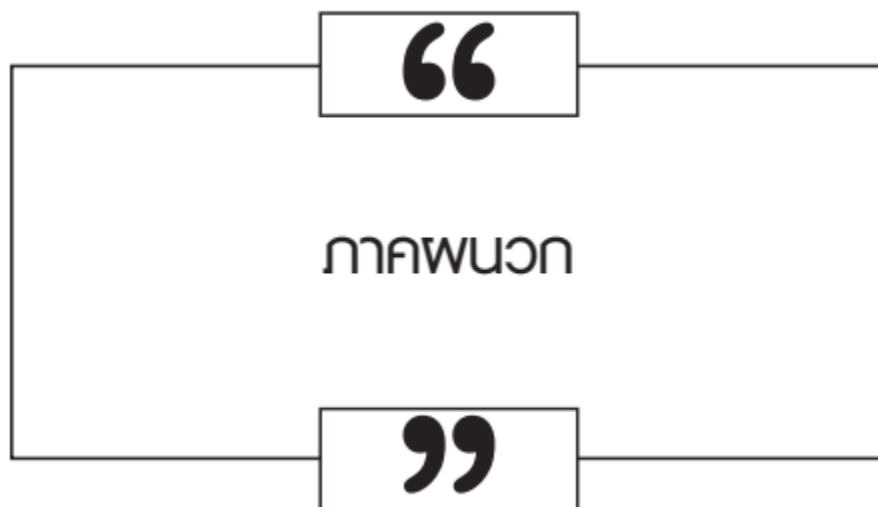
- 3) กระทรวงแรงงาน ควรเร่งรณรงค์นายจ้างหรือผู้ประกอบการในการให้โอกาสแม่ที่ต้องดูแลลูกกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน โดยสร้างทางเลือกให้ทำงานแบบไม่เต็มเวลาหรือมีเวลาการทำงานที่ยืดหยุ่นได้
- 4) กระทรวงแรงงาน ควรสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนและกิจการเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการการดูแลในระยะสั้นหรือระยะกลางในสถานประกอบการ หรือในสถานที่ใกล้เคียงกับสถานประกอบการ เพื่อช่วยให้วัยแรงงานสามารถทำงานเชิงเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ในระหว่างวัน
- 5) สำนักงานคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์
- 6) สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา ต้องสนับสนุนส่งเสริมมหาวิทยาลัย ให้มีหลักสูตรผู้ประกอบการทางสังคม เพื่อดึงความสนใจของนักศึกษาที่ต้องการทำธุรกิจ หรืออยากเป็นผู้ประกอบการให้หันไปสนใจการแก้ไขปัญหาสังคมด้วย
- 7) กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น ควรเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดทำฐานข้อมูลครอบครัวเปราะบาง ซึ่งควรจัดดำเนินการสำรวจทุก 2 ปี
- 8) หน่วยงานภาคีเครือข่าย ควรปรับเปลี่ยนนิยามของครอบครัวให้มีความหลากหลายตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เพื่อให้ครอบคลุมประชากรทุกคน

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2559). *นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาคครอบครัว พ.ศ. 2560-2564*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กมลชนก ขำสุวรรณ. (2560). ความหมายของผู้สูงอายุในระบอบของความเป็นจริง: ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีและปรัชญาสังคมศาสตร์. *วารสารประชากรและสังคม*, 5(1), 23-52.
- _____. (2560ก). สวัสดิการสังคมในบริบทความมั่นคงของครอบครัว เอกสารประกอบการประชุมสมัชชาครอบครัวระดับชาติ ประจำปี พ.ศ. 2560 ครอบครัวต้องมาก่อน วันอังคารที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2560 ณ อาคาร อิมแพค ฟอรั่ม เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมกุล. (2550). แนวคิด ทฤษฎีรัฐสวัสดิการเพื่อนโยบายสาธารณะ : รัฐสวัสดิการจากขวาใหม่ถึงซ้ายใหม่ เอกสารประกอบการเสวนา เรื่องรัฐสวัสดิการเครื่องมือสร้างความเป็นธรรมในสังคม จัดโดยภาควิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันพฤหัสบดีที่ 20 ธันวาคม 2550 ห้อง สด. 103.
- กฤษณ์ ปัทมะโรจน์. (2556). โครงสร้างพื้นฐานด้านโลจิสติกส์ของไทยในบริบทประชาคมอาเซียน. *วารสารธรรมศาสตร์*, 32 (2), 36-54.
- คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ. (2537). เอกสารประกอบการประชุมสมัชชาแห่งชาติด้านครอบครัว “ร่างนโยบายและแผนงานในการพัฒนาสถาบันครอบครัว”. ดิ็กสันดีโมตรี ทำเนียบรัฐบาล.
- โครงการสุขภาพคนไทย. (2560). เสริมพลังกลุ่มเปราะบาง สร้างสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน. สุขภาพคนไทย 2560. (หน้า 154-180). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชาย โพธิ์สีดา. 2552. เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัว?. ประชากรและสังคม 2552. พิมพ์ครั้งที่ 1. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระไพศาล วิสาโล. (2553). เฝ้าระวังความตายอย่างสงบ เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนสามลดา.
- พระมโน เมตตานนุโ. (2548). ธรรมะในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. ใน เมตตานนุโ ภิกขุ (บรรณาธิการ), ธรรมะ 4 ศาสนาในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย (หน้า 11-107). กรุงเทพมหานคร: ที.เอ็น.พี พรินติ้งจำกัด.
- ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ. (2559). *ชุดโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บั้งอร เทพเทียน และคณะ. (2008). ปัจจัยที่สัมพันธ์กับครอบครัวเข้มแข็ง. *Journal of Public Health and Development*, 6(2), 25-38.

- เบญจา ยอดคำเนิน แอดติกซ์. (2561). การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์: ทฤษฎีและตัวอย่าง. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปิยกร หวังมหาพร. (2546). นโยบายผู้สูงอายุของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล. (2542). ประชากรไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ประชากรไทยสมัย ร.9, หนังสือวิชาการเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ, 5 ธันวาคม 2542, นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ระพีพรรณ คำหอม และทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล. (2557). การสังเคราะห์องค์รู้ครอบคลุมประชากรบางในสังคมไทย กับระบบคุ้มครอง. การสัมมนาผลงานวิชาการระดับบัณฑิตศึกษา สังคมศาสตร์และสวัสดิการสังคม ระดับชาติ ครั้งที่ 4 ประจำปี 2557.
- ศุภชัย ปิตกุลตั้ง. (2552). สถานการณ์และแนวโน้มของครอบครัวไทย. การประชุมวิชาการอนามัยครอบครัวแห่งชาติ ครั้งที่ 6. วันที่ค้นข้อมูล 19 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก http://ns2.ph.mahidol.ac.th/phklb/knowledgefiles/_21.pdf.
- ศิริกุล อิศรานุรักษ์. (2542). หลักการวางแผนงานอนามัยครอบครัวครอบคลุมครอบครัว. กรุงเทพมหานคร: เจริญดีการพิมพ์
- สุรีย์พร พันพื้ง. (2554). บทโหมโรง จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย. ใน สุรีย์พร พันพื้ง และมาลี สันภูวรรณ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2554, นครปฐม, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล หน้า 1-9.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564. สำนักนายกรัฐมนตรี. วันที่ค้นข้อมูล 16 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2559/A/115/1.PDF>
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2549). รายงานฉบับสมบูรณ์การประเมินความเสี่ยงและความเปราะบางทางสังคม: การวัดภาวะความยากไร้และความเปราะบางสังคม สู่แนวทางนำไปปฏิบัติได้ในประเทศไทย. วันที่ค้นข้อมูล 18 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://tdri.or.th/wpcontent/uploads/2012/12/h103.pdf>
- อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ. (2558). ผลกระทบของปัจจัยประชากรต่อสถาบันครอบครัวและชุมชนในอนาคต. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิระดา สมสวัสดิ์. (2546). กฎหมายครอบครัว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คปไฟ.
- วิเชียร ตีรสภาพกุล. (2011). เสริมศักยภาพบริหารงานให้แกร่ง. เทคนิคสู่ความสำเร็จ, TPA News, No. 176 August 2011.
- ธนาคารโลก. (2559). ปิดช่องว่างการเข้าถึงบริการทางสุขภาพของผู้สูงอายุ ความเป็นธรรมทางสุขภาพ และความครอบคลุมทางสังคมของประเทศไทย เวลด์แบงค์กรุ๊ป สำนักงานภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *ดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี 2560*. สืบค้น 10 มกราคม 2561, จาก <http://social.nesdb.go.th/social/Portals/0/HAI%202560%20Web%20NESDB.pdf>

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560ข). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560-2564*. สำนักนายกรัฐมนตรี. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2561 จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2559). การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2559. สำนักงานสถิติแห่งชาติ
- Auslander, P. (2008). *Theory for Performance Studies: A Students Guide*. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Ansley J. C., et .al. (1965). *Principles and Recommendations for the 1970 Population Censuses*. Princeton University Press.
- Chesnais, J. C. (1996). Fertility, family, and social policy in contemporary Western. Europe. *Population and Development review*, 729-739.
- Cook DJ, Mulrow CD, Haynes RB. Systematic reviews: synthesis of the best evidence for clinical decisions. *Ann Intern Med* 1997; 126(5):376-80.
- Canada, New Zealand, and the United States (No. 1). Oxford University Press.
- Eazy Thai cooking. (2549). กรุงเทพฯ: Health & Cuisine: <http://guru.sanook.com/encyclopedia/ประเพณีการรับประทานอาหารของคนไทย>.
- Gauthier, A. H. (1998). The state and the family: A comparative analysis of family policies in industrialized countries. *OUP Catalogue*.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society. Outline of the Theory of structuration*. Berkeley And Los Angeles: University of California press.
- Hantrais, L. (2004). *Family policy matters: Responding to family change in Europe*. Policy Press.
- United Nation. (1970). *Principles and Recommendations for the 1970 Population Census*. National publication No 67
- Kamerman, S. B., & Kahn, A. J. (Eds.). (1997). *Family Change and Family Policies in Great Britain*.
- Lefebvre, Hennri. (1991). Translated by Donald Nicholson-Smith. *The Production of Space*. Blackwell Publishing. UK.
- Monge, P. (1998). Communication Structures and Processes in Globalization. *Journal of Communication*, 48(4), 142-153.
- Sprunger, L.W., Boyce, W. T., & Gaines, J. A. (1985). Family-infant congruence: Routines and Rhythmicity in family adaptations to a young infant. *Child Development*, 56, 564-572.
- Trost, j. (1990). Do we mean the same thing by the concept of the family?. *Communication Research*, 17(4), 431.

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ดำเนินการมาและผลที่ได้รับตลอดโครงการ

ชุดโครงการ “การดูแลครอบครัวเปราะบางในสถานการณ์เปลี่ยนแปลง
โครงสร้างทางประชากรและสังคมไทย”

Output		ในกรณีล่าช้า (ผลสำเร็จไม่ถึง 100%) ให้ระบุสาเหตุและการแก้ไขที่ดำเนินการ
กิจกรรมในข้อเสนอโครงการ/ หรือจากการปรับเปลี่ยน	ผลสำเร็จ (%)	
1. ทบทวนวรรณกรรมในประเด็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงประชากร เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งประเด็นความเปราะบางของครอบครัวในรูปแบบการอยู่อาศัยแบบต่างๆ	100%	ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วตามแผนดำเนินการ
2. จัดประชุมโครงการวิจัยก่อนเริ่มต้นดำเนินการ	100%	ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วตามแผนดำเนินการ
3. จัดประชุมโครงการวิจัยเพื่อติดตามความก้าวหน้าการทำงานทุกเดือน หมายเหตุ การประชุมประจำเดือนธันวาคมงดไป 1 ครั้ง เนื่องจากเป็นช่วงใกล้ปีใหม่ ทำให้มีการประชุมเพียง 3 ครั้ง	100%	ดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วตามแผนดำเนินการ
4. ร่วมเดินทางลงพื้นที่กับโครงการย่อยเพื่อติดตามการดำเนินการ	100%	มีดำเนินการเสร็จสิ้นแล้วตามแผนดำเนินการ
5. เขียนและวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูล	100%	มีการดำเนินการสังเคราะห์ข้อมูลตามแผนงาน

ลงนาม.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร)

ผู้รับผิดชอบชุดโครงการฯ

วันที่ 24 กันยายน 2561

IPSR-Institutional Review Board (IPSR-IRB)
Established 1983

COA. No. 2017/11-238

Certificate of Ethical Approval

Title of Project: *Vulnerability of Thai Families in the Change of Demography and Society*

Duration of Project: *1 year (September 25, 2017 - September 24, 2018)*

Principal Investigator (PI): *Assistant Professor Dr. Shubate Samutachak*

PI's Institutional Affiliation: *Institute for Population and Social Research, Mahidol University*

Approval includes: 1) *Submission form*
 2) *Research proposal*

IPSR-Institutional Review Board (IPSR-IRB) met on 30th November 2017 and decided to issue the COA to the above project.

Signature

(Professor Emeritus Pramote Prasartkul)
Chairman, IPSR-IRB

Valid from November 30, 2017 to November 29, 2018

Remarks

- 1) Upon the completion of this project, the PI should inform the IPSR-IRB of such progress.
- 2) The PI is obliged to notify any modification of the research project to the IPSR-IRB.

IORG Number: IORG0002101; FWA Number: FWAD0002882; IRB Number: IRB0001007

Office of the IPSR-IRB, Institute for Population and Social Research, Mahidol University, Phuttamonthon 4 Rd.,
Salaya, Phuttameethon district, Nakhon Pathom 73170. Tel (662) 441-0201-4 ext. 223

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 1

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 2 โครงการย่อยฯ ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2560 เวลา 11.00 น. – 12.30 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวแนะนำโครงการฯ โดยกล่าวถึงที่มาและวัตถุประสงค์ในการทำชุดโครงการ เพื่อให้ที่ประชุมได้รับทราบและร่วมแสดงความคิดเห็นถึงแนวทางในการดำเนินงานโครงการย่อยต่างๆ ให้ความเชื่อมโยงและไปในทิศทางเดียวกัน

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร ได้กล่าวถึงความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของการทำชุดโครงการฯ เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับขอบเขตและทิศทางในการทำงานระหว่างโครงการย่อยต่างๆ ให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกัน โดยการประชุมครั้งนี้ได้ทำการประชุมร่วมกับโครงการย่อย 2 โครงการ คือ “การดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย” โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ขวณวัน เป็นหัวหน้าโครงการ และ โครงการ “ระบบสนับสนุนในการเพิ่มความยืดหยุ่นให้กับครัวเรือนผู้สูงอายุ” โดย อ.ดร. ชีรณรงค์ สกุลศรี เป็นหัวหน้าโครงการ

การประชุมในครั้งนี้ได้มีการเสนอแนวทางในการทำงาน โดยมีการอภิปรายเกี่ยวกับทฤษฎีเพื่อนำมาอธิบายผลการศึกษา เช่น ทฤษฎีการเปลี่ยนผ่านทางประชากร โดยคณะวิจัยได้ให้ความเห็นร่วมกันว่าควรนำเสนอผลการวิจัย โดยเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงทางประชากรในระยะที่ 4 นอกจากนี้ อ.ดร. ชีรณรงค์ สกุลศรี ได้เสนอแนวคิดการวัดความเปราะบางในมุมมองภัยพิบัติ (ความเปราะบาง – การป้องกัน – ผลกระทบ) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ขวณวัน ได้กล่าวถึงแนวทางการดำเนินงานของโครงการฯ ย่อยที่รับผิดชอบ โดยในโครงการจะเป็นการนำเสนอข้อมูลรูปแบบที่อยู่อาศัยโดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิในการวิเคราะห์เป็นหลัก ซึ่งจะนำไปในบริบทของประเทศไทย นอกจากนี้ ส่วนโครงการกลางจะทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “ความเปราะบางของครอบครัว” โดยเป็นการทบทวนแบบ Systematic Review จากฐานข้อมูลวิจัยทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ โดยกำหนดคำสืบค้นสำคัญๆ ได้แก่ ครอบครัว เปราะบาง เสี่ยง รูปแบบที่อยู่อาศัย Vulnerable families, Family at risk, Living arrangement, poor condition living และอื่นๆ โดยคาดว่าจะสามารถจำแนกรูปแบบที่อยู่อาศัยเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินโครงการระยะต่อไปได้ภายในเดือนธันวาคม

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

1) ขอ IRB ของโครงการและปรึกษาเพื่อหา User analysis ของโครงการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ ได้มอบหมายให้ นส. กมลชนก ขำสุวรรณ ดำเนินการของจริยธรรมการวิจัยในคนของโครงการฯ และมอบหมายให้ นางประทีป นัยนาประสานงานไปยัง อ.ทัศนีย์เพื่อปรึกษาเรื่อง User analysis สำหรับชุดโครงการวิจัยนี้

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

1) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 21 พฤศจิกายน 2560

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 2 ในวันอังคาร ที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 10.30 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523)

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 2

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 2 โครงการย่อยฯ พร้อมทั้งปรึกษาโครงการฯ ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 เวลา 09.00 น. – 10.30 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวแนะนำโครงการฯ โดยกล่าวถึงที่มาและวัตถุประสงค์ในการทำชุดโครงการฯ และหัวหน้าโครงการย่อยได้ทำการนำเสนอแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้ที่ประชุมได้รับทราบและร่วมแสดงความเห็นแนวทางในการดำเนินงานต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางจะทำหน้าที่ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “ความเปราะบางของครอบครัว” โดยเป็นการทบทวนแบบ Systematic Review จากฐานข้อมูลวิจัยทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ โดยกำหนดคำสืบค้นสำคัญๆ ได้แก่ ครอบครัว เปราะบาง เสี่ยง รูปแบบที่อยู่อาศัย Vulnerable families, Family at risk, Fragile family, Living arrangement, poor condition living และอื่น ๆ โดยคาดว่าจะสามารถจำแนกรูปแบบที่อยู่อาศัยเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินโครงการระยะต่อไปได้ภายในเดือนธันวาคม และหลังจากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการได้ดำเนินงานวิจัยแล้วเสร็จ โครงการกลางจะนำผลการวิจัยของโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการมาสังเคราะห์ร่วมกัน เพื่อให้ได้ผลการศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวเปราะบางในสังคมไทยอย่างเป็นองค์รวม

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุภิตา ขวณวัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอที่มาและความสำคัญของโครงการฯ และแนวทางในการดำเนินงาน โดยมุ่งศึกษารูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุว่ารูปแบบของผู้สูงอายุไทยเป็นอย่างไร การดูแลผู้สูงอายุของแต่ละครอบครัวเป็นอย่างไร และครอบครัวต้องการการสนับสนุนจากภายนอกอย่างไรบ้าง โดยคาดว่าจะได้ข้อสรุปของการศึกษาคือรูปแบบการอยู่อาศัยแบบใดมีความเข้มแข็งและเปราะบาง วิธีการดำเนินงานประกอบด้วย 2 ส่วน คือการทบทวนเอกสาร เน้นทบทวนวรรณกรรมรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุและวิเคราะห์ข้อมูลหัตถ์ภูมิ elderly survey เพื่อดูรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ และนำผลรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่ได้จากการวิเคราะห์ชุดข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งเป็นการศึกษาในส่วนที่ 2 ต่อไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัยคือ สะท้อนมิติรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุไทย และสะท้อนการดูแลผู้สูงอายุของครอบครัวไทยในมิติต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการดูแลผู้สูงอายุที่เป็นมาตรฐานต่อไปในอนาคต ในช่วงแรกโครงการย่อยที่ 2 มีการประชุม 2 ครั้งต่อ 1 สัปดาห์เพื่อจัดกลุ่มรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่ค่อนข้างซับซ้อน ในเบื้องต้นได้แบ่งรูปแบบการอยู่อาศัยเป็น 5 รูปแบบ คือ 1.อยู่คนเดียว 2. ครัวเรือนเดี่ยว (คู่สมรสอยู่ตามลำพัง, อยู่กับบุตรเท่านั้น, คู่สมรสและบุตร) 3.ครัวเรือนขยาย (ครัวเรือนข้ามรุ่น, พ่อแม่อาศัยเป็นหลัก, ครัวเรือน 3 รุ่น และครัวเรือนที่มีญาติเป็นหลัก) 4. ผู้สูงอายุที่อยู่กับคนอื่นไม่ใช่ญาติ (อยู่กับคนรับจ้าง, อยู่กับเพื่อน, อยู่กับเพื่อนและคนรับจ้าง) 5.รูปแบบอื่นๆ เช่น ครัวเรือนที่มีพ่อแม่ลูกและญาติอยู่ร่วมกัน เป็นต้นและคาดว่าจะมีการเก็บข้อมูลภาคสนามในเดือนธันวาคม การศึกษาเชิงคุณภาพ จะศึกษาข้อมูลทั่วไปของผู้สูงอายุด้านสุขภาพและการได้รับการดูแลของผู้สูงอายุว่าได้รับการดูแลในเรื่องใดบ้าง เพียงพอกับความต้องการหรือไม่ และศึกษาจากผู้ดูแลแล้วมีความสัมพันธ์กับผู้สูงอายุอย่างไรและต้องการการสนับสนุนในการดูแลผู้สูงอายุอย่างไร

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนในการเพิ่มความยืดหยุ่นให้กับครัวเรือนผู้สูงอายุ)

อ.ดร. อธิรงค์ สกุลศรี หัวหน้าโครงการย่อยที่ 4 ได้เสนอที่มาและความสำคัญของโครงการและแนวทางในการดำเนินงานที่มุ่งศึกษาภาพรวมของระบบสนับสนุนครัวเรือนในทุกภาคส่วน โดยเฉพาะกิจการเพื่อสังคม เพื่อศึกษาแนวทางในการสร้างแรงจูงใจให้กิจการเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุ โดยศึกษาจากการทบทวนวรรณกรรมทั้งในและต่างประเทศ ภายใต้แนวคิด Aging in place ว่าหากต้องการให้ผู้สูงอายุอยู่ที่บ้าน ชุมชนต้องมีสภาพแวดล้อมสนับสนุนอย่างไรบ้าง นอกจากนี้จะทำการสัมภาษณ์หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต่างๆ ที่ดูแลผู้สูงอายุเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมรวมถึงจัดประชุมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด เพื่อร่วมกันหาแนวทางในการสนับสนุนครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุต่อไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาคือ มีกลไกที่ทำให้เกิดความร่วมมือในหลายภาคส่วน ไม่ใช่ภาครัฐอย่างเดียว หรือเอกชนอย่างเดียวที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังเน้นไปที่กิจการที่มีเป้าหมายทางสังคมเป็นหลักว่ามีวิธีการดำเนินงานอย่างไร หากจะทำให้เหมาะสมกับบริบทไทยต้องทำอย่างไร ซึ่งโครงการเริ่มมีการทบทวนแนวคิดและวางแผนการสัมภาษณ์ โดยมีทบทวนวรรณกรรมทั้งในอเมริกาและอังกฤษ และคาดว่าจะมีการศึกษาในประเทศอื่นๆเพิ่มเติม

1.4 คำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ศรีนทร์ เกรย์ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ แนะนำว่าครัวเรือนเปราะบางน่าสนใจโดยเฉพาะครัวเรือนที่อยู่คนเดียวและผู้สูงอายุที่อยู่กับตามลำพัง ควรมีการเตรียมสังคมในเรื่องของระบบต่างๆ ในการดูแลผู้สูงอายุ เช่น เวลาฉุกเฉินต้องดูแลอย่างไร หรือผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังและเป็น Dementia โดยเฉพาะในขั้นสุดท้ายของชีวิตที่ผู้สูงอายุไม่สามารถอยู่ลำพังได้ ผู้สูงอายุจะต้องไปอยู่อย่างไร ถ้าสามารถศึกษาได้จะสามารถนำผลไปสร้างระบบต่างๆได้ เช่น ระบบเฝ้าระวัง ระบบเพื่อนบ้าน เป็นต้น ซึ่งในฐานะนักประชากรควรส่งเสริมให้สังคมตระหนักเรื่องการอยู่อาศัย สร้างจิตสำนึกให้ลูกหลานควรอยู่ใกล้ผู้สูงอายุเพื่อลดความเปราะบาง

เพราะผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวจะมีความเสี่ยงในการอยู่อาศัย โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีโอกาสจำกัดในการเข้าถึงสวัสดิการต่างๆ นอกจากนี้ควรนำแนวคิดเรื่อง Active ageing เข้ามาวิเคราะห์เพื่อให้การศึกษามีความครอบคลุมมากขึ้น

การศึกษามุ่งไปในแนวทางป้องกันและส่งเสริมไม่ให้เกิดความเปราะบาง ดังนั้นการใช้คำเพื่อสื่อถึงความเปราะบาง เช่น vulnerable, risk, marginalize ต้องมีความระมัดระวัง ต้องทำการวิเคราะห์ให้ได้ว่าสุดท้ายแล้วความเปราะบางของงานวิจัยชิ้นนี้หมายความว่าอย่างไร นอกจากนี้การใช้คำว่าผู้ดูแล (care giver) ในทางวิชาการหมายถึงผู้ดูแลผู้สูงอายุที่มีปัญหา หากการศึกษาเป็นการศึกษาการดูแลในด้านอื่นๆ อาจต้องใช้คำนิยามให้เหมาะสม นอกจากนี้ในการเลือกกลุ่มตัวอย่างไม่ควรมีความกระจายมากเกินไป เพราะจะทำให้การศึกษาออกมาไม่ชัดเจน โครงการที่ 4 social enterprise (SE) เป็นการดำเนินการแบบเอกชน เอากำไรมาเสริมกิจกรรม ซึ่งประเทศอังกฤษเป็นต้นแบบของ SE ต้องไปทบทวนวรรณกรรมของประเทศอังกฤษเพิ่มเติม สำหรับประเทศไทยกระทรวงพาณิชย์มีกฎหมายส่งเสริมสำหรับการลงทุนกิจการเพื่อสังคมที่ควรลองไปศึกษา ซึ่งในอนาคต SE จะมีความก้าวหน้าและทำได้หลายอย่าง อย่างไรก็ตามทุกโครงการควรมีความสอดคล้องกับโครงการกลาง เพื่อให้การศึกษาเป็นไปในแนวทางเดียวกัน

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

-

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

2) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 3 ในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.30 – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 2

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 2

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 3

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยฯ พร้อมทั้งปรึกษาโครงการฯ ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2561 เวลา 09.30 น. – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวแนะนำโครงการฯ โดยกล่าวถึงที่มาและวัตถุประสงค์ในการทำชุดโครงการ และหัวหน้าโครงการย่อยได้ทำการนำเสนอแนวทางการดำเนินงาน เพื่อให้ที่ประชุมได้รับทราบและร่วมแสดงความเห็นแนวทางในการดำเนินงานต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางทำหน้าที่ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “ความเปราะบางของครอบครัว” โดยเป็นการทบทวนแบบ Systematic Review จากฐานข้อมูลวิจัยทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ ซึ่งในขณะนี้ได้ดำเนินการแล้วและอยู่ในขั้นตอนของการสังเคราะห์องค์ความรู้ ทั้งนี้โครงการกลางจะลงพื้นที่เพื่อติดตามการดำเนินงานของโครงการย่อยทั้งหมด 2 โครงการ คือ 1.โครงการย่อยที่ 4 ในวันศุกร์ ที่ 19 มกราคม 2561 และ 2. โครงการย่อยที่ 2 ในช่วงวันที่ 21-24 มกราคม 2561

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้เสนอที่มาและความสำคัญ วัตถุประสงค์และแนวทางในการดำเนินงาน โดยกล่าวว่าการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนเมื่อมีบุตร และการมีบุตรส่งผลกระทบต่อการทำงานในชีวิตประจำวันอย่างไร โดยโครงการได้มีประชุมเพื่อเตรียมดำเนินงานไปแล้ว 1 ครั้ง และในการประชุมย่อยของโครงการครั้งต่อไปจะเป็นการนำข้อมูลที่ได้ทบทวนจากวรรณกรรมต่างๆ มาวิเคราะห์ให้เกิดความชัดเจนก่อนดำเนินการเก็บข้อมูล โครงการใช้วิธีการเก็บข้อมูลบนสื่อสังคมออนไลน์ โดยมุ่งไปที่การเก็บข้อมูลจากเว็บไซต์ Pantip และ Facebook เนื่องจากทั้ง 2 แหล่งเป็นพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นของคนจำนวนมากในสังคมที่มีทัศนคติที่หลากหลายและเลือกจำกัดเวลาในการศึกษาทั้งหมด 3 ปี คือพ.ศ.2558 – 2560 และเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างประมาณ 16-20 คน ซึ่งในการเก็บข้อมูลจะมีการตั้ง keywords ขึ้นมาเพื่อใช้ในการค้นหาและทำการสังเคราะห์ข้อมูลต่อไป

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ขวนวัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานโครงการ กล่าวว่าในการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาครัวเรือนผู้สูงอายุใน 6 รูปแบบ ได้แก่ 1.อยู่ตามลำพังคนเดียว 2.อยู่กับคู่สมรสเท่านั้น 3. อยู่กับหลานเท่านั้น 4.อยู่กับพ่อแม่ของตนเองเป็นหลัก 5.อยู่กับคนที่อื่นที่ไม่ใช่ญาติเท่านั้น และ 6. อื่นๆ

โครงการฯ ได้ทำการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลแล้ว 2 พื้นที่ ได้แก่ภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่และภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดอุดรธานี จากการลงพื้นที่เชียงใหม่ได้ค้นพบว่าผู้สูงอายุที่สุขภาพแข็งแรงยังคงต้องการหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพ ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวมีเพื่อนบ้านและชุมชนให้ความช่วยเหลือและผู้สูงอายุมีการจัดการชีวิตประจำวันได้ดีทั้งทางด้านอารมณ์ จิตใจและร่างกาย แต่ผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยก็มีโอกาสที่จะนำไปสู่ความเปราะบาง นอกจากนี้ยังมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์และจัดตั้งโรงเรียนสำหรับผู้สูงอายุเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ด้วย ขณะที่พื้นที่อุดรธานีมีการพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงแข็งแรงและคิดว่าการเลี้ยงหลานเป็นหน้าที่ ไม่ใช่ภาระ เพราะพ่อแม่ของหลานจะต้องไปทำงานหาเงินเพื่อส่งกลับมาให้ การมีหลานในครอบครัวทำให้รู้สึกคลายเหงาและมีเพื่อนอยู่ด้วย บางครอบครัวมีการลดค่าใช้จ่ายด้วยวิธีต่างๆ เช่น ปลุกผักสวนครัว แต่การที่ผู้สูงอายุมีโรคประจำตัวกลับไม่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันมากนัก ทั้งนี้ทางโครงการฯ มีแผนจะเก็บข้อมูลในภาคใต้ ภาคกลาง และกรุงเทพมหานครให้แล้วเสร็จภายในเดือนกุมภาพันธ์

1.5 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้เสนอที่มาและความสำคัญวัตถุประสงค์และแนวทางในการดำเนินงาน โดยกล่าวว่าการวิจัยนี้มุ่งศึกษากลไกในการดูแลครัวเรือนของผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่ามีกลไกในการดูแลอย่างไร และขนาดขององค์กรมีความแตกต่างในการสร้างกลไกดูแลครัวเรือนผู้สูงอายุอย่างไร ซึ่งในการศึกษานี้มุ่งศึกษาครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่คนเดียวและครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่กันตามลำพัง การเลือกครัวเรือนจะใช้ข้อมูลทุติยภูมิจังหวัดโดยดูจากดัชนีสูงวัยและสัดส่วนครัวเรือนแต่ละประเภทแล้วจึงจะเลือกในระดับพื้นที่เพื่อการศึกษา พร้อมทั้งศึกษาเรื่องนโยบายต่างๆ ในพื้นที่ที่ศึกษา ทั้งนี้จะร่วมศึกษาในพื้นที่เดียวกันกับโครงการย่อยที่ 2 ด้วยเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกันตามคำแนะนำของผู้ให้ทุนเนื่องจากโครงการย่อยที่ 2 เป็นการศึกษาการดูแลผู้สูงอายุในแต่ละครัวเรือน ซึ่งโครงการนี้เป็นการศึกษาในส่วนของภาครัฐที่ดูแลครัวเรือนในพื้นที่นั้นๆ หากศึกษาในพื้นที่เดียวกันจะทำให้เกิดมิติในการดูแลครัวเรือนผู้สูงอายุจากทั้งมิติในครัวเรือนเองและมิติภาครัฐ

ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาคือการสร้าง Best Practices ให้พื้นที่นั้นๆ ได้นำไปใช้และปฏิบัติได้จริง เนื่องจากพื้นที่ใหญ่และเล็กมีความแตกต่างกัน การสร้างแนวปฏิบัติเพียงทางเดียวอาจไม่ก่อให้เกิดการปฏิบัติจริงได้ในทุกพื้นที่ ดังนั้นจึงต้องการสร้าง Best Practices ในการดูแลครัวเรือนผู้สูงอายุให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ เพื่อเป็นตัวเลือก (Menu หรือ Options) ให้กับผู้ที่นำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

1.6 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนในการเพิ่มความยืดหยุ่นให้กับครัวเรือนผู้สูงอายุ)

อ.ดร. ชีรณรงค์ สกุลศรี หัวหน้าโครงการย่อยที่ 4 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานโครงการ กล่าวว่าขณะนี้โครงการฯ ได้ทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับระบบสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุทั้งในและต่างประเทศแล้ว และกำลังอยู่ในช่วงดำเนินการเก็บข้อมูล เพื่อที่จะนำข้อมูลภาคสนามมารวมวิเคราะห์กับข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนากระบวนสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ ซึ่งขณะนี้ได้ทำการลง

พื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลไปบางส่วนแล้วทั้งในภาครัฐ เอกชน และ NGOs อย่างไรก็ตามมีปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินงานเล็กน้อย โดยจะเริ่มศึกษาจาก model ในพื้นที่หรือกิจการที่ดูแลผู้สูงอายุก่อนจึงจะสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในกิจการนั้นๆ โดยจะแบ่งการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุเป็นคนที่พึ่งพาตัวเองได้และพึ่งพาตัวเองไม่ได้

จากการสัมภาษณ์บางส่วนสามารถแบ่งการดูแลหลักๆได้ 3 ประเด็นคือ การดูแลสุขภาพ การดูแลด้านกาย และการดูแลด้านจิต ที่แตกต่างกันออกไปตามรูปแบบการบริหาร เช่น NGOs จะเน้นเรื่องการดูแลผู้สูงอายุในวาระสุดท้าย ในขณะที่ภาครัฐมี model ในส่วนของที่พักสำหรับผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตามมองว่า nursing care มีความสำคัญต่อประเทศไทยในอนาคต แต่ใช้งบประมาณในการดูแลที่ค่อนข้างสูง ทำให้รัฐไม่ค่อยสนับสนุน ซึ่งอาจจะทำให้เกิดการขาดแคลน nursing care เพื่อผู้สูงอายุและก่อให้เกิดปัญหาในอนาคตได้หากไม่มีระบบการจัดการที่ดี ทั้งนี้การเก็บข้อมูลยังไม่แล้วเสร็จแต่ได้มีการติดต่อประสานงานเพื่อที่จะเข้าไปสัมภาษณ์เรียบร้อยแล้ว โดยการศึกษาจะมุ่งให้เกิดผลลัพธ์เป็น model การจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนระบบการดูแลผู้สูงอายุแก่ภาครัฐต่อไป

1.7 คำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ แนะนำว่าสำหรับโครงการย่อยที่ 1 ต้องอธิบายว่าทำไมกลุ่มตัวอย่างที่เลือกมาสามารถเป็นตัวแทนในการศึกษาได้และมีวิธีการเลือกอย่างไร เพราะการเก็บข้อมูลจากสื่อออนไลน์อาจเก็บได้แค่คนกลุ่มเดียวที่เข้าถึงได้ ที่อาจจะทำให้กลุ่มคนอื่นๆ เช่น แรงงานนอกระบบ แม่ค้า หรือลูกจ้างไม่ได้รับการเลือก ซึ่งในความเป็นจริงคนกลุ่มนี้เมื่อมีบุตรก็อาจส่งผลกระทบต่อการทำงานเช่นกัน อย่างไรก็ตามวิธีการศึกษาของโครงการย่อยที่ 1 เป็นวิธีที่แปลกใหม่และน่าสนใจ ทั้งนี้การศึกษาไม่ว่าจะเป็นการทบทวนวรรณกรรมหรืออ่านกระทู้หรือโพสต์ที่เกี่ยวข้องทุกคนในทีมควรร่วมกันศึกษาในทุกๆ ส่วนและนำมาวิเคราะห์อภิปรายร่วมกันเพื่อที่จะให้เกิดมุมมองใหม่และครบประเด็น

โครงการย่อยที่ 2 น่าจะมีการเพิ่มเติมโดยการนำรูปแบบการอยู่อาศัยมาเป็นตัวแปรตามเพื่อศึกษาเพิ่มเติมว่าการที่ผู้สูงอายุต้องอาศัยอยู่คนเดียวเกิดจากสาเหตุใด เกิดขึ้นในช่วงไหนของชีวิต หากไม่อยู่คนเดียวมีความเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหน หรือมีวิธีการแก้ไขอย่างไรถึงจะให้ผู้สูงอายุไม่ต้องอยู่คนเดียว

โครงการย่อยที่ 3 สำหรับผู้สูงอายุมีตัวอย่างมากพอสมควร โดยเฉพาะครอบครัวข้ามรุ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่ อบท.หรือภาครัฐจะมีส่วนเข้าไปช่วยเหลือหรือมีส่วนร่วม ถ้าจะศึกษา Best practices เป็นสิ่งที่ดีและต้องไปหางานที่ทำ Best practices มาและศึกษาเพิ่มเติม นอกจากนี้ต้องทำให้เกิดความชัดเจนว่า best practices ที่เกิดขึ้น ควรเลือกประเด็นนำเสนอให้ชัดเจนว่าจะนำเสนอผลในรูปแบบ top-down ที่เป็นการออกแบบแนวทางไว้แล้วและนำมาบริหารให้เกิดประโยชน์ หรือแบบ bottom-up ที่เป็นเรื่องของ การออกแบบออกมาเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

โครงการย่อยที่ 4 ควรสร้าง Matrix จากข้อคำถาม เพื่อที่จะได้มีผลความแตกต่างในแต่ละที่ที่ศึกษาว่ามีความแตกต่างกันอย่างไรเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ทั้ง 4 โครงการย่อยควรที่จะหาจุดเชื่อมโยงในแต่ละโครงการในประเด็นของความเปราะบางให้สอดคล้องกัน และพึงระวังในประเด็น Stereotype ต่างๆ เช่น ทศนคติที่ว่าผู้สูงอายุต้องเข้าวัดทำบุญ ซึ่งในผู้สูงอายุบางกลุ่มอาจไม่ได้เข้าวัดทำบุญหรือมีวิถีชีวิตที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมที่อาจจะทำให้ผู้สูงอายุต้องใช้ชีวิตที่ยากขึ้นเพราะขัดกับชีวิตประจำวัน

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

- 1) แจ้งประชุมภาคีเครือข่ายผู้นำผลการศึกษาไปใช้ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งว่า วันพุธที่ 31 เดือน มกราคม พ.ศ. 2561 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีการจัดประชุมภาคีเครือข่ายผู้นำผลการศึกษาไปใช้ (User analysis) และทางโครงการย่อยที่ 2 และ 4 ต้องนำเสนอแผนการดำเนินงานและความก้าวหน้าในที่ประชุม

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

- 1) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 4 ในวันอังคาร ที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 3

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 2

รูปที่ 3 ผศ. ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 เสนอแนวทางการดำเนินงาน

รูปที่ 4 ผศ.ดร. ศุทธิดา ชนวนวัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงาน

รูปที่ 5 อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 เสนอแนวทางการดำเนินงาน

รูปที่ 6 ท่านที่ปรึกษาโครงการฯ กรณีสื่อความเห็นเพื่อพัฒนาการทำงานของโครงการต่างๆ

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 4

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยฯ พร้อมทั้งปรึกษาโครงการฯ ครั้งที่ 4 เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561 เวลา 09.00 น. – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในเบื้องต้น เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการนำเสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานของโครงการต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางทำหน้าที่ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “ความเปราะบางของครอบครัว” โดยเป็นการทบทวนแบบ Systematic Review จากฐานข้อมูลวิจัยทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ ซึ่งในขณะนี้ได้ดำเนินการแล้วและอยู่ในขั้นตอนของการสังเคราะห์องค์ความรู้ ทั้งนี้โครงการกลางได้เขียนรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 เสนอต่อผู้ให้ทุนแล้ว และในการประชุมครั้งนี้โครงการกลางได้สรุปประเด็นจากการประชุม User analysis เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2561 ณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เพื่อแจ้งให้ท่านที่ปรึกษาโครงการและผู้เข้าร่วมประชุมทราบโดยทั่วกัน

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิธีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงาน โดยกล่าวว่าทางโครงการได้มีการประชุมคณะวิจัยเพื่อปรับแนวทางการดำเนินงานใหม่ตามคำแนะนำของท่านที่ปรึกษาโครงการ โดยจะให้แต่ละคนค้นหาข้อมูลตามคำค้นหาที่ได้กำหนดไว้ และนำมาเสนอแลกเปลี่ยนความเห็นร่วมกันเพื่อหาประเด็นที่ชัดเจน ทั้งนี้จากการดำเนินการในระยะหนึ่งพบว่า ข้อมูลมีจำนวนมากและซ้ำซ้อนกัน ซึ่งอาจใช้เวลาในการรวบรวมมากเกินไป จึงได้มีการปรึกษากับนักออกแบบโปรแกรมเพื่อหาทางสกัดข้อมูลให้มีความกระชับ ไม่ซ้ำซ้อน ซึ่งจะเป็นการลดระยะเวลาในการค้นคว้าลงไปมาก นอกจากนี้ยังเสนอว่าการค้นคว้าหาข้อมูลของสมาชิกแต่ละคนในคณะวิจัยจะกำหนดให้แต่ละคนมีการค้นหาข้อมูลที่ซ้อนเหลื่อมกันประมาณร้อยละ 10 เพื่อนำมาพิจารณาว่าในข้อมูลที่ซ้อนเหลื่อมกันนั้นมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร อย่างไรก็ดีทางคณะวิจัยยังคงคำนึงถึงความเป็นตัวแทนที่น่าเชื่อถือได้ของข้อมูลเป็นอันดับแรก ทั้งนี้โครงการย่อยที่ 1 จะมีการประชุมทีมอีกครั้งในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2561 ซึ่งในการประชุมครั้งนี้ทางโครงการกลางได้ขออนุญาตเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประชุมด้วย

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ชวนวัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอว่าทางโครงการย่อยได้มีการปรับนิยามและระเบียบวิธีวิจัยตามที่แหล่งทุนได้ให้ข้อเสนอแนะมา และได้จัดทำรายงานความก้าวหน้าฉบับใหม่ส่งให้แหล่งทุนแล้ว ส่วนความก้าวหน้าในการดำเนินงานโครงการ กล่าวว่า ทางโครงการได้มีการเพิ่มเติมในส่วนของนิยามปฏิบัติการและวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างเชิงคุณภาพเพิ่มเติม การเก็บข้อมูลในพื้นที่นอกจากจะเก็บข้อมูลรูปแบบการอยู่อาศัยที่โดดเด่นในพื้นที่นั้นๆ แล้ว ทางคณะวิจัยยังได้เก็บข้อมูลรูปแบบการอยู่อาศัยนอกเหนือจากรูปแบบที่โดดเด่นที่กำหนดไว้แล้วด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย โดยพยายามที่จะเลือกรูปแบบการอยู่อาศัยที่เปราะบางเพื่อให้สอดคล้องกับชุดโครงการ และมีแผนที่จะเก็บข้อมูลในเขตพื้นที่กรุงเทพฯ ที่เน้นรูปแบบการอยู่อาศัยที่ผู้สูงอายุอยู่กับคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ ซึ่งมีแผนว่าจะลงเก็บข้อมูลภายในเดือนกุมภาพันธ์

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้ส่งนักวิจัยเพื่อเข้าร่วมประชุมแทนเนื่องจากหัวหน้าโครงการติดการประชุมไม่สามารถเข้าร่วมได้ ทั้งนี้นักวิจัยได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานของโครงการ กล่าวว่า ขณะนี้ทางโครงการย่อยที่ 3 เพิ่งเสร็จสิ้นกระบวนการด้านสัญญา เมื่อ 2 สัปดาห์ที่ผ่านมา ซึ่งขณะนี้อยู่ในระหว่างกระบวนการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง การคัดเลือกพื้นที่ศึกษาตาม criteria ตามข้อเสนอโครงการ และ ทำการรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ๆ ได้รับการตอบรับ ทั้งนี้คาดว่าจะลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล

ภาคสนาม 10 จังหวัด โดยเริ่มจากจังหวัดปราจีนบุรี อย่างไรก็ตามการติดต่อเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ค่อนข้างยาก เนื่องจากการติดต่อกับผู้บริหารองค์กรส่วนท้องถิ่นไม่ค่อยให้ความร่วมมือมากนัก แต่การติดต่อกับชุมชนโดยตรง เป็นไปอย่างราบรื่น โดยประเด็นสำคัญที่จะศึกษาคือนโยบายที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ 10 นโยบายในท้องถิ่นต่างๆ นอกจากนี้ได้มีการพูดคุยกับโครงการย่อยที่ 2 เพื่อที่จะให้การศึกษาที่มีความสอดคล้องกัน

1.5 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุ

แบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม)

อ.ดร. ชีรณรงค์ สกุลศรี หัวหน้าโครงการย่อยที่ 4 เสนอว่าได้ดำเนินการตามข้อเสนอแนะที่ผู้ให้ทุนได้เสนอมาแล้ว และมีแผนว่าจะทำ matrix เพื่อเสนอผลการศึกษาให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ได้เสนอระบบการสนับสนุนผู้สูงอายุในภาคส่วนต่างๆ ได้แก่ ภาครัฐ, ภาคเอกชน และกิจกรรมเพื่อสังคม รวมทั้งเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ Social Impact Partnership การสร้างภาคีสังคมนอกเหนือจากภาครัฐให้เข้ามามีบทบาทในการให้สวัสดิการแก่ผู้สูงอายุ และได้มีการศึกษางานของต่างประเทศเพิ่มเติม ได้แก่ ญี่ปุ่น, ออสเตรเลีย, อเมริกา และ สหราชอาณาจักร ทั้งนี้ทางโครงการมีแผนที่จะเก็บข้อมูลเพิ่มเติมตามที่ผู้ให้ทุนได้เสนอมา เช่น ตลาดหลักทรัพย์ เป็นต้น

1.6 คำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ แนะนำว่าสำหรับโครงการย่อยที่ 1 เป็นการใช่วิธีการใหม่ที่น่าสนใจเนื่องจากมีความแปลกใหม่และทันสมัย อย่างไรก็ตามควรหาทฤษฎีหรือแนวความคิดมาสนับสนุนการเลือกใช้ keywords ค้นคว้าหาข้อมูล เพื่อให้การเลือกใช้คำค้นนั้นๆ มีเหตุผลรองรับและมีความแข็งแรงมากยิ่งขึ้น

โครงการย่อยที่ 2 ควรหาเหตุผลเพื่อสนับสนุนว่าเหตุใดจึงเลือกพื้นที่นั้นๆ ในทำการเก็บข้อมูล และเพื่อให้เหตุผลในการเลือกกลุ่มตัวอย่างมีน้ำหนักมากขึ้นควรอธิบายให้ชัดเจนว่าการคัดเลือก พื้นที่สนามเริ่มต้นอย่างไร ให้มีความละเอียดเกิดความกระจ่างแก่ผู้อ่านมากขึ้น และควรมี definition ในการศึกษาให้ชัดเจน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการทำวิจัย นอกจากนี้ความแปรปรวนมีหลายมิติ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบการอยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับมิติด้านสภาพและสุขภาพของผู้สูงอายุด้วย เช่น การเป็นครอบครัวขยายแต่ลำพัง คือในครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกมาก แต่ต่างคนต่างอยู่ รวมตัวกันได้ยาก หากเป็นแบบนี้แปรปรวนหรือไม่ นอกจากนี้การอยู่คนเดียวโดยสมัครใจซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในอนาคตแปรปรวนหรือไม่ อย่างไร ซึ่งอาจจะเป็นประเด็นศึกษาเพิ่มเติมในอนาคต

โครงการย่อยที่ 3 องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุ บางแห่งมีบทบาทสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุที่มีปัญหาเรื่องสุขภาพ มีศูนย์ฟื้นฟูสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ บางแห่งมีการร่วมมือกับ TOT เพื่อติดตั้งสัญญาณฉุกเฉิน หากมีเหตุฉุกเฉินสามารถช่วยเหลือผู้สูงอายุได้ทันเวลา นอกจากนี้อปท. ยังมีส่วนในการดูแลด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในชุมชนด้วยซึ่งโครงการที่ควรศึกษาเพิ่มเติม อีกทั้งการดำเนินงานในด้านสังคมมีความยากลำบาก เนื่องจากบุคลากรไม่เพียงพอ ทำให้การดำเนินงานไม่บรรลุผล จึงควรศึกษาเพื่อให้ได้แนวทางในการปฏิบัติงานที่สามารถสร้างแรงกระตุ้นให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ในอนาคต

โครงการย่อยที่ 4 ควรศึกษานโยบายหรือข้อกฎหมายที่สนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุที่เป็นรูปแบบธุรกิจ ไม่ใช่รูปแบบการกุศลเพิ่มเติม อาจจะเป็นการดำเนินงานภายในชุมชน สำหรับประเทศไทยเริ่มมีการดูแลผู้สูงอายุที่สร้างบ้านให้ผู้สูงอายุอาศัยโดยการดำเนินการของชุมชนแล้ว นอกจากนี้ในส่วนของ market segmentation ควรค้นหาคู่แข่งให้ชัดเจนว่าเป็นใคร และให้ดำเนินการโดยเน้นประเด็นตามที่ผู้ให้ทุนได้เสนอมา

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

-

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

2) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 5 ในวันพุธ ที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 12.00 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 4

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 4

รูปที่ 3 ท่านที่ปรึกษาโครงการฯ กรณีสื่อความเห็นเพื่อพัฒนาการทำงานของโครงการต่างๆ

รูปที่ 4 ท่านที่ปรึกษาโครงการฯ กรณีสื่อความเห็นเพื่อพัฒนาการทำงานของโครงการต่างๆ

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 5

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยๆ เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2561 เวลา 09.00 น. – 12.00 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในปัจจุบัน เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการนำเสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานของโครงการต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางทำหน้าที่ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ “ความเปราะบางของครอบครัว” โดยเป็นการทบทวนแบบ Systematic Review จากฐานข้อมูลวิจัยทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ ซึ่งในขณะนี้ได้ดำเนินการแล้วและอยู่ในขั้นตอนของการสังเคราะห์องค์ความรู้รวมถึงการวางโครงร่างในการสังเคราะห์องค์ความรู้จากโครงการย่อยทั้ง 4 โครงการ และจะดำเนินการส่งรายงานความก้าวหน้า (ราย 6 เดือน) ให้แก่ผู้ให้ทุนภายในเดือนมีนาคม พ.ศ.2561

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิธีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงาน กล่าวว่าทางโครงการได้มีการดำเนินงานจนได้ข้อมูลเบื้องต้นมาแล้ว โดยมีการจัดการข้อมูลคำค้นต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งกระทู้ที่ตรงกับงานวิจัย หลังจากสกัดกระทู้แล้วได้นำมาคัดความเที่ยงตรงของข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยใน 1 กระทู้จะมีการพิจารณาความถูกต้องว่าตรงกับหัวข้อวิจัยหรือไม่โดยนักวิจัย 2 คน หากมีความเห็นไม่ตรงกันจะนำกระทู้นั้นไปพิจารณาใหม่โดยนักวิจัยคนที่ 3 ซึ่งหลังจากมีการพิจารณารอบที่ 1 แล้วพบว่า ขณะนี้มีกระทู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยอยู่ 692 กระทู้และจะนำกระทู้มาพิจารณาเพิ่มอีกหลังจากมีการพิจารณาข้อมูลรอบที่ 2 และหลังจากมีการพิจารณากระทู้ต่างๆ แล้วเสร็จ จะมีการประมวลผลข้อมูลด้วยโปรแกรม Nvivo ซึ่งจะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในระดับบุคคล และจะเริ่มมีการลงพื้นที่สนามเพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 25 คน โดยคาดว่าจะมีการจัดการข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ให้แล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคม

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ชนวนวัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอว่าขณะนี้ได้นำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่สนามมาจัดการและประมวลผลข้อมูลในเบื้องต้นแล้ว พบว่า ขณะนี้มีจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เก็บข้อมูลมาแล้วทั้งสิ้นจำนวน 123 ตัวอย่าง ซึ่ง 3 ใน 5 ของรูปแบบการอยู่อาศัยทั้งหมด (อาศัยตามลำพัง อาศัยอยู่กับคู่สมรส อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่น) มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเกินจากแผนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้กำหนดไว้เรียบร้อยแล้ว ในขณะที่รูปแบบที่เหลือ (อาศัยอยู่กับพ่อแม่และหรือคู่สมรส และ อาศัยอยู่กับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติ) ยังไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามได้ตามที่กำหนด เนื่องจากเป็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่พบเจอได้ยาก นอกจากนี้คณะวิจัยสามารถเก็บข้อมูลเพิ่มเติมได้อย่างจำกัด จากการติดต่อประสานงานและจะเริ่มยุติการเก็บข้อมูลภาคสนามเพราะข้อมูลมีความอิ่มตัว เพื่อเริ่มวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งอื่นเพื่อนำมาสนับสนุนผลของการศึกษาพร้อมกับเขียนรายงานการวิจัย

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้เสนอว่าโครงการจะเน้นการดูระบบองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนว่ามีกลไกในการดูแลผู้สูงอายุอย่างไร โดยจะเน้นไปที่ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันและครัวเรือนข้ามรุ่น ซึ่งในระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการลงพื้นที่เพื่อทำการเก็บข้อมูลจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว 4 แห่งและโรงเรียนผู้สูงอายุ ในเบื้องต้นพบว่าการดูแลผู้สูงอายุขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถที่จะดำเนินงานได้ด้วยตัวเอง แต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นที่มีความเชี่ยวชาญ เช่น รพ.สต. และในบางพื้นที่มีข้อจำกัดในการดำเนินงาน เช่น ด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีการร่วมมือแตกต่างกัน ทั้งนี้พบว่าชุมชนให้ความไว้วางใจการดำเนินงานเพื่อดูแลผู้สูงอายุกับ

องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีขนาดใหญ่กว่าองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีขนาดกลางและเล็ก ทางโครงการสนใจประเด็น long-term care ที่ชุมชนเป็นผู้ดูแลตนเองแต่ได้รับการร่วมมือและสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีบางแห่งประสบความสำเร็จ มีการเสนอว่าองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จในการดูแลผู้สูงอายุจะต้องมีกลไกต่างๆ มาสนับสนุนการดำเนินงาน เช่น กลไกเชิงวิชาการ, สังคม, การบริการส่วนท้องถิ่น และ เทคโนโลยี เป็นต้น โดยโครงการมีความตั้งใจที่จะทำให้เกิดกลไกในการดูแลผู้สูงอายุ ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ได้แนวทางในการดูแลผู้สูงอายุอย่างมีประสิทธิภาพ

1.5 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุ

แบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม)

อ.ดร. ชีรณรงค์ สกุลศรี หัวหน้าโครงการย่อยที่ 4 เสนอว่าได้มีการทบทวนวรรณกรรมและทำการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกเพิ่มเติม ทั้งนี้พบว่าในกิจการประเภทเดียวกัน ผู้สูงอายุกลับได้รับรูปแบบการบริการที่ต่างกันขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามในประเทศไทยยังไม่ได้เกิดกิจการเพื่อสังคมเพื่อดูแลผู้สูงอายุ เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ กล่าวคือ ขณะนี้รัฐไทยยังไม่ได้อนุญาตให้เอกชนหรือประชาชนใช้งบประมาณของรัฐ ยกเว้นหน่วยงานของรัฐเอง ทำให้การผลักดันให้เกิดกิจการเพื่อสังคมที่สนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุอาจเกิดขึ้นได้ยาก ซึ่งในต่างประเทศมีกิจการเพื่อสังคมหรือกองทุนเพื่อสนับสนุนผู้สูงอายุแล้วที่สะท้อนให้เห็นว่า หากมีการเกิดขึ้นของกิจการเพื่อสังคมเพื่อสนับสนุนผู้สูงอายุ เมื่อเกิดความผิดพลาดภาครัฐไม่ต้องรับภาระในการรับผิดชอบความผิดพลาดนั้น ที่อาจเป็นจุดหนึ่งในการช่วยผลักดันให้เกิดกิจการเพื่อสังคมขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตามในประเทศไทยก็ได้มีการลดภาษีกิจการเพื่อสังคมแล้ว แต่กิจการเพื่อสังคมส่วนใหญ่ยังไม่ได้เจาะจงมาที่ผู้สูงอายุโดยตรง ทั้งนี้ทางโครงการคาดว่าผลจากงานวิจัยจะสามารถทำให้เกิดเป็น model ที่หลายภาคส่วนสามารถบูรณาการและนำมาใช้ดูแลหรือสนับสนุนผู้สูงอายุได้อย่างเกิดประสิทธิภาพ

1.6 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

ชุดโครงการได้มีการอภิปรายการดำเนินงานและได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันดังนี้

โครงการย่อยที่ 1 น่าจะมีการเสนอความเชื่อมโยงของคำค้นและประเด็นต่างๆที่ค้นพบออกมาในลักษณะของรูปภาพเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย ซึ่งโดยเนื้องานมีความน่าสนใจเพราะเป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบใหม่

โครงการย่อยที่ 2 ขณะนี้ดำเนินการเก็บข้อมูลเสร็จแล้วสามารถเริ่มการจัดการข้อมูลและวิเคราะห์ได้ ซึ่งโครงการที่ 2 สามารถเชื่อมโยงกับโครงการย่อยที่ 3 ได้ เพราะเป็นการศึกษาการดูแลผู้สูงอายุเช่นเดียวกันต่างกันที่เป็นบริบทในบ้านและนอกบ้าน เมื่อมีการพิจารณาร่วมกันน่าจะได้มิติหรือประเด็นที่น่าสนใจ

โครงการย่อยที่ 3 น่าจะมีการศึกษาหรือมองหากลไกที่เกิดขึ้นเฉพาะในชุมชน ซึ่งกลไกดังกล่าวเกิดขึ้นจากคนในชุมชนเองไม่ใช่กลไกหรือนโยบายจากภาครัฐ (top-down) และการศึกษาช่องว่างระหว่างกลุ่มตัวอย่างทั้งในด้านบวกและด้านลบ รวมทั้งประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นว่าส่งผลต่อการดูแลผู้สูงอายุอย่างไรและ social capital ที่ทำให้การดูแลผู้สูงอายุในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ภาครัฐอาจมีความเข้าใจครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอยู่ด้วยกัน แต่อาจจะยังไม่เข้าใจการดูแล

ครัวเรือนข้ามรุ่นที่ชัดเจน การดูแลจึงอาจจะยังไม่ตรงจุด งานวิจัยจึงช่วยสะท้อนและเติมเต็มองค์ความรู้ในการดูแลผู้สูงอายุที่มีประสิทธิภาพได้และสามารถเชื่อมโยงกับโครงการย่อยที่ 4 ได้ คือโครงการย่อยที่ 3 ศึกษาการดูแลผู้สูงอายุในบริบทของภาครัฐ ส่วนโครงการย่อยที่ 4 ศึกษาในบริบทของกิจการเพื่อสังคม

โครงการย่อยที่ 4 ควรเน้นประเด็นด้าน social enterprise และ innovation ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยอาจจะนำเสนอในลักษณะคล้ายกับ business model ของ NGOs ต่างๆ และการไม่มีกิจการเพื่อสังคมในการดูแลผู้สูงอายุอย่างเจาะจง ทำให้เกิดช่องว่างอย่างหนึ่งที่สามารถผลักดันให้เกิดการร่วมมือกันกับภาคเอกชนให้เข้ามาร่วมลงทุน หรือเสนอเป็นทางเลือกกว่า social enterprise ทำอย่างไรบ้าง อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดด้านเวลาจึงอาจจะมีผลผลิตงานวิจัยเป็น framework ที่แสดงบทบาทว่าหน่วยงานใด ทำหน้าที่อย่างไรบ้าง ทั้งนี้หากมีการนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนหรือท้องถิ่นมาผลักดันให้เกิดกลไกในการดูแลผู้สูงอายุได้ ก็จะสามารถนำข้อค้นพบมาเชื่อมโยงกับโครงการย่อยที่ 3 ได้ ซึ่งทั้งโครงการย่อยที่ 3 และ 4 อาจจะต้องมี framework ประเด็นเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลที่ชัดเจนทำให้มีประเด็นที่ครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

-

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

3) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 6 ในวันจันทร์ ที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 5

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 5

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 5

รูปที่ 4 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 5

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 6

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 3 โครงการย่อยๆ เนื่องจากโครงการย่อยที่ 4 ติดภารกิจด่วนไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ โดยการประชุมมีขึ้นเมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2561 เวลา 09.00 น. – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในเบื้องต้น เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการเสนอความก้าวหน้าและการดำเนินงานของโครงการต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

ขณะนี้ทางโครงการกลางได้นำส่งรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 (ราย 6 เดือน) ให้แก่ผู้ให้ทุนเรียบร้อยแล้วและอยู่ในขั้นตอนการรอผู้ทรงคุณวุฒิเสนอแนะความเห็น เพื่อที่จะได้นำข้อเสนอแนะมาปรับแก้รายงาน พร้อมทั้งสังเคราะห์องค์ความรู้เพิ่มเติมจากโครงการย่อยต่างๆ เป็นลำดับต่อไป

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิธีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงาน กล่าวว่าการเตรียมข้อมูล online อาจต้องใช้ระยะเวลาในการเตรียมมากขึ้น เนื่องจากโปรแกรมที่จะนำมาใช้ในการคัดกรองข้อมูลยังมีข้อจำกัด ซึ่งคาดว่าจะสามารถนำโปรแกรมมาใช้ในการ

คัดกรองข้อมูลได้ภายใน 1-2 สัปดาห์ และเมื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปได้บางส่วนแล้วจะเริ่มมีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 25 คน โดยตั้งใจว่าจะเลือกกลุ่มตัวอย่างให้มีความหลากหลายมากที่สุด โดยเลือกจากภูมิหลังการทำงานว่าเมื่อมีบุตรแล้วส่งผลต่อการทำงานอย่างไรบ้าง เช่น ต้องเปลี่ยนงาน หรือ ลาออกจากงาน

การศึกษาโครงการนี้อาจจะไม่ใช้ความเปราะบางของครอบครัวในระดับที่รุนแรง แต่ความเปราะบางจะเป็นไปในลักษณะของการเริ่มต้นของครอบครัวที่ต้องมีภาระทางด้านการเงินจากการที่ต้องออกจากงาน การรู้สึกขาดคุณค่าของตัวเองในผู้หญิงเมื่อเป็นแม่ หรือวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปของคนทำงาน นอกจากนี้จะพยายามวิเคราะห์ดูว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่ครอบครัวจะมีบุตรและทำงานไปด้วยอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ชนวนัน หัตถ์หน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอว่าขณะนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามเรียบร้อยแล้ว และกำลังอยู่ในช่วงของการวิเคราะห์ผลการวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยการเก็บข้อมูลครั้งนี้มีกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 124 ครัวเรือน รวม 138 คน ระหว่างเก็บข้อมูลมีบางช่วงเวลาที่เกิดคลาดเคลื่อนจากแผนที่กำหนดไว้ เนื่องจากในบางรูปแบบการอยู่อาศัยมีจำนวนจำกัด รวมการใช้เวลาเก็บข้อมูลทั้งสิ้นประมาณ 1 เดือน

ผลการศึกษาเบื้องต้นพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และมีจำนวนตัวอย่างที่มากที่สุดในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีรูปแบบการอาศัยการอาศัยอยู่คนเดียวและอาศัยอยู่กับคู่สมรสที่เป็นผู้สูงอายุค่อนข้างโดดเด่นกว่าพื้นที่อื่น ทั้งนี้การวิเคราะห์ผลการวิจัยจะทำการเปรียบเทียบข้อมูลในระดับประเทศจากข้อมูล Elderly survey และข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้เห็นภาพรวมของความเหมือนหรือแตกต่างกันของการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุว่าเป็นอย่างไร โดยการเขียนรายงานการวิจัยจะแบ่งออกเป็น 7 บท ซึ่งจะมีการเขียนนิยามเชิงปฏิบัติการตามความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัตถ์หน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้ส่งนักวิจัยโครงการเข้าร่วมประชุมแทน เนื่องจากทีมวิจัยบางส่วนอยู่ในระหว่างการลงพื้นที่สนามในภาคเหนือ ซึ่งเป็นการนัดหมายหลังจากนัดการประชุมประจำเดือนแต่ไม่สามารถเลื่อนได้ด้วยเหตุผลความสะดวกทางด้านพื้นที่สนาม อย่างไรก็ตามได้มีการเสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงานว่าในขณะนี้การเก็บข้อมูลได้ดำเนินงานใกล้แล้วเสร็จ เหลือเพียงพื้นที่ภาคใต้ที่จะทำการลงพื้นที่ในเดือนพฤษภาคม และพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกบางส่วนซึ่งคาดว่าจะแล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคมเช่นกัน

ข้อค้นพบเบื้องต้น พบว่า ข้อมูลสะท้อนให้เห็นกลไกการดูแลผู้สูงอายุเปราะบางที่มีรูปแบบแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งขนาดขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่แตกต่างกันก็ส่งผลต่อกลไกการดูแลผู้สูงอายุที่แตกต่างกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการจัดสรรงบประมาณเพื่อดูแลผู้สูงอายุ

1.5 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

ชุดโครงการได้มีการอภิปรายการดำเนินงานและได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ท่านที่ปรึกษาโครงการและผู้เข้าร่วมประชุมดังนี้

ความเปราะบางอาจไม่ได้เกิดจากรูปแบบการอยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว จึงควรมีการนำเสนอปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลให้เกิดความเปราะบางด้วยว่าเพราะเหตุใดจึงเปราะบาง หรือการอยู่อาศัยในรูปแบบต่างๆ มีสาเหตุมาจากเหตุใด เพื่อให้มีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ซึ่งรูปครอบครัวเปราะบางที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด คือ ครอบครัวผู้สูงอายุที่ไม่มีลูกหลาน เมื่อถึงเวลาฉุกเฉินไม่สามารถพึ่งใครได้ ยิ่งไปกว่านั้นปัจจุบันยังเกิดปัญหาที่ลูกหลานพาผู้สูงอายุมาโรงพยาบาลแต่ไม่รับผู้สูงอายุกลับบ้าน ซึ่งเป็นปัญหาที่น่าเป็นห่วง แต่ก็มีบางพื้นที่ในประเทศไทย ที่มีการพัฒนาระบบการดูแลผู้สูงอายุระยะยาว โดยมีการติดตั้งกริ่งฉุกเฉินไว้ที่บ้านผู้สูงอายุ หากฉุกเฉินผู้สูงอายุสามารถกดกริ่งและจะมีรถมารับไปยังโรงพยาบาลภายใน 10 นาที นอกจากนี้แม้ครอบครัวจะเป็นส่วนสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุ แต่ในอนาคตต้องดูว่าชุมชนจะมีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุระยะยาวได้หรือไม่อย่างไรบ้าง

อย่างไรก็ตามรูปแบบการอยู่อาศัยเป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของความเปราะบางที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและการย้ายถิ่น ทำให้การดูแลครอบครัวเปลี่ยนไปจากเดิม จึงน่าจะเสนอประเด็นของรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่หลากหลาย และเมื่อมีความหลากหลายแล้วมีความแตกต่างกันอย่างไรระหว่างพื้นที่เมืองและชนบท อาจจะมีการเพิ่มเติมกล่องข้อความในรายงานเพื่อบอกเล่าตัวอย่างที่น่าสนใจเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจบริบทมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ในปัจจุบันต้องยอมรับว่าการมีบุตรส่งผลให้เกิดค่าใช้จ่ายที่สูง สามารถเห็นได้เป็นรูปธรรมหรือค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปที่อาจจะทำให้คนในสังคมคิดว่าการมีลูกมีแต่ข้อเสีย แต่ประโยชน์ของการมีบุตรนั้นไม่สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมได้ ซึ่งจะเป็นไปในรูปแบบของความสุข ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและการเติมเต็มครอบครัวมากกว่า ดังนั้นอาจจะต้องมีการกล่าวถึงประโยชน์ของการมีบุตรเพื่อสะท้อนให้เห็นว่าการมีบุตรก็ไม่ใช่ข้อเสียเสมอไป และหากเป็นไปได้น่าจะเสนอวิธีการปรับตัวเมื่อมีบุตรต่างๆ เพื่อเป็นทางเลือกชีวิตให้แก่คนทำงานให้สามารถมีบุตรเลี้ยงบุตรได้สะดวกและทำงานให้สบาย สะท้อนให้เห็นว่าส่วนใหญ่ของคนที่มีบุตรแล้วมีความสุขเป็นอย่างไร

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

ขณะนี้ผู้ประสานงานของชุดโครงการแจ้งว่าทางผู้ให้ทุนยังไม่ได้จ่ายงบประมาณการท้าวิจัยงวดที่ 1 แก่โครงการกลางและโครงการย่อยที่ 4 มีเพียงโครงการย่อยที่ 2 ที่ได้จ่ายเงินมาแล้ว ทำให้สถานะการเงินเพื่อใช้ในการดำเนินงานของชุดโครงการมีข้อจำกัด

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

4) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 7 ในวันศุกร์ ที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 13.30 – 16.30 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 6

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 6

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 6

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 7

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยฯ พร้อมทั้งท่านที่ปรึกษาโครงการฯ โดยการประชุมมีขึ้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 เวลา 13.30 น. – 16.30 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในเบื้องต้น เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการเสนอความก้าวหน้าและการดำเนินงานของโครงการต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางได้มีการประชุมเพื่อหาแนวทางในการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาของโครงการย่อย รวมทั้งหาความเชื่อมโยงของแต่ละโครงการ เพื่อสร้างสรรค์เป็นองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับสถานการณ์ของครอบครัว และนิยามของครอบครัวเปราะบางในปัจจุบัน ทั้งนี้ได้มีการเตรียมการนำเสนอความก้าวหน้าของการดำเนินงานแก่ผู้ให้ทุน ในวันที่ศุกร์ที่ 1 มิถุนายน 2561

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้เสนอความก้าวหน้าในการดำเนินงาน กล่าวว่าขณะนี้มีการเตรียมแผนการดำเนินงานเรียบร้อยแล้ว การทบทวนวรรณกรรมมีความก้าวหน้ากว่าร้อยละ 80 โดยการศึกษาให้ความสำคัญกับผู้หญิง เนื่องจากผู้หญิงจะประสบความขัดแย้งมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงต้องลาออกจากงานเพื่อมาเลี้ยงบุตรตามเวลา บางคนต้องเปลี่ยนอาชีพหรือเปลี่ยนงานหลังจากมีบุตร ในการจัดการข้อมูลออนไลน์ที่ได้จากการสืบค้นด้วย keywords ต่างๆ อย่างเป็นระบบ กำลังจะแล้วเสร็จ

นอกจากนี้ได้มีการพัฒนาแนวคำถามและแบบสอบถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่าง มีการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างไปแล้วทั้งสิ้น 6 คน จากการสัมภาษณ์ในเบื้องต้นพบว่าเมื่อมีบุตร ผู้หญิงจะให้ความสำคัญกับเป้าหมายของชีวิตที่เปลี่ยนไป ในขณะที่การเป็นแม่ full time จะได้รับผลกระทบทางด้านการเงินมากที่สุด ผู้หญิงมีความเต็มใจที่จะทำหน้าที่ของแม่ แต่ต้องครุ่นคิดเรื่องค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตรด้วย ซึ่งผู้หญิงที่มีรายได้สูงจะมีตัวเลือกในการใช้ชีวิตมากกว่าผู้หญิงที่มีรายได้ต่ำกว่า เพราะสามารถหาผู้ช่วยหรือเข้าถึงทางเลือกอื่นเข้ามาสนับสนุนการเลี้ยงดูบุตรได้มากกว่า

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุทธิดา ชนวนัน หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2 ได้เสนอว่าขณะนี้ได้จัดทำรายงานการวิจัยเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้วเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2561 และกำลังติดต่อผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อขอ

ความอนุเคราะห์พิจารณาว่ารายงานเพื่อขอข้อเสนอแนะในการจัดทำและแก้ไขรายงานให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในการทำการศึกษาครั้งนี้เพื่อดูว่าผู้สูงอายุดูแลกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมอย่างไรตามรูปแบบการอยู่อาศัย ซึ่งผลการศึกษามีทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยใช้สมมติฐานของครัวเรือนเปราะบาง ว่าเป็นครัวเรือนที่ไม่ได้รับการดูแลที่แบ่งเป็น 5 กลุ่ม คือ อาศัยอยู่คนเดียว อาศัยอยู่กับคู่สมรส อาศัยอยู่กับหลานเท่านั้น อาศัยอยู่กับญาติเท่านั้น และอื่นๆ ซึ่งเป็นรูปแบบการอยู่อาศัยลักษณะพิเศษ เช่น อยู่กับพ่อแม่ และมีการเพิ่มรูปแบบการอยู่อาศัยที่มองภายนอกเหมือนจะไม่เปราะบาง แต่ในความเป็นจริงกลับเปราะบาง เช่น มีคนดูแลหรืออยู่กับญาติ แต่ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูบุตรพิการ เป็นต้น

สรุปผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการอยู่อาศัยเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเปราะบาง ซึ่งความเปราะบางเกิดจากปัจจัยความเสี่ยงที่ผู้สูงอายุต้องเผชิญ เช่น สุขภาพไม่ดี ความยากจน เป็นต้น หากวิเคราะห์รูปแบบการอยู่อาศัย พบว่า การอาศัยอยู่คนเดียว และ อยู่กับคู่สมรสเท่านั้น เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ต้องดูแลตนเอง ซึ่งเป็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด การช่วยเหลือผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่เปราะบางจึงต้องอาศัยการดูแลจากชุมชนที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุที่มีความเสี่ยงมีความเปราะบางน้อยลง ขณะที่ผู้สูงอายุต้องการได้รับการส่งเสริมด้านรายได้ ในกลุ่มที่ติดบ้านต้องการกิจกรรมบางอย่างที่ทำให้เกิดรายได้ โดยความเปราะบางสามารถสรุปได้ 4 ด้าน ดังนี้ 1.ด้านร่างกาย 2.ด้านอารมณ์และจิตใจ 3. ด้านเศรษฐกิจ และ 4.ด้านสังคม

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้เสนอความก้าวหน้าการดำเนินงาน ดังนี้ การศึกษาของโครงการฯ เป็นการศึกษาการดูแลผู้สูงอายุในส่วนของผู้ให้บริการ ขณะนี้มีการทบทวนวรรณกรรมและวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิแล้วร้อยละ 70 เพื่อค้นหาทางเลือกเชิงนโยบายที่มีประสิทธิภาพสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ให้สามารถนำไปส่งเสริมและสนับสนุนครัวเรือนเปราะบางได้ โดยแบ่งระดับการดำเนินงานของ อปท. สำหรับกิจกรรมการดูแลครัวเรือนเปราะบางออกเป็น 4 ระดับ คือ 1.ต่ำกว่ามาตรฐาน 2.ตามมาตรฐาน 3.เริ่มยกระดับกิจกรรม และ 4.สร้างสรรค์ และต่อยอด สร้างอัตลักษณ์กิจกรรมของระบบได้ ซึ่ง อปท. หลายแห่งใช้กระบวนการสร้างชุมชน โดยให้ชุมชนสร้างสรรค์กิจกรรมเป็นหลักตามบริบทและวัฒนธรรมของชุมชน

ข้อค้นพบเบื้องต้น พบความเปราะบางทั้งหมด 6 กลุ่ม ได้แก่ 1.สุขภาพ 2.สุขภาพจิต 3. ความมั่นคงทางด้านรายได้ 4.สังคม 5.สิ่งแวดล้อม และ 6.ความรอบรู้และเท่าทันเทคโนโลยี ในพื้นที่ที่มีการดำเนินกิจกรรมได้อย่างประสบความสำเร็จพบว่า อปท. จะเป็นผู้สนับสนุนชุมชน แต่จะไม่ทำกิจกรรมด้วยตนเอง โดยการดำเนินกิจกรรมจะเป็นหน้าที่ของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งชุมชนสามารถดูแลครัวเรือนเปราะบางได้ดีกว่า ขณะเดียวกัน ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่คนเดียวบางเวลา บางครอบครัวไม่ต้องการให้ care giver เข้ามาดูแลผู้สูงอายุ เพราะไม่อยากจะให้ผู้สูงอายุรู้สึกรู้ว่าเป็นผู้ป่วยที่ต้องได้รับการดูแล การทำงานในระยะต่อไป โครงการฯ จะวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามที่มีอยู่และเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ข้อมูลยังไม่ครบถ้วน

1.5 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม)

ดร.จิตาภา พันธุ์ นักวิจัยโครงการย่อยที่ 4 ได้เสนอความก้าวหน้าการดำเนินงานโครงการว่า การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพรวมของระบบสนับสนุนครัวเรือนผู้สูงอายุทั้งจากภาครัฐ ภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และกิจกรรมเพื่อสังคม และศึกษาแนวทางพัฒนาระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการด้วยการสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งการดูแลผู้สูงอายุควรมีการร่วมมือกันอย่างบูรณาการ เพราะแค่ภาครัฐเพียงแห่งเดียวไม่สามารถดูแลผู้สูงอายุได้อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ การที่จะผลักดันให้หน่วยงานอื่นเข้ามาดูแลผู้สูงอายุได้ จะต้องมีการสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนหรือกิจกรรมเพื่อสังคมเข้ามาดูแลผู้สูงอายุร่วมกัน

การดำเนินงานมีการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุของหน่วยงานต่างๆ ทั้งในต่างประเทศ และสัมภาษณ์เชิงลึกทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุซึ่งขณะนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลครบแล้ว จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ว่าในแต่ละแห่งมีจุดอ่อนและจุดแข็งในการดำเนินงานอย่างไร และการจะนำเอาภาคส่วนอื่นเข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมนั้นควรมีรูปแบบและโมเดลอย่างไรบ้าง เนื่องจากทางโครงการฯ ได้มีการนำเสนอความก้าวหน้าครั้งที่ 1 กับผู้ให้ทุนไปแล้ว และได้ข้อเสนอแนะมาว่าให้เพิ่มประเด็นของ actor ที่ควรเพิ่มเติมว่ามีหน่วยงานใดบ้างที่ทำกิจกรรมการดูแลผู้สูงอายุเพื่อให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งในการนำเสนอในครั้งแรกโครงการเน้นประเด็นทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งทางโครงการได้มีการปรับแก้ไขแล้ว นอกจากนี้จากการเก็บข้อมูลพบว่าความต้องการของผู้สูงอายุมีทั้งหมด 7 ด้าน ได้แก่ ด้านผู้ดูแล ด้านสาธารณสุข ด้านการเงิน ด้านการปรับปรุงที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านการคมนาคม ด้านการส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุ และ ด้านการดูแลทางด้านจิตใจ ซึ่งจะนำ 7 ประเด็นนี้มาสร้างเป็นตาราง matrix กับหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นซึ่งจะเป็นผลผลิตของโครงการ

1.6 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

ชุดโครงการได้มีการอภิปรายการดำเนินงานและได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ ท่านที่ปรึกษาโครงการและผู้ร่วมประชุมทุกท่านดังนี้

โครงการย่อยที่ 1 ควรมีการระบุ definition ของกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาให้ชัดเจน และควรมุ่งประเด็นว่าโครงการผลลัพธ์อย่างไร เช่น จะเป็นคำอธิบายว่าเพราะอะไรคนไทยจึงมีบุตรน้อยลง หรือรัฐต้องมีนโยบายในการสนับสนุนการมีบุตรอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาส่วนหนึ่งพบแล้วว่าการมีบุตรทำให้เกิดความไม่สมดุลในชีวิต ซึ่งอาจจะต้องรอความพร้อมของข้อมูลก่อนที่จะได้ทิศทางของข้อเสนอแนะที่ชัดเจน

โครงการย่อยที่ 2 การอยู่คนเดียวของผู้สูงอายุอาจเกิดจากความสมัครใจของผู้สูงอายุที่ต้องการความเป็นอิสระ ซึ่งพบได้มากในต่างประเทศ การให้ชุมชนเฝ้าระวังความเปราะบางจะเป็นผลดีในชุมชนที่เป็นสังคมชนบท แต่ในสังคมเมืองต้องมีการสร้างระบบในการดูแลผู้สูงอายุ เพราะการมีส่วนร่วมหรือการสังเกตของบุคคลจะน้อยกว่าสังคมในชนบท ควรต้องมีการคำนึงถึงประเด็นของผู้สูงอายุที่เป็นโรคสมองเสื่อม เพราะมีความเสี่ยงมาก ควรมีการเสนอแนะให้เกิด action เพื่อเตรียมระบบการดูแล นอกจากนี้รูปแบบการดำรงชีวิตแบบใหม่มีความน่าสนใจ จะมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่สังคมในระดับชุมชนจะมีระบบในการเฝ้าระวังผู้สูงอายุที่เปราะบางที่

ชุมชนยังไม่ได้ตระหนักอย่างลึกซึ้ง ควรมีการทำตาราง matrix เพื่อให้เห็นความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้รูปแบบการอยู่อาศัยอาจไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดความเปราะบาง แต่ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวมีส่วนทำให้เกิดความเปราะบางในผู้สูงอายุได้มากกว่า

โครงการย่อยที่ 3 ควรมีการเปรียบเทียบว่าเหตุใด อปท. แต่ละแห่งจึงมีความสำเร็จไม่เหมือนกัน บางแห่งประสบความสำเร็จ บางแห่งไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน ควรนำแนวคิดกิจกรรมเกี่ยวกับ active ageing และนวัตกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการระบบสนับสนุนผู้สูงอายุมาช่วยในสร้างสรรค์นวัตกรรม/นโยบายใหม่ ทั้งนี้ควรพยายามสะท้อนให้เห็นว่า อปท. มีบทบาทสำคัญในการดูแลผู้สูงอายุ เพราะส่วนหนึ่ง อปท. ต้องทำงานร่วมกับหน่วยงานสุขภาพเช่นในเรื่องของ Long term care นอกจากนี้หนึ่งในปัญหาของผู้สูงอายุคือการใช้จ่ายเงิน ที่ไม่สามารถใช้ได้เนื่องจากข้อจำกัดด้านระบบจัดสรรและระเบียบการใช้เงินและควรพยายามสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาด้านการใช้งบประมาณและความสำคัญของผู้นำชุมชนเป็นสิ่งสำคัญที่ควรคำนึงถึง เพราะมีส่วนอย่างมากในการผลักดันระบบการดูแลผู้สูงอายุ เพราะในบางพื้นที่ไม่กล้าที่จะผลักดันโครงการทางด้านสังคมเพราะผู้นำไม่เข้มแข็ง

โครงการย่อยที่ 4 ควรพยายามนำประเด็นที่ต้องการสื่อสารออกมาเป็นหัวเรื่องสำคัญในการนำเสนอ ควรจัดประเภทของกิจการเพื่อสังคมในแต่ละแบบให้ชัดเจนขึ้นว่าแต่ละแห่งมีการดูแลผู้สูงอายุอย่างไร เพราะหากพิจารณาจากต่างประเทศแล้ว ประเทศไทยยังคงมีกิจการเพื่อสังคมที่ดูแลผู้สูงอายุน้อยมาก แต่ในประเทศอังกฤษมีจำนวนมาก ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดมาตรฐานในการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งในอนาคตรัฐไม่สามารถที่จะกระทำได้ด้วยตนเองเพียงแห่งเดียว ต้องอาศัยกิจการเพื่อสังคมเพื่อช่วยดูแลผู้สูงอายุด้วย นอกจากนี้โครงการควรสะท้อนให้เห็นบทบาทของกิจการเพื่อสังคมว่ามีบทบาทสำคัญอย่างไรในสังคม นอกจากเป็นองค์กรที่สนับสนุน แต่เป็นองค์กรที่สร้างสิ่งใหม่ หรือให้ข้อมูลผู้สูงอายุ และปลายทางของกิจการเพื่อสังคมแท้จริงแล้วคือสิ่งใด มีสิ่งใดบ้างที่รัฐไม่สามารถทำได้ เพื่อให้เห็นภาพที่ละเอียดและเข้าใจได้มากขึ้น

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

วันศุกร์ ที่ 1 มิถุนายน 2561 ชุดโครงการกลางและโครงการย่อยที่ 1, 3, และ 4 ต้องไปนำเสนอความก้าวหน้าการดำเนินงานแก่ผู้ให้ทุน ณ ห้องประชุมวรรณไวทยากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์)

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

5) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 8 ในวันอังคาร ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 11.30 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 7

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 7

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 7

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 8

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยๆ โดยการประชุมมีขึ้นเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2561 เวลา 09.00 น. – 11.30 น. ณ ห้องไม้สีทอง (523) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในเบื้องต้น เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการเสนอความก้าวหน้าและการดำเนินงานของโครงการต่อไป

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางได้มีการประชุมเพื่อหาแนวทางในการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาของโครงการย่อย รวมทั้งหาความเชื่อมโยงของแต่ละโครงการ เพื่อสร้างสรรค์เป็นองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับสถานการณ์ของครอบครัว และนิยามของครอบครัวประเภทบางในปัจจุบัน

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิถีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้ส่งนักวิจัยในโครงการร่วมเข้าประชุมแทน โดยมีการนำเสนอความก้าวหน้าของโครงการว่าขณะนี้ได้มีการปรับแก้รายงานตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว มีการอธิบายเพิ่มเติมถึงสาเหตุที่ส่วนใหญ่เลือกศึกษาจากผู้หญิงเพราะได้รับ

ผลกระทบจากการมีบุตรมากกว่าผู้ชาย ในขณะที่ความเปราะบางส่วนหนึ่งที่เกิดจากผู้หญิงก็มาจากการได้รับผลกระทบจากฝ่ายชาย เช่น การที่สามีให้ออกจากงานหรือให้มีการปรับวิธีการทำงาน การเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีแบบ snow ball โดยคาดว่าจะเก็บข้อมูลจำนวนทั้งหมด 24 คนซึ่งขณะนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลแล้ว 18 คน นอกจากนี้ได้มีการเลือกกระตุ้ที่เกี่ยวข้องเสร็จแล้วและกำลังส่งต่อให้ programmer เพื่อจัดการข้อมูลต่อไป โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจะวิเคราะห์ทั้งหมด 3 ด้าน คือ 1.รูปแบบการเปลี่ยนงาน 2.สาเหตุที่ทำให้ต้องเปลี่ยนงาน และ 3.ผลกระทบจากการเปลี่ยนงาน

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 ได้ส่งนักวิจัยเข้าร่วมประชุมแทน โดยได้เสนอความก้าวหน้าการดำเนินงานดังนี้ ได้มีการปรับแก้รายงานตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิแล้วโดยมีการเพิ่มเติมนิยามให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น โครงการมีการเก็บข้อมูลภาคสนามใกล้แล้วเสร็จ ซึ่งจะมีการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและพยายามหาพื้นที่ที่มีนโยบายพิเศษแต่ยังไม่พบพื้นที่ดังกล่าว อย่างไรก็ตามได้มีการวิเคราะห์บทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เห็นบริบทและประสิทธิภาพในการดูแลผู้สูงอายุ อีกทั้งวิเคราะห์ข้อมูลบางส่วนเบื้องต้นแล้วพบว่า ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีข้อจำกัดด้านงบประมาณที่แตกต่างกัน นอกจากนี้การรับนโยบายมาแต่นำไปปฏิบัติต่างกัน ทำให้แต่ละแห่งไม่สามารถดำเนินการทำงานแบบเดียวกันได้

1.4 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม)

อ.ดร. อธิพงศ์ สกุลศรี หัวหน้าโครงการย่อยที่ 4 เสนอว่าได้มีการปรับแก้รายงานตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว โดยส่วนใหญ่เป็นการปรับตามนโยบายของภาครัฐ อย่างไรก็ตามพบว่าการศึกษานี้ อาจไม่สามารถตอบโจทย์ความต้องการของทุกกระทรวง หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องได้ เนื่องจากแต่ละหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน กิจกรรมเพื่อสังคม หรือ NGOs ล้วนมีกฎ ข้อบังคับ นโยบายในการดำเนินงานของหน่วยงานแตกต่างกัน ซึ่งขณะนี้มองว่าภาคเอกชนได้มีการเตรียมพร้อมพื้นที่สำหรับเปิดเป็นสถานที่ดูแลผู้สูงอายุบ้างแล้ว แต่เนื่องจากทางภาครัฐยังไม่ได้ประกาศนโยบายหรือมีข้อจูงใจที่จะทำให้เกิดศูนย์บริการได้ และเห็นว่าการที่ประเทศไทยเป็นรัฐสวัสดิการ ซึ่งต้องให้สวัสดิการแก่ประชาชนทำให้ภาครัฐต้องแบกรับภาระที่หนัก ดังนั้นภาครัฐอาจจะต้องเปลี่ยนวิธีการทำงานหรือนโยบายให้มีการทำงานร่วมกันในการสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุระหว่างหน่วยงานร่วมกัน เช่น รัฐให้สวัสดิการแก่ประชาชนเหมือนเดิม แต่เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนเข้ามาร่วมลงทุนได้ เป็นต้น

1.5 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

โครงการย่อยที่ 1 ควรมีการอธิบายระเบียบวิธีวิจัย การเลือกกลุ่มตัวอย่าง และ setting ของพื้นที่การเขียนข้อมูลให้ดูเป็นธรรมชาติและชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งควรบอกข้อดีและข้อเสียของแหล่งข้อมูล เพื่อให้เนื้อหามีความครอบคลุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

โครงการย่อยที่ 3 ควรอธิบายจุดแข็ง จุดอ่อนของพื้นที่ในและนอกบ้านว่าเป็นอย่างไร และพยายามดึงจุดแข็งและจุดอ่อนนั้นมานำเสนอให้เกิดความน่าสนใจ ซึ่งข้อมูลบางส่วนสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ระหว่างในบ้านและรอบบ้านมีส่วนอย่างยิ่งในการดูแลผู้สูงอายุ ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นการดูแลในพื้นที่นอกบ้าน การศึกษาจะน่าสนใจขึ้นหากมีการผนวกเอาองค์ความรู้ในการศึกษามานำเสนอได้อย่างเป็นองค์รวม อย่างไรก็ตามจากข้อมูลทั้งหมด เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วสะท้อนให้เห็นว่าในบางพื้นที่ภาครัฐยังไม่ได้สนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุมากนัก แต่กลับเป็นพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพในการดูแลผู้สูงอายุอย่างมากซึ่งเป็นข้อมูลที่น่าสนใจ

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

คาดว่าจะมีการจัด congress เพื่อเสนองานต่อสาธารณะภายในสัปดาห์สุดท้ายของเดือนกันยายนหรือสัปดาห์แรกของเดือนตุลาคม ทั้งนี้แต่ละโครงการควรส่งร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ภายในเดือนกรกฎาคม

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

6) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 9 ในอังคาร ที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 09.00 – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 8

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 8

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 8

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 9

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยๆ พร้อมทั้งคณาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ โดยการประชุมมีขึ้นเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2561 เวลา 09.00 น. – 12.00 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานของแต่ละโครงการในเบื้องต้น เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการเสนอความก้าวหน้าและการดำเนินงานของโครงการต่อไป ในการประชุมเสนอความก้าวหน้าครั้งนี้จะเป็นการนำเสนอของโครงการย่อยที่ 1 และโครงการย่อยที่ 3 เนื่องจากอยู่ระหว่างการดำเนินงาน ขณะที่โครงการย่อยที่ 2 และ 4 กำลังอยู่ในช่วงการส่งร่างรายงานฉบับสมบูรณ์

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางได้มีการประชุมเพื่อหาแนวทางในการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาของโครงการย่อย ซึ่งขณะนี้ได้มีการร่างโครงการเขียนรายงานเรียบร้อยแล้ว

และอยู่ระหว่างการกำลังศึกษาผลการวิจัยจากโครงการย่อยต่างๆ เพื่อนำมาสังเคราะห์ร่วมกับองค์ความรู้ที่ได้มีการทบทวนวรรณกรรมไว้

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิธีการทำงานของครอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 ได้ส่งนักวิจัยในโครงการร่วมเข้าประชุมแทน โดยมีการนำเสนอความก้าวหน้าของโครงการว่าขณะนี้ได้มีการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างไปแล้วบางส่วน โดยแบ่งการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ แม่ full time, แม่ที่มีการเปลี่ยนงานหรืออาชีพเพราะมีบุตร, แม่ที่ไม่เปลี่ยนงาน แต่ได้รับผลกระทบจากการมีบุตร และแม่ที่เคยออกจากงาน แต่ปัจจุบันบุตรเข้าโรงเรียนและกลับเข้าสู่ตลาดแรงงาน ซึ่งทีมวิจัยได้นำข้อมูลมา coding ในโปรแกรม Nvivo เพื่อประมวลผลภาษาธรรมชาติ ในด้านการจัดการข้อมูลเชิงปริมาณ ได้ใช้การสืบค้นข้อมูลด้วยเทคนิค web scraping มีการตรวจสอบความซ้ำซ้อนของกระทู้และมีการตั้งมาตรฐานเพื่อใช้เป็นเกณฑ์คัดเข้า-ออกของกระทู้ จากนั้นนำข้อมูลความคิดเห็นในกระทู้มา coding ในโปรแกรม Nvivo แบ่งเป็น 2 ประเด็น คือ ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนงาน และผลกระทบที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนงาน จากนั้นนำข้อมูลมาประมวลผลภาษาธรรมชาติ ด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคำด้วยเทคนิค word embedding และมีการเสนอการดำเนินงานในระยะต่อไปคือจะมีการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างอีก 8-10 คน, coding Nvivo และประชุมภายในเพื่อวิเคราะห์ผลเบื้องต้นให้แล้วเสร็จภายในวันที่ 17 สิงหาคม 2561 และคาดว่าจะส่งรายงานฉบับสมบูรณ์ภายในวันที่ 17 กันยายน 2561

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 และนักวิจัยในโครงการฯ โดยได้เสนอความก้าวหน้าการดำเนินงานโดยเสนอโครงร่างเล่มรายงานที่จะประกอบไปด้วย 6 บท ได้แก่ 1.สถานการณ์ของครัวเรือนเปราะบางใหม่ (ในยุคสังคมสูงวัย) 2.มุมมองของ อปท.ต่อความเปราะบางครัวเรือนที่มีในพื้นที่ 3.ภาพรวมการดูแลครัวเรือนเปราะบางของ อปท. 4.กลไกหลัก (และเสริม) ที่ อปท.ใช้เพื่อจัดการรับมือกับความเปราะบาง 5.แนวทางและปรากฏการณ์ด้านการดูแลครัวเรือนเปราะบางประเภทต่างๆของ อปท. และ 6. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย โดยในการวิเคราะห์จะจำแนกความเปราะบางตามรูปแบบครัวเรือน 3 ประเภท ได้แก่ ครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว, ครัวเรือนผู้สูงอายุที่อยู่ด้วยกันตามลำพัง และครัวเรือนข้ามรุ่น อย่างไรก็ตามข้อค้นพบเบื้องต้นสะท้อนให้เห็นว่า รูปแบบของครัวเรือนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเปราะบาง แต่ผู้สูงอายุจะเปราะบางเมื่อมีปัจจัยด้านสุขภาพเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง หากมีคนใดคนหนึ่งเกิดป่วยหรืออยู่ในสภาวะติดเตียง จะทำให้ผู้สูงอายุเกิดความเปราะบางมากกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว เพราะเกิดความเครียดที่จะต้องดูแลผู้ป่วย ในขณะที่ตนเองก็มีข้อจำกัดด้านร่างกาย เช่น การเคลื่อนไหวที่ไม่สะดวกเหมือนคนอายุน้อยแต่การต้องรับผิดชอบในการดูแลผู้ป่วย เป็นต้น

1.4 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ และนักวิจัยในชุดโครงการได้มีการเสนอความเห็นและข้อแนะนำดังนี้ โครงการย่อยที่ 1 เป็นการเก็บข้อมูลที่แปลกใหม่ ดังนั้นในส่วนที่เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลหรือระเบียบวิธีวิจัยควรอธิบายให้ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการทดสอบความซ้ำซ้อนของกระทู้ การ scraping เป็นอย่างไร การเลือกกลุ่มตัวอย่างสามารถครอบคลุมความเป็นตัวแทนได้หรือไม่ นอกจากนี้ควรมีการอ้างถึงว่านอกจากเว็บไซต์พันทิปแล้ว ในประเทศไทยมีข้อมูลจากแหล่งอื่นไหมและเหตุใดจึงเลือกพันทิป นอกจากนี้ควรมีการเสนอทฤษฎีที่สะท้อนให้เห็นว่าการมีบุตรมีผลกระทบอย่างไรบ้าง โดยทบทวนวรรณกรรมและประมวลออกมาเพื่อให้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ผล ซึ่งผลการศึกษาจะชัดเจนและน่าเชื่อถือมากขึ้นหากมีการวิเคราะห์ผลและเชื่อมโยงกับทฤษฎี เมื่อมีการวิเคราะห์ผลการศึกษาร่วมกับทฤษฎีจะส่งผลให้การเสนอโบายมีจุดยืนมากขึ้น อย่างไรก็ตามการเสนอโบายต้องใช้ความระมัดระวัง ในประเทศญี่ปุ่นมีนโยบายให้ผู้ชายสามารถลางานเพื่อช่วยเลี้ยงดูบุตรได้แต่่นโยบายดังกล่าวกลับไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะไม่มีคนมาใช้สิทธินั้น หรือการส่งเสริมให้มีสวัสดิการเมื่อลาคลอดจะเป็นดาบ 2 คมหรือไม่ เพราะเป็นไปได้ว่าในอนาคตโรงงานหรือบริษัทจะเลือกปฏิบัติโดยไม่รับผู้หญิงที่ตั้งครรภ์เข้าทำงานเพราะต้องเสียสวัสดิการ จะเป็นการดีกว่าหรือไม่หากนโยบายเป็นไปในแนวทางของการสนับสนุนให้เกิดการปรับปรุงสถานเลี้ยงเด็กให้มีคุณภาพและมาตรฐานเพื่อแบ่งเบาภาระผู้ปกครอง เป็นต้น

โครงการย่อยที่ 3 หลังจากที่ลงพื้นที่ไปแล้วมีการค้นพบรูปแบบการดูแลผู้สูงอายุที่ดีหรือไม่ มีที่ไหน อย่างไร ในอนาคตรัฐไม่สามารถที่จะดูแลผู้สูงอายุได้อย่างทั่วถึง เพราะผู้สูงอายุมีจำนวนมากขึ้น ดังนั้น อปท.จึงต้องมีการร่วมมือกับชุมชนเพื่อให้การดูแลผู้สูงอายุเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล นอกจากนี้ปัญหาที่ประเทศไทยกำลังประสบโดยเฉพาะกับโรงพยาบาลคือ การที่โรงพยาบาลมีจำนวนเตียงไม่เพียงพอต่อความต้องการในการดูแลผู้สูงอายุระยะยาว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ อปท. จะต้องมีการร่วมมือกับชุมชน อปท.บางแห่งมีการสร้างศูนย์ดูแลผู้สูงอายุระยะกลาง ภายในศูนย์ฯ มีการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น การออกกำลังกาย การเล่นดนตรี เป็นต้น ซึ่งมีปรากฏทั้งในภาคเหนือและภาคใต้ ทำให้ผู้สูงอายุสามารถประคองความเสื่อมโทรมของร่างกายไม่ให้เข้าข่ายเปราะบางได้ นอกจากนี้ควรคำนึงเรื่องการจัดสรรงบประมาณ เพราะ อปท. บางแห่งมีปัญหาเรื่องการจัดสรรงบประมาณ เช่น เงินกองทุนหมู่บ้านที่ใช้ไม่หมด หรือไม่ตรงกับวัตถุประสงค์หรือความต้องการของคนในชุมชน เป็นต้น และควรคำนึงเรื่องความหลากหลายของ อปท. แต่ละแห่งที่มีการนิยามความเปราะบางของผู้สูงอายุที่แตกต่างกัน ทำให้การดูแลผู้สูงอายุมีความแตกต่างกันแต่ละพื้นที่ ซึ่งน่าจะมีการพยายามสกัดข้อมูลออกมาให้เห็นถึงลำดับความสำคัญในการที่จะลงไปให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุของ อปท. เพื่อแสดงให้เห็นความเร่งด่วนของปัญหาที่ควรได้รับการแก้ไขหรือได้รับการดูแล ซึ่งจะมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะมีการส่งเสริมให้มีการลดภาระในการดูแลผู้สูงอายุของ อปท. โดยสนับสนุนให้มีการร่วมมือระหว่าง อปท.และชุมชน

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

ชุดโครงการจะหมดสัญญาในวันที่ 24 กันยายน 2561 ซึ่งหลังจากจบสัญญาทุกโครงการจะต้องส่งรายงานฉบับสมบูรณ์ภายในวันที่ 24 ตุลาคม 2561 และจะมีการจัดประชุมเพื่อนำเสนอผลงานให้แก่สาธารณะในช่วงวันที่ 17-19 กันยายน 2561 ทั้งนี้ยังไม่ทราบวันที่แน่นอน เพราะต้องรอการประสานงานจาก

หลายฝ่ายและจะแจ้งวันที่ชัดเจนให้ทราบภายหลัง ดังนั้นทุกโครงการฯ จะต้องส่งร่างรายงานให้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิ ภายในวันที่ 7 กันยายน 2561

การศึกษาของโครงการย่อยที่ 2 จะได้นำผลการศึกษาไปนำเสนอในงาน Thailand Social Expo ที่จะจัดขึ้นวันที่ 3-5 สิงหาคม 2561 โดยกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นการนำเสนอแบบ poster และ นำเสนอที่งาน Conference on Population and Health ที่ประเทศอินโดนีเซีย โดยจะเป็นการนำเสนอแบบ oral presentation ในเดือนพฤศจิกายน 2561

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

7) แจ้งการประชุมครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ 16 มกราคม 2561

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร หัวหน้าโครงการฯ แจ้งกำหนดจัดการประชุมในครั้งต่อไป คือครั้งที่ 10 ประจำเดือนสิงหาคม ในวันจันทร์ ที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2561 ตั้งแต่เวลา 13.00 – 16.00 น. ณ ห้องสระบัว (109)

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 9

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 9

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 9

การจัดประชุมชุดโครงการวิจัยครั้งที่ 10

คณะผู้วิจัยจัดประชุมร่วมกับ 4 โครงการย่อยฯ พร้อมทั้งคณาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ โดยการประชุมมีขึ้นเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2561 เวลา 13.00 น. – 16.00 น. ณ ห้องสระบัว (109) สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีข้อสรุปจากการประชุมดังนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร เปิดการประชุมและกล่าวเกี่ยวกับการดำเนินงานเบื้องต้นของแต่ละโครงการ เพื่อให้หัวหน้าโครงการย่อยแต่ละโครงการเสนอความก้าวหน้าและการดำเนินงานของโครงการต่อไป ในการประชุมเสนอความก้าวหน้าครั้งนี้เป็นการนำเสนอของโครงการย่อยที่ 1 และโครงการย่อยที่ 3 เนื่องจากอยู่ระหว่างการดำเนินงาน ขณะที่โครงการย่อยที่ 2 และ 4 ได้ส่งรายงานฉบับสมบูรณ์แล้ว

วาระที่ 1: รายงานความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของแต่ละโครงการย่อย

1.1 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการกลาง

โครงการกลางได้มีการประชุมเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากการทบทวนวรรณกรรมและผลการศึกษาของโครงการย่อย ซึ่งขณะนี้ได้มีการสังเคราะห์ร่วมกับองค์ความรู้ที่ได้มีการทบทวนวรรณกรรมไว้แล้ว

1.2 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 1 (การปรับวิถีการทำงานของคนรอบครัวเมื่อมีบุตร)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนสิการ กาญจนะจิตรา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1 และนักวิจัยในโครงการฯ ได้นำเสนอว่าการศึกษาของโครงการใช้ข้อมูลจาก pantip และ facebook โดยรวมมีกลุ่มตัวอย่างกว่า 1 พันคน และได้มีการลงพื้นที่เพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างแล้ว จากการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ **กลุ่มแม่ยังมีสถานะการทำงาน** พบว่าแม่วัยที่ยังคงสถานะการทำงานในขณะที่มีบุตร การเงินไม่ได้เป็นจุดประสงค์หลักในการเลือกที่จะอยู่ในสถานะทำงาน เพราะมีบางช่วงเวลาที่มีความคิดว่าอยากลาออกจากงานเพื่อเลี้ยงบุตร แต่การเลือกที่จะทำงานต่อ นั้น เพราะการเลี้ยงบุตรอยู่บ้านเพียงอย่างเดียวทำให้เกิดความเครียด และเบื่อหน่าย ซึ่งการทำงานทำให้ตนเองรู้สึกมีคุณค่าและหากออกจากงานจะเสียรายได้ human capital ของตนเอง อีกทั้งการทำงานยังส่งผลในทิศทางที่ดี เนื่องจากการทำงานและเลี้ยงบุตรไปพร้อมกัน ทำให้มีบทบาทที่หลากหลายในชีวิตและเวลาที่อยู่กับบุตรก็มีคุณภาพมากขึ้น เนื่องจากต้องใช้เวลาให้คุ้มค่า อย่างไรก็ตามการทำงานพร้อมกับต้องเลี้ยงดูบุตรทำให้ผู้หญิงต้องจำกัดศักยภาพการทำงานของตนเอง และมีเป้าหมายในชีวิตที่เปลี่ยนไป เพราะการมีบุตรทำให้ผู้หญิงต้องลดความทุ่มเทในการทำงานเพื่อนำเวลามาเลี้ยงบุตรแทน และสิ่งที่ยากที่สุดสำหรับผู้หญิงที่ทำงานและมีสถานะเป็นแม่คือการสร้างสมดุลระหว่างการเลี้ยงดูบุตรและการทำงาน ซึ่งทีมวิจัยวิเคราะห์ว่าการเป็นแม่ที่ยังทำงานนั้น หากจะประสบความสำเร็จในการทำงานและเลี้ยงดูบุตรจะต้องเลือกคนที่มาช่วยเลี้ยงดูบุตรที่ไว้วางใจได้ และผู้หญิงที่เป็นแม่ต้องมีความชัดเจนในภาระหน้าที่ที่ต้องทำ เช่น การแบ่งเวลาในการทำงานและการเลี้ยงดูบุตร

กลุ่มแม่เต็มเวลา (แม่ full time) ผู้หญิงที่เป็นแม่เต็มเวลาจะรู้สึกภูมิใจที่ได้เสียสละเวลาเพื่อบุตรและรู้สึกว่าเป็นแม่ที่ดี ขณะเดียวกันเมื่อมีคุณค่าในความเป็นแม่ แต่กลับรู้สึกไร้ค่าในเชิงเศรษฐกิจและสังคม เพราะต้องเผชิญกับความเครียดในการเลี้ยงดูบุตรและบางคนต้องเผชิญกับทัศนคติด้านลบของคนรอบครัวสามี เกิด internal conflict ต่อตนเอง เพราะรู้สึกไม่มีค่าในสังคม ต้องพึ่งพาสามี อย่างไรก็ตามแม่เต็มเวลาก็มีการ

วางแผนจะกลับไปทำงานเพราะคิดว่าเมื่อบุตรเติบโตจนสามารถดูแลตัวเองได้บ้างแล้วและคิดว่าควรกลับไปทำงานเพื่อสร้างคุณค่าให้แก่ตนเอง ซึ่งปัจจุบันมีธุรกิจ online มากมายที่แม้จะอยู่บ้านก็สามารถช่วยสนับสนุนให้แม่เต็มเวลาสามารถทำงานได้ ทำให้เป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการสร้างรายได้ แต่ก็มีข้อเสียคือต้องเผชิญกับความเครียดและความมั่นคงของธุรกิจ

1.3 ความก้าวหน้าและแผนการดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (กลไกของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

อ.ดร. ปิยวัฒน์ เกตุวงศา หัวหน้าโครงการย่อยที่ 3 และนักวิจัยในโครงการฯ ได้เสนอว่าขณะนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลเรียบร้อยแล้วและอยู่ในขั้นตอนของการวิเคราะห์และเขียนรายงาน จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) มองความเปราะบางในระดับปัจเจก ไม่ได้มองเป็นระดับครัวเรือน อีกทั้ง อปท.ยังมองผู้ที่เป็นเปราะบางว่าเป็นผู้ด้อยโอกาส เพราะมองจากความเป็นอยู่ ศักยภาพและบทบาทในการให้ความช่วยเหลือ อปท.ในแต่ละแห่งทราบจำนวนผู้สูงอายุในพื้นที่ สะท้อนให้เห็นว่าในแต่ละ อปท. มีฐานข้อมูลของจำนวนประชากร แต่หากให้พิจารณาในส่วนของครัวเรือนที่เปราะบาง อปท.ยังไม่สามารถให้คำตอบได้ในทันที สะท้อนให้เห็นว่ายังขาดฐานข้อมูลด้านครัวเรือนเปราะบางซึ่งในอนาคตอาจมีความสำคัญในการช่วยเหลือครัวเรือนที่เปราะบางได้อย่างมีประสิทธิภาพ อปท. บางแห่งมองว่าครัวเรือนข้ามรุ่นไม่เปราะบาง แต่ความเปราะบางคือการที่ผู้สูงอายุอยู่คนเดียว ซึ่งเป็นการมองในระดับปัจเจก นอกจากนี้กลไกในการให้ความช่วยเหลือผู้ที่มีความเปราะบางหรือเผชิญกับความเครียด จะให้ความช่วยเหลือแบบแยกกลุ่ม เช่น หากเป็นเด็กที่เปราะบางก็จะใช้กลไกในการดูแลของเด็ก หากผู้สูงอายุมีความเปราะบางก็จะใช้กลไกในการดูแลสำหรับผู้สูงอายุ ทำให้ไม่มีกลไกในการดูแลในลักษณะครัวเรือน

นอกจากนี้ อปท. มีบทบาทหลักคือการสนับสนุนด้านงบประมาณในการดูแลผู้สูงอายุ แต่มีบทบาทอย่างไม่เป็นทางการ คือการกระตุ้นและอำนวยความสะดวกเพื่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ตามบริบทและพื้นที่ที่แตกต่างกัน ซึ่งการจัดกิจกรรมให้มีความยั่งยืนจะต้องเป็นการจัดกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และวัฒนธรรมและความต้องการของผู้สูงอายุในพื้นที่นั้นๆ อย่างไรก็ตาม อปท. ได้มีกลไกในการดูแลผู้สูงอายุควบคู่กับระบบการดูแลจากเพื่อนบ้าน เพราะความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านยังคงมีความเข้มแข็ง แต่ขณะเดียวกันความเข้มแข็งของความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านอาจเป็นสิ่งที่ทำให้ อปท. มองไม่เห็นความเปราะบางโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปราะบางในครัวเรือนข้ามรุ่น

ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอยู่กันตามลำพังสามารถแบ่งได้เป็น 4 รูปแบบ คือ 1.ผู้สูงอายุที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ และมีหลานที่พึ่งพาได้ 2.ผู้สูงอายุที่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ แต่ไม่มีหลานที่พึ่งพาได้ 3.ผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้แต่มีหลานที่พึ่งพาได้ และ 4.ผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้และไม่มีหลานที่พึ่งพาได้ ซึ่งการที่ผู้สูงอายุอยู่กันตามลำพังมักจะมีปัญหาหลักคือเรื่องของสุขภาพจิตของผู้ดูแลและการขาดรายได้ เพราะผู้สูงอายุอีกคนหนึ่งไม่สามารถออกไปทำงานได้ ทั้งนี้วิกฤตของครัวเรือนข้ามรุ่นคือ ช่องว่างระหว่างวัย ซึ่งผู้สูงอายุที่เลยวัยต้นขึ้นไปจะต้องการความเข้าใจจากประชากรวัยเด็กมากขึ้น จึงควรมีการลดช่องว่างระหว่างวัยโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความสัมพันธ์ ในขณะที่ผู้สูงอายุวัยปลายจะมีความเปราะบางน้อยลง เพราะมีประชากรวัยรุ่นที่สามารถช่วยดูแลผู้สูงอายุได้

อย่างไรก็ตามการดูแลผู้สูงอายุนั้น อปท.จะต้องมีทุนความคิดความเป็นผู้นำ ที่มีการตระหนักถึงปัญหาของความเปราะบางและหาแนวทางในการดูแลมากกว่าการทำตามนโยบายจากส่วนกลางเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ควรมีทุนทางงบประมาณที่สามารถจัดสรรให้เกิดกิจกรรมในการดูแลอย่างเหมาะสม และทุนทางวัฒนธรรมและสังคมที่นำเอาสิ่งที่มีในพื้นที่มาร่วมบูรณาการให้เกิดแนวทางการดูแลที่เหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ เพื่อประกอบสร้างทำให้เกิดศักยภาพในการดูแลครัวเรือนเปราะบางที่มีประสิทธิภาพให้ดียิ่งขึ้น

1.4 คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการฯ และนักวิจัยในชุดโครงการได้มีการเสนอความเห็นและข้อแนะนำดังนี้ โครงการย่อยที่ 1 การนำเสนอนโยบายควรต้องส่งเสริมให้แม่เต็มเวลาที่มีความภูมิใจในตนเองมากกว่าความรู้สึกรู้ค่า แต่ผู้หญิงที่ทำงานด้วยและเลี้ยงบุตรด้วยก็ควรได้รับการสนับสนุนสวัสดิการที่เอื้อต่อวิถีชีวิตการทำงานและเลี้ยงบุตรให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะเป็นการเสนอให้รัฐเพิ่มเงินในการดูแลสงเคราะห์บุตร หรือจะเป็นไปได้หรือไม่หากสนับสนุนและส่งเสริมการให้คุณค่าของความเป็นแม่ หรืออาจจะให้การลดหย่อนภาษีเพิ่มเติม อย่างไรก็ตามในบางกรณีกลับพบว่านโยบายเกี่ยวกับการมีบุตรไม่มีผลต่อการตัดสินใจที่จะมีบุตรของผู้หญิงเลย โดยผู้หญิงให้ข้อสะท้อนว่าหากต้องการมีบุตรจะมีบุตรเพราะเลือกที่จะมีด้วยตนเองไม่ได้เกี่ยวข้องกับนโยบายแต่อย่างใด เพราะการมีบุตรต้องพิจารณาจากหลายเหตุผลที่เกี่ยวข้องหรือส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตมากกว่าการได้รับสิทธิต่างๆ ตามนโยบาย

โครงการย่อยที่ 3 ควรเสนอให้ชัดเจนว่าข้อเสนอแนะจากการศึกษานี้เป็นเพียงการศึกษารูปแบบที่จะเป็นต้นแบบในการพัฒนานโยบายเท่านั้น เป็นการศึกษาเพื่อหาความต้องการและช่วยสร้างสรรค์แนวทางใหม่ที่เหมาะสมเพิ่มเติม อย่างไรก็ตามครัวเรือนที่อยู่คนเดียวตามลำพังมีความเสี่ยงสูงมากที่สุด จึงจำเป็นต้องหามาตรการว่าควรให้การช่วยเหลือดูแลอย่างไร เพื่อปรับระดับความเสี่ยงในระดับสูงให้กลายเป็นความเสี่ยงในระดับต่ำซึ่งยังไม่ได้เป็นข้อเสนอแนะเพื่อสร้างนโยบายโดยตรง

วาระที่ 2: เรื่องแจ้งเพื่อทราบ

- ชุดโครงการจะมีการจัดประชุมเพื่อนำเสนอผลงานให้แก่สาธารณะในวันที่ 18 กันยายน 2561 เวลา 08.30-13.00 น. ณ โรงแรม พูลแมน สุขุมวิท 21 (อโศก) กรุงเทพฯ ทั้งนี้ได้มีการแจ้งให้โครงการย่อยทุกโครงการส่ง Infographic และ Policy Brief ให้ทางโครงการกลางเพื่อนำไปดำเนินการต่อภายในวันที่ 7 กันยายน 2561 และได้มีการเชิญ Miss Emily Person นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จาก International Community School เพื่อร่วมบรรยายเรื่อง Capstone Service Project ในวันประชุมดังกล่าวด้วย

วาระที่ 3: เรื่องแจ้งเตือน

-

รูปที่ 1 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 10

รูปที่ 2 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 10

รูปที่ 3 การจัดการประชุมชุดโครงการครั้งที่ 10

การติดตามโครงการย่อยในการเก็บข้อมูล

การติดตามและสังเกตการณ์การดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม)

1. การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยโดยรวม

การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 4 (ระบบสนับสนุนผู้สูงอายุแบบบูรณาการ: การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและกิจกรรมเพื่อสังคม) มีการเก็บข้อมูลภาคสนามในวันที่ 19 มกราคม 2561 ณ จังหวัดเชียงใหม่ ในการติดตามครั้งนี้เป็นการเก็บข้อมูลที่ศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตและส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุ เมื่อคณะผู้วิจัยถึงที่หมาย พบว่าผู้สูงอายุกำลังทำกิจกรรมร่วมกัน มีการฟังเทศน์จากพระสงฆ์และรับประทานอาหารร่วมกันซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดเป็นประจำทุกเดือน นอกจากนี้ในบริเวณดังกล่าวผู้สูงอายุมีการนำสินค้ามาขายแลกเปลี่ยนกันด้วย ขณะที่ผู้สูงอายุกำลังทำกิจกรรมอยู่ คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการสัมภาษณ์ตัวแทนจากหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับระบบการดูแลผู้สูงอายุในพื้นที่ และหลังจากกิจกรรมของผู้สูงอายุแล้วเสร็จจึงนักวิจัยจึงได้ทำการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในลำดับต่อมา

2. อุปสรรคและการแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานของโครงการ

เนื่องจากในวันดังกล่าวเป็นวันที่ผู้สูงอายุมารวมกันเพื่อทำกิจกรรม ดังนั้นจำนวนของผู้สูงอายุจึงมีมาก และด้วยสถานการณ์ทำให้ต้องเปลี่ยนแผนการดำเนินงาน จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้สูงอายุรายบุคคลเป็นการสนทนากลุ่ม เพราะผู้สูงอายุให้ความสนใจกระบวนการวิจัยทำให้เมื่อนักวิจัยต้องการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุรายบุคคลจะมีเพื่อนของผู้สูงอายุมานั่งใกล้ๆ เพื่อฟังการสนทนา ในขณะที่ผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุมีการเชิญชวนผู้สูงอายุให้เข้ามาร่วมกันตอบคำถามด้วย จึงทำให้ไม่สามารถสัมภาษณ์ผู้สูงอายุเป็นรายบุคคลได้ นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดด้านเวลา เพราะผู้สูงอายุจำเป็นต้องเดินทางกลับบ้านด้วยรถรับส่งที่ทางหน่วยงานจัดไว้ให้ ซึ่งมีแค่ 1 คันและมีกำหนดเวลาการเดินทาง ทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถอยู่ร่วมการสัมภาษณ์ได้นานนัก ขณะที่การลงพื้นที่ไปยังบ้านของผู้สูงอายุก็ไม่สามารถเข้าไปสัมภาษณ์ได้ เนื่องจากภายในบ้านมีเพียงผู้สูงอายุติดเตียงอยู่เพียงลำพังและลูกของผู้สูงอายุมีการปิดประตูบ้านไว้ แม้จะมีเจ้าหน้าที่นำไปสัมภาษณ์ก็ไม่สามารถเข้าบ้านเพื่อทำการสัมภาษณ์ได้

3. ประเด็นและข้อเสนอแนะจากการติดตามและสังเกตการณ์โครงการ

จากการติดตามและสังเกตการณ์ พบว่า ในพื้นที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงสามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุข การมาโรงเรียนของผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุมีสภาพจิตใจที่ดี เพราะได้มาพบเจอเพื่อที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน มีการแลกเปลี่ยนเรื่องราวต่างๆ ร่วมกัน ผู้สูงอายุมีความกระตือรือร้นที่จะได้มาทำกิจกรรมร่วมกัน เพราะคิดว่าในขณะนี้ตนเองยังคงมีร่างกายที่แข็งแรง สามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้ปกติ หากอยู่บ้านเพียงอย่างเดียว ไม่มีกิจกรรมทำจะรู้สึกเบื่อ อย่างไรก็ตามกิจกรรมที่จัดในพื้นที่ดังกล่าวไม่ได้เป็นการบังคับให้ผู้สูงอายุต้องเข้าร่วม แต่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าร่วมได้ตามความสมัครใจ ทั้งนี้กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นการพึ่งเทศน์ ทำบุญ รับประทานอาหารร่วมกัน รวมถึงมีการจัดงานวันเกิดให้กับผู้สูงอายุที่เกิดในเดือนนั้นๆ ซึ่งการจัดงานวันเกิดทำให้ผู้สูงอายุมีความสุข บางคนให้เหตุผลว่าไม่เคยมีใครทำให้ เมื่อได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ จึงมีความรู้สึกที่ตนเองมีความสำคัญและรู้สึกประทับใจ

นอกจากนี้ในการติดตามโครงการดังกล่าวมีประเด็นเกี่ยวกับความเปราะบาง ดังนี้

- ความเปราะบางทางด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการเบี้ยยังชีพเพิ่ม เพราะไม่เพียงพอแก่การดำรงชีพ
- ปัญหาด้านสุขภาพ ทำให้ผู้สูงอายุมีข้อจำกัดในการเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเดินทาง และการเป็นผู้สูงอายุติดเตียง เมื่อไม่มีคนอาศัยอยู่ด้วย ทำให้มีความเสี่ยงที่จะเกิดอันตรายและการเจ็บป่วยซ้ำได้

อย่างไรก็ตามในการติดตามโครงการครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าปัจจัยเศรษฐกิจและสุขภาพ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ผู้สูงอายุมีความเปราะบาง ผู้สูงอายุส่วนใหญ่เห็นว่ารายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือน แม้ยังสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงแต่ผู้สูงอายุก็มีความต้องการที่จะได้รับการสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจเพิ่มเติม โดยผู้สูงอายุส่วนใหญ่เล่าว่าค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนส่วนใหญ่เป็นค่าอาหารและของใช้ภายในบ้าน

4. ภาพการติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 4

การสัมภาษณ์ตัวแทนหน่วยงานสนับสนุนผู้สูงอายุ
(ได้ทำการขออนุญาตบันทึกภาพและได้รับการอนุญาตแล้ว)

กิจกรรมฟิงเทิร์นของผู้สูงอายุ

การจัดกิจกรรมวันเกิดของผู้สูงอายุที่เกิดขึ้นในเดือน

รถสำหรับรับ-ส่ง ผู้สูงอายุเพื่อมาร่วมกิจกรรม

การสนทนากลุ่ม

การติดตามและสังเกตการณ์การดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 2 (การดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน)

1. การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยโดยรวม

การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 2 (โครงการการดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนซึ่งมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลายในสังคมไทย เพื่อประเมินความเข้มแข็งและความต้องการสนับสนุนของครัวเรือน) มีการเก็บข้อมูลภาคสนามในวันที่ 20-24 มกราคม 2561 ณ จังหวัดสงขลา ในการลงเก็บข้อมูลครั้งนี้เป็นการเก็บข้อมูลทั้งในและนอกเขตเทศบาล และคณะนักวิจัยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่างอย่างดี ทั้งนี้คณะนักวิจัยได้มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามเป้าหมายไว้ล่วงหน้า จึงทำให้เมื่อลงพื้นที่เข้าไปเก็บข้อมูลจริงเป็นไปด้วยความราบรื่น

2. อุปสรรคและการแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานของโครงการ

การทำงานภาคสนามพบว่า มีจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้สูงอายุมาก แต่จำนวนนักวิจัยน้อย ดังนั้นในบางโอกาสเพื่อรักษาเวลาให้การทำงานเป็นไปอย่างเหมาะสม จึงได้มีการช่วยสัมภาษณ์โดยนักวิจัยจากโครงการกลาง ทั้งนี้ถือเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เหมาะสม เพราะโครงการย่อยที่ 2 ได้มีแนวคำถามในการสัมภาษณ์ที่ชัดเจน อีกทั้งชุดโครงการวิจัยได้มีการประชุมติดตามความก้าวหน้าเป็นประจำ จึงทำให้ทราบว่าในแต่ละโครงการย่อยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาอย่างไร และช่วยให้การสัมภาษณ์เป็นไปอย่างราบรื่นและเสร็จสิ้นตามระยะเวลาที่กำหนด

3. ประเด็นและข้อเสนอแนะจากการติดตามและสังเกตการณ์โครงการ

จากการติดตามและสังเกตการณ์ พบว่า ในพื้นที่บางแห่งมีการจัดการการดูแลผู้สูงอายุได้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสุขภาพและการส่งเสริมกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้มีเวลาร่วมกัน ที่หน่วยงานภาครัฐได้มีการจัดกิจกรรมขึ้นเป็นโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยพยายามใช้พื้นที่จัดโรงเรียนให้ใกล้กับที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุในพื้นที่ต่างๆ เพื่อความสะดวกในการเดินทางมาร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุ มีการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุใช้ชีวิตอย่างมีความสุข โดยใช้คำว่า “ป่วยอย่างมีความสุข ตายอย่างมีความสุข” มีแผนการเตรียมตัวผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุที่มาโรงเรียนได้นำไปใช้ดำเนินชีวิตประจำวัน ในบางโอกาสมีการพาผู้สูงอายุไปค่ายธรรมะบำบัด แต่ในบางพื้นที่การทำงานของหน่วยงานภาครัฐยังคงจำกัด ทำให้ไม่สามารถจัดกิจกรรมหรือดูแลผู้สูงอายุได้อย่างเต็มที่

นอกจากนี้ในการติดตามโครงการดังกล่าวมีประเด็นเกี่ยวกับความเปราะบาง ดังนี้

- ชุมชนเข้มแข็งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้การดูแลผู้สูงอายุเป็นไปได้ด้วยดี แม้จะมีผู้สูงอายุอยู่คนเดียว แต่ก็พบว่ายังมีญาติที่คอยดูแลช่วยเหลือผู้สูงอายุอยู่ใกล้ๆ และภายในพื้นที่ผู้คนที่อาศัยอยู่มีความใกล้ชิดกัน จึงมีการช่วยเหลือกันอย่างดี แต่หากเป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอาจต้องมีการปรับตัวกับคนในพื้นที่และต้องใช้เวลาปรับตัวระดับหนึ่ง
- การเจ็บป่วยของผู้สูงอายุส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของผู้ดูแลผู้สูงอายุ
- ผู้สูงอายุกลัวการอยู่คนเดียวเมื่อสูญเสียคู่สมรส ซึ่งมีผลกระทบต่อจิตใจอย่างมาก
- ผู้สูงอายุบางคนติดบ้าน แม้จะอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยง เช่นในป่าสวนยาง หรือพื้นที่เสี่ยงน้ำท่วม เมื่อมีญาติมาชวนไปอยู่ด้วยจะไม่ได้ไป ทำให้เกิดความเสี่ยงหากเจ็บป่วย
- ปัญหาสุขภาพเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้เกิดอุปสรรคในการทำงานหรือการใช้ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ เช่น การหลงลืม หรือมีภาวะสมองเสื่อม จำลูกไม่ได้ ลืมกินข้าว เป็นต้น
- ในบางพื้นที่การสนับสนุนการดูแลผู้สูงอายุจากภาครัฐยังคงจำกัด เช่น ไม่มีโรงเรียน หรือพื้นที่เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มาใช้เวลาด้วยกัน
- ในช่วงน้ำท่วม ผู้สูงอายุบางครัวเรือนเลี้ยงสัตว์ อาจทำให้เกิดปัญหาด้านสุขอนามัยและสุขภาพ
- ผู้สูงอายุที่มีปัญหาสุขภาพจะมีความเปราะบางมากขึ้นหากอาศัยอยู่กับลูกหรือคู่สมรสที่เจ็บป่วย

อย่างไรก็ตาม ในการติดตามโครงการครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าปัจจัยด้านสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้สูงอายุมีความเปราะบาง เพราะหากผู้สูงอายุเจ็บป่วย ไม่ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยที่ยังสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างปกติ หรือการเจ็บป่วยที่ต้องอยู่ในสภาวะเรื้อรัง ติดเตียง มีผลกระทบโดยตรงต่อสภาวะจิตใจของผู้สูงอายุ และหากผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ หรือการอาศัยอยู่ในบ้านที่ห่างไกลชุมชน หรือไม่ถูกสุขลักษณะ ก็เสี่ยงต่อการเกิดอันตรายและเจ็บป่วยได้ แต่ปัจจัยด้านเศรษฐกิจไม่ส่งผลกระทบต่อความเปราะบางมากนัก เพราะผู้สูงอายุสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างไม่ลำบาก อีกทั้งลูกหลานของผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีงานทำและอาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกับผู้สูงอายุจึงสามารถดูแลผู้สูงอายุได้ดีในระดับหนึ่ง

4. ภาพการติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 2

การสัมภาษณ์กรณีศึกษา

(ได้ทำการขออนุญาตบันทึกภาพและได้รับการอนุญาตแล้ว)

สภาพแวดล้อมบริเวณบ้านของผู้สูงอายุ

บริเวณที่อยู่ของสัตว์เลี้ยงซึ่งใกล้กับบ้านของผู้สูงอายุ

การติดตามและสังเกตการณ์การดำเนินงานของโครงการย่อยที่ 3 (โครงการกลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว)

การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยโดยรวม

การติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 3 (โครงการกลไกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลครัวเรือนเปราะบาง: กรณีศึกษาครัวเรือนข้ามรุ่น และครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว) มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเมื่อวันที่ 21-24 พฤษภาคม 2561 ณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในการลงเก็บข้อมูลครั้งนี้เป็นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยศึกษาการดูแลผู้สูงอายุในมุมมองของผู้ให้บริการคือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้รับบริการคือผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่นั้น ซึ่งคณะนักวิจัยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่างอย่างดี เมื่อจบการทำงานในแต่ละวัน นักวิจัยจะร่วมกันประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนแนวคิดหรือประเด็นร่วมกัน ทำให้ได้ความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์ในแต่ละวันที่หลากหลาย ได้ข้อเสนอ และประเด็นที่เกี่ยวกับหัวข้อการศึกษาที่หลากหลายมากขึ้น

อุปสรรคและการแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานของโครงการ

การเก็บข้อมูลภาคสนามในครั้งนี้ไม่มีอุปสรรคปัญหา เนื่องจากทางโครงการฯ ได้มีการติดต่อประสานงานอย่างเป็นระบบ มีการจัดลำดับการสัมภาษณ์อย่างดี ทำให้การลงพื้นที่เพื่อทำการเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างราบรื่น อีกทั้งทางพื้นที่ได้มีการเตรียมผู้ให้ข้อมูลและผู้ติดต่อประสานงานไว้เพื่อให้โครงการฯ ได้สัมภาษณ์ ทำให้การเก็บข้อมูลสามารถทำได้ตามกำหนดการของแผนงาน

ประเด็นและข้อเสนอแนะจากการติดตามและสังเกตการณ์โครงการ

จากการติดตามและสังเกตการณ์ พบว่า ในพื้นที่ที่มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ผู้นำมีความเป็นคนในทำให้มีการตระหนักถึงปัญหาในพื้นที่และมีความต้องการแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างจริงจัง จนปัจจุบันสามารถสร้างสาธารณูปโภคที่จำเป็นได้ทั่วพื้นที่ ภายใต้แนวคิด “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก” เพราะเล็งเห็นว่าหากมีโครงสร้างพื้นฐานที่พร้อม ก็จะสามารถพัฒนาส่งอื่นๆ ต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ผู้สูงอายุในพื้นที่ยังมีการทำโครงการ/กิจกรรมร่วมกัน เช่น โครงการเพื่อนช่วยเพื่อน โดยหวังให้ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมโครงการได้มีการพัฒนาตนเองจากผู้สูงอายุที่เปราะบางกลายเป็นผู้สูงอายุที่สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ คือช่วยเหลือให้ผู้สูงอายุที่มีสถานะติดเตียง กลายเป็นผู้สูงอายุที่ติดบ้าน และติดสังคม เป็นต้น กิจกรรมส่งเสริมการออม กิจกรรมส่งเสริมผู้สูงอายุให้สามารถร่วมทำกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการตระหนักในคุณค่าของตนเองจากการร่วมทำกิจกรรม เช่น การเป็นอาสาสมัครช่วยคัดกรองคนไข้ในสถานพยาบาล ในพื้นที่มีผู้สูงอายุ 190 คนซึ่งเกือบทุกคนเข้าร่วมกิจกรรมได้ทั้งหมด ยกเว้นผู้สูงอายุประมาณ 10-20 ที่ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากเป็นผู้สูงอายุติดเตียง และในอนาคตมีโครงการที่จะสร้างศูนย์ day care สำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามมีการเสนอว่าภาครัฐควรประสานงานกันระหว่างองค์กรอย่างเป็นระบบ ควรให้มีการดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้ง่ายต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และมีมาตรฐานเพื่อลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการได้มากขึ้น และไม่ให้เกิดความเปราะบางซ้ำอันเนื่องมาจากกระเป๋ายากการทำงาน

อย่างไรก็ตามในการติดตามโครงการดังกล่าวมีประเด็นเกี่ยวกับความเปราะบาง ดังนี้

- ถ้าผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็ง การดูแลผู้สูงอายุก็มีประสิทธิภาพมากขึ้นได้ แต่อาจเกิดความเปราะบางขึ้นได้ หากมีการเปลี่ยนผู้นำชุมชน
- ผู้สูงอายุที่มีปัญหาด้านสุขภาพ ไม่สามารถเข้าถึงบริการ long term care ได้ เนื่องจากความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิการรักษา การรักษาตามสิทธิต่างๆ มีความแตกต่างกัน ผู้สูงอายุบางคนเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้เสนอชื่อไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบเพื่อขอสิทธิการดูแล เพราะเห็นว่ามียังปัจจัยที่จำเป็นควรได้รับการสนับสนุนการดูแล แต่ถูกพิจารณาชื่อออกเพราะมีสิทธิการ

รักษาอยู่แล้ว สะท้อนให้เห็นว่าระเบียบการทำงานในบางกรณีก็ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุ

- ผู้สูงอายุเปราะบางด้านรายได้ หากเป็นผู้สูงอายุที่ต้องไปโรงพยาบาลบ่อย ทำให้มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางมาก หรือเป็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาสุขภาพต้องมีซื้อการของใช้จำเป็น ซึ่งในบางครั้งรายได้ก็ไม่เพียงพอกับรายจ่าย
- ผู้สูงอายุบางคนปิดกั้นตนเอง ไม่ยอมบอกปัญหากับเจ้าหน้าที่ ทำให้มีการทำงานของเจ้าหน้าที่เกิดข้อจำกัด ไม่สามารถช่วยเหลือดูแลได้อย่างเหมาะสม

อย่างไรก็ตามในการติดตามโครงการครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งจะสามารถส่งเสริมการดูแลผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งวัฒนธรรมและค่านิยมในพื้นที่ ทำให้ผู้สูงอายุไม่รู้สึกลำบากเดียว เพราะผู้สูงอายุบางคนอาศัยอยู่คนเดียวในบ้าน แต่ในระแวกบ้านก็มีลูกหลานอาศัยอยู่ อีกทั้งมีเจ้าหน้าที่คอยเข้าไปเยี่ยมและสอบถามความเป็นอยู่อยู่เสมอ ผู้สูงอายุสามารถดูแลผู้สูงอายุด้วยกันได้ มีการชักชวนกันเพื่อเข้าร่วมทำกิจกรรม ทำให้ผู้สูงอายุในพื้นที่นี้มีความเปราะบางไม่มากนัก แต่หากจะพิจารณาความเปราะบางสามารถกล่าวได้ว่า รายได้และความเหลื่อมล้ำของสิทธิการเข้าถึงบริการสาธารณสุข สามารถทำให้ผู้สูงอายุเกิดความเปราะบางได้ เพราะรายได้ที่มีไม่เพียงพอกับรายจ่าย อีกทั้งระเบียบการทำงานของภาครัฐที่ไม่สอดคล้องกันทำให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดข้อจำกัดในการทำงานที่ไม่สามารถช่วยดูแลผู้สูงอายุได้อย่างเต็มที่

ภาพการติดตามและสังเกตการณ์โครงการย่อยที่ 3

การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

(ได้ทำการขออนุญาตบันทึกภาพและได้รับการอนุญาตแล้ว)

ลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุทำกิจกรรมทำไข่เค็มกลั่นใบเตย

บริเวณบ้านผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว